

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стратегічна ПАНОРАМА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 2 • 2022

Свідоцтво про реєстрацію КВ № 17372-6142ПР,
видане Міністерством юстиції України 17.12.2010 р.

Усі права захищено. При використанні матеріалів «Стратегічної панорами» посилання на видання обов'язкове.

Рукописи не повертаються. Редакція залишає за собою право редагувати та скорочувати тексти. Редакція не завжди поділяє позицію авторів. Відповідальність за зміст несуть автори матеріалів.

«Стратегічна панорама» – науковий журнал Національного інституту стратегічних досліджень. Видання публікує результати наукових досліджень з проблемних питань національної безпеки держави, міжнародних відносин. Розраховано на широке коло вітчизняних і зарубіжних фахівців, які цікавляться цією проблематикою.

Матеріали подавати за адресою:

вул. Генерала Алмазова, 18/7, к. 212, м. Київ, 01113
Національний інститут стратегічних досліджень
Джизі Тетяні Василівні
Тел. для довідок: +38 044 286 2125
e-mail: publish@niss.gov.ua

Редагування: **Карбовнича Т. В., Кривенко Г. Л.**
Оригінал-макет: **Савченко О. Ю.**
Коректура: **Джиги Т. В., Карбовнича Т. В.**
Відповідальна за випуск: **Джиги Т. В.**

Формат 60x84/8. Гарнітура Minion Pro.
Папір офс. № 1. Обл.-вид. арк. 12,94.
Ум. друк. арк. 15,15. Наклад 200 прим.

Віддруковано

Адреса редакції:

вул. Пирогова, 7-А,
м. Київ, Україна, 01030
Тел. +38 044 286 2125

© НІСД, Київ, 2022

Головні редактори:

Богомолов Олександр Вікторович – д-р філол. наук, с.н.с., директор Національного інституту стратегічних досліджень, Київ, Україна;
Дубов Дмитро Володимирович – д-р політ. наук, с.н.с., завідувач відділу інформаційної безпеки та кібербезпеки центру безпекових досліджень Національного інституту стратегічних досліджень, Київ, Україна.

Заступник головного редактора:

Кравченко Валерій Вікторович – канд. іст. наук, керівник експертної групи аналітичного забезпечення політичного директорату Міністерства закордонних справ України, Київ, Україна.

Заступник головного редактора – відповідальний секретар:

Джиги Тетяна Василівна – канд. політ. наук, доц., заступник завідувача відділу редагування та видавничої справи НІСД, Київ, Україна.

Члени редколегії:

Веселовський Андрій Іванович – канд. політ. наук, радник директора НІСД, Київ, Україна;
Года Семюель – д-р, директор Програми з майбутнього безпеки та співробітництва в Європі, Братислава, Словаччина;
Донай Лукаш – д-р політ. наук, професор кафедри міжнародних відносин Університету імені Адама Міцкевича у Познані, Польща;
Дубовик Володимир Алімович – канд. політ. наук, доцент кафедри міжнародних відносин Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна;
Жаліло Ярослав Анатолійович – д-р екон. наук, с.н.с., заступник директора – керівник центру економічних і соціальних досліджень НІСД, Київ, Україна;
Жожа Юлія-Сабіна – д-р, ад'юнкт-професор Джорджтаунського університету, старший науковий співробітник Інституту Близького Сходу, старший науковий співробітник центру Глобал Фокус, Вашингтон, США;
Корнієвський Олександр Анатолійович – д-р політ. наук, проф., головний науковий співробітник відділу суспільних процесів центру внутрішньополітичних досліджень НІСД, Київ, Україна;
Костенко Андріана Миколаївна – д-р політ. наук, доц., доцент кафедри психології, політології та соціокультурних технологій Сумського державного університету, Суми, Україна;
Манжол Володимир Андрійович – д-р іст. наук, проф., завідувач кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна;
Матеряк Даріуш – д-р філософії у сфері безпекових досліджень, Президент Центру досліджень Польща-Україна, Варшава, Польща;
Парахонський Борис Олександрович – д-р філос. наук, проф., головний науковий співробітник відділу нових викликів центру зовнішньополітичних досліджень НІСД, Київ, Україна;
Резнікова Ольга Олександрівна – канд. екон. наук, с.н.с., завідувач відділу проблем стратегічного планування центру безпекових досліджень НІСД, Київ, Україна;
Рябцев Геннадій Леонідович – д-р наук з держ. упр., проф., головний консультант відділу критичної інфраструктури, енергетичної та екологічної безпеки центру безпекових досліджень НІСД, Київ, Україна;
Собкевич Оксана Володимирівна – д-р екон. наук, проф., завідувач відділу секторальної економіки центру економічних і соціальних досліджень НІСД, Київ, Україна;
Струтинська Тетяна Зіновівна – канд. політ. наук, доц., доцент кафедри міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна;
Суходоля Олександр Михайлович – д-р наук з держ. упр., проф., завідувач відділу критичної інфраструктури, енергетичної та екологічної безпеки центру безпекових досліджень НІСД, Київ, Україна;
Теміров Юрій Тешабайович – канд. іст. наук, доц., декан факультету історії та міжнародних відносин Донецького державного університету імені Василя Стуса, Вінниця, Україна;
Тодоров Ігор Ярославович – д-р іст. наук, проф., професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна;
Тютюнник Вадим Петрович – канд. військ. наук, доц., провідний науковий співробітник відділу воєнної політики центру безпекових досліджень НІСД, Київ, Україна;
Федуняк Сергій Георгійович – д-р політ. наук, проф., професор кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна;
Читадзе Ніка – д-р філософії, директор Центру міжнародних досліджень, професор Міжнародного Чорноморського університету, Тбілісі, Грузія;
Шеліговський Даніель – д-р філософії у сфері політичних наук і державного управління, директор Східноєвропейської програми Польського інституту міжнародних відносин, Варшава, Польща;
Шерр Джеймс – старший науковий співробітник Інституту зовнішньої політики Естонії Міжнародного центру оборони і безпеки, науковий співробітник Програми «Росія-Євразія» Королівського інституту міжнародних відносин (Чатем Хаус), офіцер Ордена Британської імперії, Лондон, Велика Британія;
Яворська Галина Михайлівна – д-р філол. наук, проф., головний науковий співробітник відділу нових викликів центру зовнішньополітичних досліджень НІСД, Київ, Україна;
Янішевський Сергій Олександрович – канд. іст. наук, вчений секретар НІСД, Київ, Україна.

ЗМІСТ

 <i>Mykola Karitonenko</i>	Why Did Russia Invade Ukraine? Plausible Theoretical Explanations5
 <i>Paul Burke, Adam Henschke</i>	I Know My Truth... Now Tell Me Yours: From Active Measures to Cognitive Warfare in the Russian Invasion of Ukraine 12
 <i>Шманатов М. С.</i>	Формування інформаційного простору на тимчасово окупованих територіях України: як інформація окупує реальність28
 <i>Nika Chitadze</i>	Main Characteristics of Russia's Imperialistic and Occupation Policy in Ukraine.....48
 <i>Малиновська О. А.</i>	Міграція населення України в умовах іноземного вторгнення55
 <i>Химинець В. В., Головка А. А.</i>	Засади соціальної та економічної інтеграції внутрішньо переміщених осіб68
 <i>Степико М. Т.</i>	Трансформації ідентичностей громадян України в умовах російської агресії76
 <i>Валевський О. Л.</i>	Законодавче забезпечення державної культурної політики в сучасних умовах85
 <i>Лоссовський І. Є.</i>	Азійський нейтралізм і російсько-українська війна: як змінити баланс на користь України96
 <i>Литвиненко О. В.</i>	Національна стійкість: ідея та практичні рішення (рецензія на монографію О. О. Резнікової «Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища»)..... 115

CONTENTS

 <i>Mykola Kapitonenko</i>	Why Did Russia Invade Ukraine? Plausible Theoretical Explanations 5
 <i>Paul Burke, Adam Henschke</i>	I Know My Truth... Now Tell Me Yours: From Active Measures to Cognitive Warfare in the Russian Invasion of Ukraine 12
 <i>Mykyta Shmanatov</i>	Information Space in the Temporarily Occupied Territories of Ukraine: How Information Occupies Reality 28
 <i>Nika Chitadze</i>	Main Characteristics of Russia's Imperialistic and Occupation Policy in Ukraine..... 48
 <i>Olena Malynovska</i>	The Migration of the Population of Ukraine Due to a Foreign Invasion..... 55
 <i>Volodymyr Khymynets, Anatolii Holovka</i>	Principles of Social and Economic Integration of Internally Displaced Persons 68
 <i>Mykhailo Stepyko</i>	Transformations of Ukrainian Citizens' Identities in the Time of Russian Aggression 76
 <i>Oleksii Valevskyi</i>	Legislative Background of State Cultural Policy in Time of War 85
 <i>Ihor Lossovskyi</i>	Asian Neutralism and the Russia-Ukraine War: How to Change the Balance in Ukraine's Favor 96
 <i>Oleksandr Lytvynenko</i>	National Resilience: The Concept and Its Practical Implementations (Book Review: Reznikova, O. (2022). <i>National resilience in a changing security environment</i> . Kyiv: NISS) 115

WHY DID RUSSIA INVADE UKRAINE? PLAUSIBLE THEORETICAL EXPLANATIONS

UDC 327.5:355.01(470+477)

<https://doi.org/10.53679/2616-9460.2.2022.01>

Mykola Kapitonenko –
Associate Professor,
Institute of International Relations,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0003-2283-341X

➔ **This paper** examines three major theoretical frameworks to explain Russia's decision to invade Ukraine. It is argued that although the war caught many by surprise, it can still be explained by at least several International Relations theories. President Putin's decision may be erroneous but it should be treated as rational.

The purpose of this research is to suggest theoretical frameworks suitable for understanding and evaluating the key foreign policy and security decisions taken by the current Russian leadership. It is assumed that the moves and choices taken by the Kremlin, in particular on the eve of Russia's invasion of Ukraine, resulted from the way decision-makers had perceived the threats and options of the time. It is also assumed that International Relations as a scientific discipline has relevant explanations and frameworks for dealing even with such seemingly irrational decisions like the one taken before the invasion. Political leaders are not going mad; they rather act within specific environments framed by available information and some basic theoretical assumptions.

This article focuses on examining Russia's invasion of Ukraine through the lenses of security dilemma, rational decision-making and power transition process. The author argues that each of these approaches can provide a coherent explanation of a strategic logic behind the decision to wage war. Moreover, by using each of these instruments it may be possible to assess Russia's foreign and security policy beyond its Ukrainian direction, and also in a retrospect.

An interstate war in a modern world is assumed to bear extremely high costs and generate high risks. Because of that, wars are so rare. But this does not imply that wars are impossible. At different levels and under certain conditions, launching a war may still seem to be the best course of action, in particular for revisionist states, even if it a choice between the bad and the worst.

Keywords: security dilemma, Russian invasion of Ukraine, power transition theory, rational choice.

Микола Капітоненко
ЧОМУ РОСІЯ НАПАЛА НА УКРАЇНУ?
МОЖЛИВІ ТЕОРЕТИЧНІ ПОЯСНЕННЯ

У *цій статті* висвітлено три основні теоретичні засади, звернувшись до яких можна пояснити рішення Росії про напад на Україну. Висунуто гіпотезу про те, що війну, яка стала несподіванкою для багатьох, все одно можна пояснити за допомогою принаймні кількох теорій міжнародних відносин. Рішення президента Путіна, ймовірно, було помилковим, але воно не було ірраціональним.

Мета дослідження – запропонувати теоретичні підходи, які би були прийнятними для розуміння та оцінювання ключових рішень у сфері зовнішньої політики та безпеки, котрі ухвалило керівництво Росії. Висунуто гіпотезу про те, що дії та рішення Кремля, зокрема напередодні широкомасштабного вторгнення в Україну, визначало те, як особи, які приймали рішення, сприймали поточні загрози та альтернативи. Також висунуто тезу про те, що міжнародні відносини як наукова дисципліна можуть надати адекватні пояснення та інструменти навіть для того, щоб досліджувати рішення, котрі здаються ірраціональними, наприклад ті, що були прийняті перед вторгненням. Політичні лідери не втрачають розуму, скоріше, вони діють у специфічному середовищі, сформованому наявною інформацією та деякими базовими теоретичними уявленнями.

У статті російське воєнне вторгнення в Україну розглядається з кількох точок зору: як дилема безпеки, раціональна модель прийняття зовнішньополітичних рішень та процес перетікання силових ресурсів. Продемонстровано, що кожен із цих підходів може запропонувати цілісне пояснення стратегічної логіки рішення про початок війни. Крім того, застосування кожного з цих інструментів надає змогу оцінити зовнішню та безпекову політику Росії і поза її українським напрямом, а також у ретроспективі.

Вважається, що міждержавні війни в сучасному світі вимагають величезних витрат та несуть високі ризики. Саме тому війни настільки рідкісні, але це не означає, що вони є неможливими. На окремих рівнях та за певних умов почати війну може все ще здаватися найкращим виходом, зокрема для ревізійністських держав, навіть якщо це вибір між поганим та найгіршим.

Ключові слова: дилема безпеки, російське вторгнення в Україну, теорія перетікання силових ресурсів, раціональний вибір.

Russia's invasion of Ukraine caught many by surprise and has put international relations (IR) theory to the test. For decades it has been assumed within various IR paradigms and approaches that a conventional war is too expensive in a modern world. The fact that wars did occur from time to time did not prove such assumptions wrong: interstate wars in a 20th-century fashion have been exceptionally rare in recent decades.

In the specific case of Russia's invasion, it was not only a matter of expense, but also high risk. Although Ukraine is not a NATO member and no security guarantees had been formally extended to it, the Russian leadership could have expected significant international (in particular, Western) assistance in response. The military campaign, as it often happens in asymmetric wars,

might have gone wrong. The reaction of public opinion in Russia was hard to control fully. To put it short, a conventional war against a country of Ukraine's size was too difficult to imagine.

When, nevertheless, it happened, a number of conventional wisdoms about modern international politics were thrown away. It has been even assumed that IR theory has little to offer to explain what happened, not to mention predict. The influence and authority of the discipline faltered.

That was to no purpose. No matter how many IR theorists were wrong in predicting these particular developments, the major paradigms still offer sound and reasonable explanations of the war. This paper is focused on examining three of them.

IR theorists have often been wrong in seeing the future. IR is rather a normative and explanatory than predictive discipline. After all, decision-makers are not necessarily guided by specific paradigms, may have deteriorated values and preferences, or may act irrationally. But still there are several analytical instruments which can help understand why the Russian leadership took the decision to invade – and under what circumstances other states' leaders may follow in their footsteps.

1. Security Dilemma

One of the concepts almost immediately coming to mind while listening to Russia's leadership's prewar rhetoric is security dilemma [1, p. 167–170; 2]. This is a strategic puzzle faced by decision-makers in which a high level of uncertainty coupled with worst-case scenario thinking create a strong incentive for preventive attack.

Security dilemma is one of the most instrumental concepts within realism. It assumes that survival is the utmost goal of a state, which, in turn, is a principal actor in international politics. Survival requires accurate management of the balance of power, in particular with the view not to allow stronger coalitions to emerge or for a state to be left against a stronger opponent. But managing the balance of power in this manner generates insecurity for others, who can't be absolutely sure about the intentions of the managing state. Since realism advises to pay attention to power potentials rather than to the intentions or promises of others, someone's growing power is always a matter of concern [3]. Numerous wars started because of security dilemma. Its paradox is at the heart of realism: by aiming at maximizing their security, states are often treated as threats and find themselves engaged into wars.

Trapped in a security dilemma, decision-makers find it difficult to assess the intentions of others. They can only measure power potentials. From an offensive realist perspective, assuming the worst is the best strategy [4]. That leads to constant fear and suspicion, which get stronger if parties, like in the case with Russia and Ukraine, have a previous record of hostilities and unresolved territorial disputes.

Uncertainty about intentions and fear of the worst make states perceive neighbors as enemies. Relations with them start to look as zero-sum games, in which the win of one is only possible due to the loss by the other. In such interactions any advantage is crucial; and it is important to make use of it before it's gone.

A classical example of the impact of security dilemma of decision-making is the onset of the Peloponnesian War between Sparta and Athens in Ancient Greece. Sparta, the strongest state in the system, was facing the rise of Athens' might. There was neither necessity for a war, nor a threat issued by Athens to Sparta. But the problem was in dynamics: for Spartans it seemed that Athens is getting more powerful over time than themselves; and that was a threat in itself.

Time matters, since it shifts power balance and redistributes advantages. It may also provide justification for a decision to launch a war to those, who seek relative supremacy above all. Spartans were stronger than Athenians (at least they thought they were), but over time that balance was about to change. Since states cannot control the behavior of others, they also lack credible security guarantees. At some point the best response to the growing relative power of Athens was to launch a war while the advantage was still of Sparta's side.

That has much to do with the anarchy of international politics. The absence of anything like a government implies the lack of rules and restrictions. That, in turn, results in high uncertainty about everything, hence the incentive for preventive moves [5].

Security dilemma creates a powerful logic leading to a war those who are afraid of losing control. For them the best way to diminish uncertainty is enforcement and expansion. They go to war not so much to conquer the others, but to ensure they won't become a threat in the future. And that logic fits well with the strategic culture of Russia, a country which has so far the most impressive record of territorial expansion.

On February, 21st, 2022, three days before the invasion, Russian president Vladimir Putin issued a long address, explaining his assessment of events in and around Ukraine [6]. Along with a detailed and lengthy part devoted to his interpretation of history, it contained some strategic considerations, namely about US involvement, nuclear weapons and NATO. Taken together, they may be seen as a perceived security dilemma.

Putin's argument was built around Ukraine's growing military capability and closeness to the West. Both have been seen and presented as a threat to Russia. Following the logic of the Russian president, the Western engagement in the conflict between Russia and Ukraine, which has been going on since Russia's annexation of Crimea in 2014, was getting stronger. With increased Western support, Ukraine could have changed the balance of power with Russia in the future – and things might have gone out of Moscow's control.

The security dilemma mechanism leaves little choice in a situation like this. By attaching such a high importance to Russia's security to anything Ukraine was doing, president Putin made himself surrounded by threats, either real or perceived. Generally speaking, a war is not unavoidable even under such circumstances. But the problem was in sustainability and trust to any possible agreements. They were lacking.

A critical advantage Moscow possessed before the invasion was absence of security guarantees for Ukraine from the West. The country continued to reside in the grey zone of security in Europe having no allies and no protection. That made Ukraine vulnerable to Russia; but from Putin's point of view, that also could have changed. While mentioning possible Ukraine's membership in NATO, he noticed, that it is not going to happen tomorrow, but how about a day after tomorrow? That's a clear indication of Putin's perception of time working against Russia's interests. Ukraine's possible membership in NATO, following a long Russian tradition, has been labeled a direct threat to Russia's security [6].

Same uncertainty and even fear about the future may be seen in Putin's reflections about the possible acquisition of nuclear weapons by Ukraine. A prospect even more distant and unrealistic for Ukraine than joining NATO, it nevertheless has been referred to. In Putin's view, it will be relatively easy for Ukraine to go nuclear, and weapons of mass destruction in Ukraine would radically change the situation for Russia.

By seeking to avoid vulnerability in the future, Putin opted for a war in the present, with all its risks and uncertainties. That's how security dilemma operates. From the Russian president's perspective the future looked too dangerous if things are left unchanged. His own previous decisions have left too little room for a sustainable agreement. All elements of a security dilemma – lack of trust, uncertainty, and a perceived threat – were brought together.

Time is another important element in the logic of a security dilemma; and Putin has been referring to time, presumably in terms of it working against Russia. His reckless decision to attack may be explained by the rationale of the security dilemma, in which a war becomes a possible and even rational option, given that the chances for success are never going to be higher. No matter how low they are.

2. Rational Choice

Wars are always about decision-making. There might be plentiful of reasons for states to fight at systemic, regional, bilateral or national levels. But there is always a personal level, at which political leaders have to make a final choice, in particular to opt for a war. No matter how inconsistent the interests of states may be or how long-term trends may increase the likelihood of a violent conflict, a war is always a result of a personal decision.

It has been occasionally assumed that Russia's decision to launch a war against Ukraine has been irrational, just like it has also been stated in 2014 that a decision to annex Crimea from Ukraine has been out of touch with reality¹. However, political leaders are not only in touch with reality, but they actively create and transform it with their decisions. The annexation of Crimea opened up a new reality in international politics, and that may have been resulting from quite rational calculations.

From the perspective of rational choice theory, the "rationality" of a state implies perceiving it as a unitary actor capable of ordering preferences and choosing the best strategy to maximize gains.

That means that "irrationality" may turn to be just another way of ordering preferences; the same is true about a lost touch with reality. Finally, a decision to go to war may be erroneous, but that does not mean that it was irrational. What kind of decision was taken by Vladimir Putin from the perspective of rational choice theory?

To decide whether to attack Ukraine or not, Putin had to make some calculations, approximately described by the following formula:

$$U(w) = p_v(V) - (1 - p_v)(L) - c,$$

where

$U(w)$ – expected utility of launching a war, p_v – probability of winning, V – value of prize, L – cost of a loss, C – war expenses.

Rational choice theory is about taking decisions with a positive expected value. If the expected utility of a war was assessed as positive, then the decision to invade had been rational. This could have been possible if the Russian leadership was counting on high chances for a victory; thus, pursuing a highly valuable prize and assessing war expenses

¹ German Chancellor Angela Merkel was reported to say she was not sure Putin was in touch with reality in a phone call to US President Barack Obama on March, 2nd, 2014, see Ukraine Crisis: Vladimir Putin has lost the plot, says German chancellor. (2014, March 3). *Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2014/mar/03/ukraine-vladimir-putin-angela-merkel-russian>

as tolerable. An extremely high value for either a probability of winning or a prize, given a low value of expenses, also would have been enough to make expected utility acceptable.

There are several important reservations to be made. First, the rational actor model implies a single unitary decision-maker, which is rarely the case, since there is always an organizational context [7]. Second, group dynamics should also be taken into account, since a small group consisting of rational members may diverge from rational decision due to group-thinking or other syndromes [8]. Third, assessing each of the parameters may be quite problematic. The latter might have been a crucial difficulty for the Russian leadership within rational choice approach to the issue of war with Ukraine.

The least problematic might have been assessing the prize value. A victorious war could have provided Russia with control over Ukraine in one way or another. The "prize" comprised political, financial and geostrategic gains. From a political perspective, a successful war against Ukraine could have given the ruling political regime in Russia extended credibility and popular support, securing the prolongation of Putin's stay in power and preserving the regime after he has gone. Economically, Ukraine is a valuable asset for Russian energy and industry as well as a big market. From a geostrategic perspective, the importance of Ukraine to Russia is probably the largest. In his address to the Federal Assembly of Russia in 2005, President Putin stated that the collapse of the Soviet Union was the greatest geopolitical disaster of the century [9]. Zbigniew Brzezinski noted that without Ukraine Russia ceases to be an empire [10]. These are only few of multiple views on how important it is for Russia's global ambitions to have considerable influence on Ukraine.

It is impossible to say whether Russia's great power status is indispensable from controlling Ukraine. After all, power in current international politics is mostly correlating with large and dynamic economy, not with control over specific territories. But in a mindset of the Russian leadership the value of controlling territories in general and Ukraine in particular appears to be exaggerated. Thus, they must be really placing extremely high value on a prospect of a victorious war against Ukraine.

There is also another dimension to measuring the "prize" of a victory over Ukraine, the one created by the security dilemma. If a standoff against the West is assumed to be a zero-sum game, then controlling Ukraine is important in order not to let it align with the West, Russia's geopolitical adversary. All those arguments may have contributed to the fairly high importance Russian leadership attached to control over Ukraine.

The calculation of probabilities was more challenging. It has been evident that Russia is a far more powerful state

than Ukraine. But how would that translate into chances of winning a war?

There were at least two ways to approach the task. First, attention could have been paid to a recent record of conflicts between the two states. That could provide the Russian decision-makers with some reasons for optimism: in 2014 it took relatively little effort for Russia to annex Crimea from Ukraine in a hybrid military operation. The subsequent eight years of low intensity military conflict in Donbas in Eastern Ukraine saw at least two direct military interventions by Russian troops, resulting in defeats of the Ukrainian army at Ilovaysk in 2014 and Debaltsevo in 2015. Second, the overall balance of forces could have been assessed on the basis of military expenditures and overall military capacity. Russia's military expenditure in 2021 totaled almost \$66 billion, while Ukraine's was about ten times lower at \$5.9 billion [11]. Russia enjoyed overwhelming superiority in military equipment and is the largest nuclear power in the world. In recent years a vast program of military modernization has been carried out in Russia. It was hardly a major mistake to estimate Russia's military advantage over Ukraine at about a one to ten ratio.

On the basis of these assessments the Russian leadership could have expected high probability of winning a war against Ukraine. However, it also should have taken into account at least two factors: foreign military aid to Ukraine and the asymmetric character of the war. Along with material advantages, asymmetric war should have provided Russia with additional risks connected to fighting a war of conquest against a large country with a highly motivated population. Most likely, Russian strategists did take that into account, but still significantly overestimated the chances for a rapid victory.

The costs of war might have been, on the contrary, underestimated. They comprised not only the financial and material losses of a large-scale military campaign. Considerable impact might have been expected from the sanctions, which have already been in place since 2014 and were going to be drastically severed in case of invasion. The current effect of sanctions is estimated by the EU to drop Russia's GDP by 11 % by the end of 2022, to cut Russia foreign trade by about 30 % and to raise inflation to 22 %.

One of the key problems with the sanctions, however, was the difficulty in measuring their impact on the Russian economy before the war. It might have seemed that Moscow had found ways to minimize losses and generally tolerated the targeted sanctions that had been introduced against specific sectors of Russia's economy back in 2014. Thus, a simple projection of the previous experience coupled with years of accumulating reserves could have persuaded Moscow that the price of sanctions would not be intolerable.

Along with the immediate and long-term effects of sanctions there have been political and geopolitical elements of the price as well. Even a successful war might have carried unexpected risks for Putin's political regime, not to mention a not-so-successful war. In addition, there was an international dimension of the decision to invade. First, Russia revealed its real military capability and its limits, thus significantly weakening its image as a military superpower. Second, by opting to invade a neighboring country, it has worsened its image internationally, making lots of enemies and no new friends. All those risks and costs should have been taken into account but could have been underestimated.

Taken together, mistakes in calculating probabilities of victory, costs of war and the value of a win/loss, might have shifted the value of expected utility of a war. Thus, a decision by the Russian leadership to invade Ukraine can be explained within the rational choice approach, as a way to maximize gains at appropriate costs – but which was badly calculated.

3. Power Transition

At a global level of the struggle for power, the war between Russia and Ukraine can be explained through the lenses of power transition theory.

The theory assumes that the international security system deteriorates when a rising challenger closes the gap on the existing hegemon, either individual or collective / cluster. A crisis of hegemony is the most dangerous stance of the world order, and it tends to generate a series of regional clashes, which may end up in a global conflict.

There are several factors generating such instability. First, the crisis of the hegemony implies the crisis of the world order, which was once created and sustained by a hegemon [12]. Inter alia, that means that usual rules and norms are not functional anymore; and once-effective mechanisms of deterrence erode. The world order within such approach may be viewed as a way to limit the destabilizing impact of anarchy on relations among states. If anarchy is a permissive cause of war, then erosion of the world order undermines international security.

Second, a rising challenger may find it difficult to precisely calculate the balance of power and assess his chances to win in a direct conflict with a declining hegemon. His expanding power projection capabilities and resources may enhance readiness to put the existing world order to the test. Excessive optimism may result in mistaken decisions based on erroneous assessment of the balance of power.

Third, a declining hegemon may be assuming that time plays against him, and thus it may be better to launch a preventive

conflict while chances for a victory are still high and allies are still on his side.

The balance between status quo powers and challengers is dynamic. Existing agreements and regimes do not always change in accordance to changes in the balance of power. That leads to a growing conflict potential. When these factors are in play, regional conflicts tend to increase in number and intensity. A hegemon is increasingly unable to function as a world policeman, while norms of world order are weakening. As soon as things start to deteriorate, the speed of the process increases as a number of hesitant countries grows. Since usual patterns of regional rivalry change, the level of uncertainty grows as well as the level of mistrust, and conflicts are more likely to escalate. International institutions do not play their usual role, effective mediation disappears – and conflicts tend to become more violent.

They also become more important as the whole of international politics turns into a zero-sum game. A loss in a particular regional conflict may shift the balance on the global level, which is why conflicts are becoming tenser, while parties are getting less prepared to back down.

From a power transition theory perspective, Russia's invasion of Ukraine is a part of a challenge to the existing world order and can't be evaluated outside the global context. This context is primarily shaped by the rise of China, the crisis of American leadership and the structural transformations of international politics.

Chinese global political ambitions are primarily enabled by decades of steady economic rise. China is the largest economy in the world: its GDP by purchasing power parity exceeded that of the US by about 17 % in 2020. China is also an emerging military superpower with rising projecting capabilities and nuclear weapons. Its initiative "One Belt, One Road" aims at enhancing China's global presence, strengthen its political leverage in dozens of countries and, in the end, to suggest new frames and patterns of coexistence and cooperation.

Along with material manifestations of China's rise, there is also a political vision behind it. China aims at a revision of the international order, which is believed to be too Western-centered and functioning to the benefit of the West at the expense of the Third World countries. Thus, China, both ideologically and structurally, may be seen as a rising challenger to the Western hegemony.

If China is a rising challenger to existing world order, one should notice that a gap is still large. Its economy is still a developing one. The share of industry in GDP is about 40 %, while its annual GDP per capita is just about \$10.000. Chinese military expenditures are three times lower than

those of the US, not to mention accumulated American military potential. The US army is smaller than that of China, but it is far better technologically – in particular in what concerns aircraft carriers, fifth generation fighters, and missile technologies. The US is also far ahead in logistical, infrastructural and power-projecting capabilities. Along with material advantages, the US is also superior to China in soft power, structural power, and alliances – traditional benefits of a hegemon.

From the perspective of a power transition theory, China might be interested in probing the credibility of the US alliances and building alliances of its own. It is also important that Russia is the only other revisionist great power, thus bilateral Chinese-Russian relations "without borders" are especially important for Beijing.

From the power transition theory perspective, the Russian-Ukrainian war is a systematic challenge to the current world order. It is a conflict that involves not only Russia and Ukraine; and the bets also go far beyond Russia's and Ukraine's interests. It is a test of the existing balance of power of the states willing to change the rules of the game and those willing to protect them. From this perspective, the breakout of the war was not a matter of Russia's perceived security dilemma or decision-making process; but the result of the dynamic global power equilibrium.

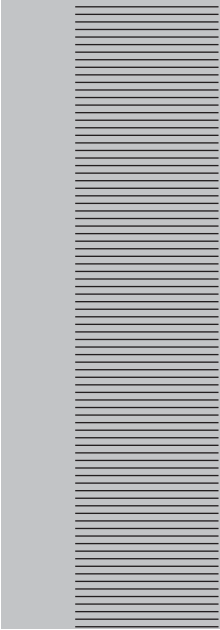
Conclusions

Russia's decision to invade Ukraine is a challenge for mainstream IR paradigms because it seemingly disregards what has been an axiom for many – the high costs of war.

However, a more detailed look within the framework of several IR theories reveals that it is possible, that decision-makers in Moscow were aware of the dangers of war and nevertheless dared to start it. Factors outweighing the costs of war may be presented within three theories: security dilemma, rational choice and power transition. Considerations of security, shaped by specific perceptions and misperceptions, could have persuaded the Russian leadership that the war option is worth taking, since otherwise Russia may suffer a guaranteed loss. Rational decision-making could have been grounded in a wrong assessment of fundamental parameters for calculating the expected value of war, and in that case, a decision to invade is rather erroneous than irrational. Finally, power transition theory explains Russia's invasion as resulting from a deteriorating international order caused by the rise of challenger(s) and the crisis of the Western leadership. From such a perspective, Russia's calculations may have been overoptimistic in a hope to face less resistance in a war and get additional systemic wins in case of a victory.

References

1. Jervis, R. (1978). Cooperation under the security dilemma. *World Politics*, 30(2), 167–214.
2. Glaser, C. L. (1997). The security dilemma revisited. *World Politics*, 50(1), 171–201.
3. Guilhot, N. (2017). *After the Enlightenment: Political realism and international relations in the mid-twentieth century*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Tang, S. (2008). Fear in international politics: Two positions. *International Studies Review*, 10(3), 451–471.
5. Powell, R. (1994). Anarchy in international relations theory: The neorealist-neoliberal debate. *International Organization*, 48(2), 313–344.
6. *Address of the President of the Russian Federation (Obrashchenie Prezidenta Rossiiskoi Federatsii)*. (2022, February 21). President of Russia. Retrieved August 23, 2022, from <http://kremlin.ru/events/president/news/67828>
7. Alden, C., Aran, A. (2017). *Foreign policy analysis: New approaches*. Routledge.
8. Hermann, M. (2001). How decision units shape foreign policy: A theoretical framework. *International Studies Review*, 3(2), 47–81.
9. *Address to the Federal Assembly of the Russian Federation (Poslanie Federalnomu Sobraniuu Rossiiskoi Federatsii)*. (2005, April 25). President of Russia. Retrieved August 23, 2022, from <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>
10. Brzezinski, Z. (2012). *Strategic vision: America and the crisis of global power*. Basic Books.
11. Lopes Da Silva, D., Tian, N., Béraud-Sudreau, L., Marksteiner A., & Liang, X. (2022, April). *Trends in World Military Expenditure, 2021. SIPRI Fact Sheet*. SIPRI. <https://www.sipri.org/publications/2022/sipri-fact-sheets/trends-world-military-expenditure-2021>
12. Tammen, R. L., Kugler, J., Lemke, D., Stam III, A. C., Abdollahian, M., Alsharabati, C., Efird, B., & Organski, A. F. K. (2000). *Power transitions: Strategies for the 21st century*. CQ Press.

I KNOW MY TRUTH... NOW TELL ME YOURS: FROM ACTIVE MEASURES TO COGNITIVE WARFARE IN THE RUSSIAN INVASION OF UKRAINE

UDC 355.4'244.1'422.1(470)(477)

<https://doi.org/10.53679/2616-9460.2.2022.02>

Paul Burke¹ –
Director of Global Projects
for Glengulf International, United Kingdom
ORCID: 0000-0002-8764-7266

Adam Henschke² –
Assistant Professor,
Philosophy Section, University of Twente,
Enschede, Netherlands
ORCID: 0000-0002-2956-0883

In recent years, international attention has been turned to the ways that states use disinformation to further their own political ends. Propaganda, information conflict and active measures have long been a tool of statecraft, but the parallel development of information and communication technologies with increased levels of internal discord and social tension within states have made such disinformation campaigns both more effective and more worrying. This paper provides a brief history of Soviet "active measures", before examining the role of Russian disinformation and cognitive warfare in Russia's 2022 invasion of Ukraine. The examination of this topic is not solely confined to a description of the methods used; it also highlights some of the ethical issues involved in Russia's use of cognitive warfare and its heavy reliance on disinformation. Whereas information warfare focuses on controlling the flow of information, cognitive warfare instead has a more subtle yet potentially more damaging goal of shaping not simply what people think, but how they think and how they react to information. One of the significant features of the current conflict in Ukraine is the role that disinformation is playing in both driving and describing the conflict, and this paper explores the history and ethical implications of modern cognitive warfare, particularly in relation to the current conflict in Ukraine.

Keywords: active measures, cognitive warfare, disinformation, Ukraine invasion, PSYOPS, hybrid, NATO.

¹ Dr. Paul Burke is an Intelligence and counter-terrorism professional with 30 years of strategic experience in managing the Intelligence and security domain primarily within UK government. He edited "Global Jihadist Terrorism – Terrorist Groups, Zones of Armed Conflict and National Counter-Terrorism Strategies" [1].

² Dr. Adam Henschke is an applied ethicist and works at the interface of ethics, technology, and national security. He is currently part of the Dutch Research Council "Ethics of Socially Disruptive Technologies" project, which is funded through the Gravitation programme of the Dutch Ministry of Education, Culture, and Science and the Netherlands Organization for Scientific Research (NWO grant number 024.004.031).

Пол Бьорк, Адам Геншке

У МЕНЕ СВОЯ ПРАВДА... А В ТЕБЕ ЯКА?
ШЛЯХ ВІД АКТИВНИХ ЗАХОДІВ
ДО КОГНІТИВНОЇ ВІЙНИ
ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ

Останніми роками міжнародна увага була прикута до того, як держави використовують дезінформацію для досягнення власних політичних цілей. Пропаганду, інформаційні конфлікти та активні заходи вже давно використовують як засоби керування державою. Але процеси розвитку інформаційних і комунікаційних технологій, зростання внутрішнього розбрату й соціальної напруги в державах, що відбуваються одночасно, сприяють підвищенню ефективності дезінформаційних кампаній, а також посилюють занепокоєння щодо їх наслідків. У цій статті подано короткий огляд радянських «активних заходів» та проаналізовано роль російської дезінформації та когнітивної війни у вторгненні Росії в Україну в 2022 році. Дослідження цієї теми не обмежується лише описом методів, які застосовуються. Також висвітлено деякі етичні проблеми, пов'язані з використанням Росією інструментарію когнітивної війни та сильною залежністю останньої від дезінформації. У фокусі інформаційної війни перебуває контроль над потоком інформації, натомість когнітивна війна має менш чітку, але потенційно більш згубну мету – формувати не лише те, про що люди думають, а й те, як вони думають і як реагують на інформацію. Однією зі значущих особливостей нинішньої агресії Росії проти України є роль дезінформації, яку остання відіграє як у розпалюванні конфлікту, так і в його висвітленні. Автори статті досліджують значення дезінформації на тлі історії та етичних наслідків сучасної когнітивної війни, зокрема у зв'язку з конфліктом в Україні, що нині триває.

Ключові слова: активні заходи, когнітивна війна, дезінформація, вторгнення в Україну, ІПСО, гібридність, НАТО.

"Russia's information operations are used by the Kremlin as both a prelude to war, an alternative to war, and a handmaiden in war".³

Ukraine is the role that disinformation is playing in both driving and describing the conflict.

Introduction

In recent years, international attention has been turned to the ways that states use disinformation to further their own political ends. Propaganda, information conflict, and active measures have long been a tool of statecraft [2], but the parallel development of information and communication technologies with increased levels of internal discord and social tension within states have made such disinformation campaigns both more effective and more worrying. One of the significantly notable features of the current conflict in

This paper⁴ provides a brief history of Soviet "active measures", before examining the role of Russian disinformation and cognitive warfare in Russia's 2022 invasion of Ukraine. The examination of this topic is not solely confined to a description of the methods used; it also highlights some of the ethical issues involved in Russia's use of cognitive warfare and its heavy reliance on disinformation. Where information warfare focuses on controlling the flow of information, cognitive warfare instead has a more subtle yet potentially more damaging goal of shaping not simply what people think, but how they think and how they react to information.

³ Attributed to the Henry Jackson Institute by John Sipher (2018) [3].

⁴ This research was part-funded by the following projects: the Australian Research Council Discovery Project number DP180103439 "Intelligence And National Security: Ethics, Efficacy And Accountability", the European Research Council's Advanced Grant program "Global Terrorism and Collective Moral Responsibility: Redesigning Military, Police and Intelligence Institutions in Liberal Democracies" (GTCMR. No. 670172), and the Dutch Research Council "Ethics of Socially Disruptive Technologies" project, which is funded through the Gravitation programme of the Dutch Ministry of Education, Culture, and Science and the Netherlands Organization for Scientific Research (NWO grant number 024.004.031).

Active Measures

The term "active measures" (*Russian: активные мероприятия*) refers to a very broad set of covert activities from the supporting of political opposition parties to assassinations of dissident individuals. The term itself is believed to have first been used in the late 1950s or early 1960s, but the conceptual idea of active measures was being used by the post-revolutionary government of the newly formed Soviet Union in the early 1920s. As early as 1972, active measures were comprehensively defined as a concept by the KGB's Felix Dzerzhinsky Higher School, in its publication *"Dictionary of Counterintelligence"*, as: *"acts of counter-intelligence making it possible to penetrate the intentions of the enemy, allowing his unwanted steps to be anticipated, to lead the enemy into error, to take the initiative from him, to thwart his actions of sabotage. Active measures, in contrast to defensive measures, e.g. those concerning the maintenance of a regime of secrecy and the protection of state and military secrets, are offensive in nature, allowing the detection and prevention of hostile activities in their early stages, forcing the opponent to expose himself, imposing the will to act on him, forcing him to act in adverse conditions and in ways desired by the counterintelligence services. In practice, active measures as practised in counterintelligence activities by the organs of state security include projects aimed at building up the position of spies in the camp of the enemy and its surroundings, conducting operational games with the enemy, disinformation directed at him, compromise and demoralisation, the transfer onto the territory of the USSR of persons of special operational value, obtaining intelligence information, etc."* [4, pp. 161–162].

As a former General in the KGB, Oleg Kalugin headed the Foreign Counter-Intelligence Branch (K Branch) in the agency's First Chief Directorate. Well versed in the theory and practice of active measures, Kalugin described them in a 1998 interview: *"On the other hand – and this is the other side of the Soviet intelligence, very important: perhaps I would describe it as the heart and soul of the Soviet intelligence – was subversion. Not intelligence collection, but subversion: active measures to weaken the West, to drive wedges in the Western community alliances of all sorts, particularly NATO, to sow discord among allies, to weaken the United States in the eyes of the people of Europe, Asia, Africa, Latin America, and thus to prepare ground in case the war really occurs. To make America more vulnerable to the anger and distrust of other peoples"* [5].

In practical terms, active measures included a very broad bunch of operational tools, including, but definitely not limited to, funding sympathetic political groups and parties, producing counterfeit documents and currency,

supporting civil opposition groups, producing and disseminating disinformation, supplying and training paramilitary groups to be used as proxy tools, penetrating designated organisations or communities and, where deemed appropriate, the assassination of key individuals. If, as Clausewitz said, war is *"a continuation of political intercourse, a carrying out of the same by other means"* [6, bks. 6, Defence], (often paraphrased as *"war is an extension of politics"*), then active measures can be considered as an extension of political warfare, using covert methods.

Rid provides three defining characteristics of active measures [2]. First, these are not "simple, uncoordinated lies" told by powerbrokers such as politicians or government officials. By contrast, they require a considerable amount of forward planning, ongoing management, deconfliction with other agencies and coordination of execution. It is clear that the deconfliction and coordination, in particular, are crucial elements to the success of such an operation. The risk of counter-briefing or puzzled denials by an agency or government department left outside the loop could bring a well-planned deception operation crashing down in quick time.

His second point is that dishonesty lies at the core of all active measures, but herein lies the subtlety. Blatant lies are more likely to be poorly received than carefully crafted messaging which skilfully incorporates a blend of truth, half-truth and fiction. Pointing to a conclusion without explicitly stating it, and providing a suitable smorgasbord of facts and fiction, can allow the target audience to feel as if they have come to their own, critically considered, conclusion. The deception may attempt to mask the essence of the active measure, such as President Putin's claims that Russia was forced to invade Ukraine *"to protect the people that are subjected to abuse, genocide from the Kiev regime...(and) demilitarize and de-nazify Ukraine"* [7], claims widely dismissed by the United Nations and the international community [8].

The deception may primarily involve the masking or fake attribution of the person or persons responsible for stealing and/or leaking information, such as the hacking and leaking of emails from US political entities including the Democratic National Committee (DNC) in 2015 and 2016, the hacking of a contractor to the Republican National Committee (RNC) in 2021 and the ransomware attacks against Colonial Pipeline in 2021 [9]. Rid's third characteristic is that active measures will always be designed with an explicit geopolitical aim in mind, and usually this aim will be the weakening of an opponent. One only needs to consider the aforementioned leaks of the DNC, to see the scale of potential damage that

one can inflict on an opponent through the use of such a measure.

Operation TRUST

One of the earliest operations of this type provides a timeless and classic example of the genre. In the early 1920s, the OGPU or Joint State Political Directorate (Russian: *Объединённое государственное политическое управление* – the Soviet agency responsible for Intelligence and internal security), began Operation TRUST, a counter-Intelligence operation which used disinformation to lure Russian royalists and other assorted "counter-revolutionaries" back to the Soviet Union, where they could be arrested, imprisoned and interrogated. The operation was heavily based on the use of the "Monarchist Union of Central Russia" (also referred to in some writings as the Monarchist Association of Central Russia), to achieve its ends. There is some historical disagreement as to whether this grouping was actually created as a front organisation by the OGPU, or whether it was an existing organisation that was eventually heavily penetrated by the OGPU [7; 10, pp. 33–35; 11, pp. 1–3]. Regardless of its genesis, the operation had two primary aims according to Grant [12]. First was the monitoring of activities by anti-Bolsheviks outside of Russia, and second was the creation of pathways for the delivery of "shrewdly contrived disinformation". Among the notable successes of Operation TRUST was the luring of Boris Savinkov, an anti-Bolshevik émigré, and Sidney Reilly (famously known as "the Ace of Spies") into the Soviet Union in 1925. Both men were arrested, interrogated and either executed, in Reilly's case, or supposedly committed suicide, in Savinkov's case.

Operation DENVER

Another example of Soviet active measures, one which still draws in adherents to this day, was Operation DENVER, the 1980s disinformation campaign that amplified and repeated the story that the HIV virus, which causes AIDS, had been developed by the US military and had inadvertently escaped from the U.S. Army Medical Research Institute for Infectious Diseases (USAMRIID) at Fort Detrick [2, pp. 298–311]. As early as 1983, disinformation on the AIDS virus had already begun to appear in the press of developing countries, such as a letter to the editor of the Patriot newspaper in India, purporting to be from an anonymous but respected American "scientist and anthropologist". The letter, unusually printed on the newspaper's front page, made the claim that the AIDS virus had been manufactured by the US in the Fort Detrick facility.

The writer made a clever linking bridge between the allegation that AIDS was a US-manufactured virus, and the risk to it spreading across India, as the article claimed that the US was conducting experiments of a similar nature across the border in Pakistan. An examination by Christopher Nahrung of official documents in the Bulgarian State archives revealed a request from the KGB's First Directorate in Moscow to Bulgarian State Security, for their assistance in conducting a disinformation campaign to promote the false narrative of a US-created HIV virus. The KGB request stated: "We are conducting a series of [active] measures in connection with the appearance in recent years in the USA of a new and dangerous disease, 'Acquired Immune Deficiency Syndrome – AIDS' ...and its subsequent, large-scale spread to other countries, including those in Western Europe. The goal of these measures is to create a favorable opinion for us abroad that this disease is the result of secret experiments with a new type of biological weapon by the secret services of the USA and the Pentagon that spun out of control" [13].

The disinformation operation was directed by the Soviet KGB, facilitated by the German Democratic Republic's (GDR) Stasi (German: *Ministerium für Staatsicherheit*) and Bulgarian State Security and assisted by the Czech StB (Czech: *Státní bezpečnost*).

In 1986, the Stasi produced a faked report entitled "AIDS: Its Nature and Origin", based upon a fictitious scientific research study conducted by Professor Jakob Segal and his wife, Lilli Segal, both citizens of the Soviet Union. This was initially published and distributed as a booklet entitled "AIDS: USA home-made evil, NOT out of AFRICA", for the 7th summit meeting in Harare in 1986, of the Non-Aligned Movement in 1986. The fake theory took off and by 1987 the KGB would inform their Bulgarian counterparts that Segal's publications and the spreading of his theory had achieved "attained great renown... (and) gained considerable resonance in African countries" [13]. The formal support of the KGB in propagating the AIDS disinformation through Operation DENVER officially ceased in late 1987, following strenuous objections by US Secretary of State George Schulz when he met with Soviet leader Mikhail Gorbachev [14].

One problem with a disinformation campaign, however, is that it can be incredibly difficult to persuade the genie that it should get back into the bottle whence it came, and so it was with Operation DENVER. While the KGB may have actively stopped their direct involvement in propagating the falsehood around AIDS, the story developed a life of its own. In 2014, Russia's SPUTNIK news agency published an article strongly suggesting that an outbreak of Ebola in Sierra Leone and Liberia could

have been the fault of the US, as the article claimed that both countries were "known to host American biological warfare laboratories" [15]. As Pebody noted, quoting the January 2015 edition of the American Journal of Public Health, "The idea that AIDS was created as part of a government-led conspiracy to decimate the African American population remains salient to a significant minority of black people" [16]. Even as recently as February 2018, Russia's SPUTNIK news agency's African arm was still publishing stories on the hidden dangers posed by US bases including Harvey Point, Fort Detrick and Edwards Air Force Base [17].

Some 38 years after Operation DENVER was released into the wild, it continues to fuel theories that the US has been responsible for a variety of outbreaks of disease, usually based on the premise that these diseases were either manufactured or were genetically modified by the US. The inaccurate linking of Fort Detrick with US-manufactured or US-modified viruses found a willing audience when the SARS-COV-2 virus began to spread in December 2019, before global transmission erupted in January 2020. Even the social media behemoth Facebook stated in May 2021 that the platform would "no longer remove the claim that COVID-19 is man-made from our apps" [18; 19].

Net-Centric Warfare and Information Warfare

The fall of the Berlin Wall in 1989 and the dissolution of the Soviet Union in 1991 were followed by a number of shifts in NATO military thinking. The first was the concept of network-centric warfare (NCW), a vision articulated and expanded in the mid-1990s, by a number of writers including then-Vice Chairman of the US Joint Chiefs of Staff (JCS) Admiral William Owens [20], Vice Admiral Arthur Cebrowski, then-Director for Space, Information Warfare, Command and Control (N6), and Stein et. al., who defined network-centric warfare as "an information superiority-enabled concept of operations that generates increased combat power by networking sensors, decision makers, and shooters to achieve shared awareness, increased speed of command, higher tempo of operations, greater lethality, increased survivability, and a degree of self-synchronization" [21, pp. 2-3].

NCW was designed to combine the full complement of sensors, communications systems, Intelligence systems and weapons systems and provide all of this in as near-real-time as possible, to provide dominant battlefield awareness. It was a major step forward from the previous concept of platform-centric warfare. This was the true start of the technological promises of the

late 1980s and 1990s advances starting to become a more concrete reality and it was also the precursor to the next development, that of information warfare (IW).

As communications systems matured and the speed and bandwidth of systems increased to be capable of handling much greater volumes of data, it was clear that the infosphere would become an increasingly important battleground in future operational scenarios. An early definition from 1996 viewed IW as "actions taken to achieve information superiority by affecting adversary information, information-based processes, information systems and computer-based networks while defending one's own information, information-based processes, information systems and computer-based networks" [22, p. 2-2].

Some 25 years later, a more refined definition would see IW as "controlling one's own information space, protecting access to one's own information, while acquiring and using the opponent's information, destroying their information systems and disrupting the information flow" [23]. An aspect of IW, from the military perspective at least, is that of deception but there is a distinction to be made here. The use of military deception should not be confused with the current tactics of using social media to deceive population groups; rather, it is a tightly focused element of that targets the armed forces of the opponent through the use of tactics such as spoofing, electronic warfare (EW), or the deployment of dummy assets. The key battleground of IW is the actual flow of information.

Cognitive Warfare

The next logical evolution in the information battleground is cognitive warfare, a far more ambitious, far-reaching and potentially more damaging development of the infosphere as a battleground. Instead of being the tool itself, cognitive warfare uses disinformation, fake news, propaganda and alternative facts as a fuel source to frustrate the abilities of individuals, groups and wider society to make informed, critically assessed decisions on what they believe to be true. Rather than the targeting of information, which is a considerably easier task, cognitive warfare targets people's opinions, how they are formed and how people react to them, a much more dangerous and far-reaching outcome, especially for liberal democracies. As Applebaum notes: "There is no easy way to distinguish between conspiracy theories and true stories. False, partisan, and often misleading narratives now spread in digital wildfires, cascades of falsehood that move too fast for fact checkers to keep up. And even if they could, it no longer matters: a part of the public will never read or see fact-checking websites, and if they do they won't believe them" [24, p. 205].

Cognitive warfare comes with the convergence of technologies (Nanotechnology, Biotechnology, Information Technology and Cognitive Sciences, or NBICs), which collectively have the potential to improve and enhance human capability and performance, but are also capable of being used for more insidious purposes. With the instant and global reach of social and other media platforms, cognitive warfare methods can subvert areas such as the national perception of domestic security and peace, social fabric and the social order, broad public outlook and even economic security and well-being. It allows the application of force to concentrate on the informational and cognitive space, rather than taking a kinetic approach to hard targets.

Definitions of Cognitive Warfare

Cognitive warfare fuses elements of network-centric warfare, information warfare, psychological operations (PSYOPS) and shaping and influencing operations and various definitions of the concept exist. It is useful at this point in the paper to provide a number of definitions of cognitive warfare. Focusing on China's use of it in regard to its stance on Taiwan, it is described as *"activities designed to control others' mental states and behaviors"* [25, p. 1]. Looking primarily at Hamas and Hezbollah, Mackiewicz describes it as *"a disinformation process to psychologically wear down the receivers of the information"* [26, p. 1]. A definition derived from studying Russia's attempts to disrupt and influence the US Presidential elections describes cognitive subversion as the *"manipulation of the public discourse by external elements seeking to undermine social unity or damage public trust in the political system"* [27].

After a lengthy analysis of the topic, Ottewell first defines the cognitive domain before then defining cognitive warfare as *"Manoeuvres in the cognitive domain to establish a predetermined perception among a target audience in order to gain advantage over another party"* [28]. Backes and Swab, discussing the threat posed by Russian interference in the integrity of elections in the Baltic states, define it as *"a strategy that focuses on altering how a target population thinks – and through that how it acts"* [29, p. 8]. A paper written for the NATO Innovation Hub, which takes a more holistic view of the entire subject matter, sees cognitive warfare as *"the weaponization of public opinion, by an external entity, for the purpose of (1) influencing public*

and governmental policy and (2) destabilizing public institutions" [30, p. 3].

To some extent, cognitive warfare seeks to encourage the opponent to destroy itself from the inside out. Through the amplification of existing divisions, the creation of new divisions where none might previously have occurred, and the ratcheting up of inflammatory rhetoric to exacerbate the idea that multiple groups or sub-groups are under threat from others, effects can be achieved which may otherwise be unobtainable without resorting to the application, or threat, of force. As a RAND report on disinformation states, *"all other things being equal, messages received in greater volume and from more sources will be more persuasive"* [31, p. 3]. Soviet tactics, using tanks, infantry and artillery, always subscribed to the adage of *"quantity has a quality all of its own"*⁵. The same approach has been taken by Russia's Intelligence organs on the digital battlefield, where high-volume, lower-quality output can often achieve the same effect as higher-quality, low-volume output.

For a cognitive warfare strategy to be successful, it must be flexible, methodical, resilient and coordinated. It should ideally be able to rapidly encompass new developments and fold them into the existing strategy. When a target of opportunity presents itself, it usually comes with a narrow, temporal window in which to exploit the target before it is either overtaken by events, or the opponent is able to minimise or negate the opportunity to use it as an attack vector. We discuss an example of this in more detail in the "discredit" section. Instigating and managing the strategy needs to be done methodically, to ensure that follow-up measures such as new releases of information follow seamlessly on from their predecessors. For an operation based upon a developing timeline, the continuum of the narrative will be of utmost importance. In an internet environment populated by countless interested individuals, there is no room for error in presenting the chronicle of events.

The operational planning must include resilience measures, to be able to either deflect (*"you are only saying this to draw attention away from your actions involving X and Y"*), deny (*"this is nothing to do with us"*), rebut (*"you may think it was us but you are wrong, and here is our assessment of the facts"*) or refute (*"it categorically was not us, and here is the supporting evidence"*) an accusation from the opponent or even the public, that there is a

⁵ The quote is variously attributed to Josef Stalin, Napoleon Bonaparte and others. This same approach is still being used by the Russian Army, in its colossal use of artillery firepower against Ukrainian targets, often in support of siege tactics.

cognitive operation ongoing. It is difficult to envisage how a sophisticated cognitive warfare operation could be mounted without approval from, and possibly the ongoing involvement by, the highest levels of political authority. This is especially so, given the potential for "blowback", or for the operation to be uncovered through poor tradecraft or by events outside the control of the operational machinery. Such a coordinated approach is essential to ensure that multiple government departments are not counter-briefing each other, or unwittingly contradicting or exposing the operation.

The Cognitive Warfare Toolbox

The methods of cognitive warfare can be broadly summarised as follows:

- distract
- demoralise
- discredit
- deceive
- divide
- deny
- dislocate expectations
- destroy from within.

Distract

A favoured ploy in warfare is to provide a distraction for the enemy, which removes or reduces their focus on something else, to concentrate on the distraction. Disinformation can provide this instantly, and at scale, when required. In November 2014, US General Philip Breedlove went public with a US Intelligence assessment that Russian military vehicles and other equipment was entering Ukrainian territory. One month later, Russia accused the West of providing lethal equipment support to Ukraine and the scene was set for another information-based attack by Russia. The first appearance of a hacking group calling itself CyberCaliphate came on Christmas eve, when a regional media outlet in Albuquerque had its website hacked, with an ISIS flag and the quote "I love you isis" inserted alongside [32]. On 06 January, it was the turn of a Maryland-based television channel to be hacked. The next day, the spate of terror attacks in Paris began, when the offices of the *Charlie Hebdo* magazine were attacked by Islamist militants claiming allegiance

to Al Qa'eda in the Arabian Peninsula (AQAP) and the CyberCaliphate threat looked very real [33; 34].

Just days after the Paris attacks, some of the social media accounts belonging to the website of US Central Command (USCENTCOM), including its Twitter feed, were hacked, and a number of messages were broadcast by the group, using the compromised Twitter account [35]. This delivered a publicity coup for the hackers, generating more than 200 global media reports in just one month [2, p. 367]. Less than two weeks later, French television channel TV5/Monde had its network covertly penetrated, in preparation for a spectacular hack that took all 11 of its channels of the air for several hours and left its website defaced with images and Arabic text claiming to be from the CyberCaliphate group. The attack was perfectly timed, with the takedown occurring 3 minutes before the launch of a new TV channel by the network [36–39]. This broad-spectrum series of cyber attacks and disinformation-spreading took place over a period of several months and created a considerable degree of global paranoia about IS-led cyber warfare but the much more tangible result was that it caused a sufficiently major distraction to ensure that Russian military intervention in Ukraine was no longer at the top of the global media focus list.

Demoralise

Four days after the start of Russia's invasion, TASS reported that Russia had achieved air superiority over the skies of Ukraine [40]. It is possible that the Russian air force had in mind a different, more favourable, definition of air superiority than the NATO one [41], but from the start of the invasion, Russia has never achieved air superiority (*"the degree of control of the air by one force that permits the conduct of its operations at a given time and place without prohibitive interference from air and missile threats"*), let alone air supremacy (*"that degree of control of the air wherein the opposing force is incapable of effective interference within the operational area using air and missile threats"*) [41]. While there have been countless attempts to demoralise the Ukrainian public since the start of the invasion, the Russian disinformation campaigns aimed at demoralising the Ukrainian population have so far failed to achieve critical mass.

Discredit

Ukraine's move towards closer ties with the EU took a major step backwards on 21 November 2013, when President Yanukovich suddenly announced that he would not be signing the Brussels-Kiev pact, and would instead

be concentrating on restoring economic ties with Russia [42]. Using a "carrot and stick" approach, Yanukovych was threatened with the loss of billions of dollars of Russia-Ukraine trade per year, while also being offered a loan totalling \$15 billion from Russia, and a cut in natural gas prices by around one-third, to sweeten the decision to move away from the EU and to bring Ukraine back into the Russian orbit [42; 43]. The decision was a catalyst for massive street protests that would last several months, with hundreds of thousands of Ukrainians angry about the abrupt removal of any ambitions for Ukraine to join the EU, and instead return to Russia's orbit of influence. A week after the protests began, Yanukovych deployed the Berkut, a specialist Militia unit responsible to the Interior Ministry, to break up the protests.

The violence used by the Berkut against the protestors simply inflamed the situation and drew more people to join with the protestors. In December 2013, a month after the start of the protests, a US political delegation met with Yanukovch, to discuss the situation. On the morning of 11 December, US Ambassador Geoffrey Pyatt and US Assistant Secretary of State for European and Eurasian Affairs Victoria Nuland mingled with protestors in Maidan Square, and handed out food to protesters as well as to Police and Berkut officers [44]. The highly visible actions of Nuland and Pyatt meant that they were immediately on the radar of Russian Intelligence.

On 04 February, an audio recording was leaked online, allegedly intercepted between Pyatt and Nuland discussing next steps. Both politicians were keen to see more concrete actions taken against Yanukovych's government for the brutal suppression of the civil rights protests in Ukraine, and both seemed dissatisfied with the collective response of the EU in relation to this. In the intercepted call, the person alleged to be Nuland informs the other party that she would like to get the United Nations involved, as this would "help glue this thing together...and, you know, f*** [expletive masked] the EU". The response of the other party, alleged to be Pyatt, was: "Exactly. And I think we've got to do something to make it stick together because you can be pretty sure that if it does start to gain altitude, the Russians will be working behind the scenes to try to torpedo it" [45]. Then-Chancellor Merkel responded to the accusation, saying that she considered the statement about the EU "... absolutely unacceptable ... and ... that [EU foreign policy chief Catherine] Ashton is doing an outstanding job... The European Union will continue with its intensive efforts to calm the situation in Ukraine".

A second intercepted and leaked call was allegedly between Helga Schmid (deputy to EU foreign policy chief Catherine Ashton) and Jan Tombinski (EU ambassador

to Ukraine). The voice alleged to be Schmid says "It's very annoying that the Americans are going around criticizing the EU and saying we are too soft" [45-47]. The leaks could not have been better timed, causing a minor fissure in EU-US relations but generating a much bigger story worldwide that painted US political dealings in a less favourable light. As an active measure, the whole set-up was professionally planned, timed and executed to ensure the public discrediting of the parties allegedly involved.

Deceive

Writing on deception, the historian Liddel-Hart said that its aim was "to deprive the enemy of his freedom of action, and it should operate in the physical and psychological spheres... In the psychological sphere, the same effect is sought by playing upon the fears of, and by deceiving, the opposing command" [48, pp. 327-328]. Just two days after the start of the Russian invasion of Ukraine, in a move clearly designed to deceive the Ukrainian population and the global media, the Russian State-owned media outlet TASS announced that Ukrainian President Zelenskyy had fled the capital to Lviv, along with his political entourage, and that any videos henceforth were pre-recorded fakes [49].

On the contrary, Zelenskyy had publicly and avowedly rejected any possibility of leaving Ukraine, and he then released video messages of himself outside the front of Ukraine's Chimeras house, opposite the Presidential office, with the Prime Minister and members of his cabinet, telling Ukrainians that "our troops are here, citizens are here. All of us are here protecting the independence of our country. We are all here, and it will continue to be this way" [50]. The tactic blatantly failed, as Zelenskyy began to deliver a nightly video address to the nation, often being filmed outside well-known landmarks, to emphasise to Ukrainians that he remained in Ukraine alongside them.

Divide

The US Presidential elections of 2016 provided Russia with the perfect environment in which to test a variety of disinformation approaches. Whereas active measures during Soviet times were usually more focused on groups, political parties or causes which were broadly supportive of, or at least closely allied to, the prevailing Weltanschauung (which in itself could change dramatically at short notice), the contemporary approach employed by Russia in its cognitive warfare methodology is more focused on creating chaos,

confusion and dissent, on polarising sectors of the population, on increasing the perception within different groups, of being under threat or siege, of pitting one or more groups against others, and on increasing internal conflicts in target countries, regions or groups. Quoting an Intelligence Community Assessment of 2017, the Senate Select Committee noted that *"Russian President Vladimir Putin ordered an influence campaign in 2016 aimed at the US presidential election. Russia's goals were to undermine public faith in the US democratic process, denigrate Secretary Clinton, and harm her electability and potential presidency"* [51].

Paid adverts posted on prominent social media platforms purported to be from US citizens and targeted groups based upon race, religion, veteran status, immigration beliefs, sexual identification, annual income. Some of these included the famous "Army of Jesus" adverts, which told US citizens that Hilary Clinton was a Satan, and exhorted Americans to vote for Donald Trump instead [52]. In its findings of an investigation into the illegal manipulation of social media by Russian entities such as the Internet Research Agency, the US Senate Permanent Select Committee on Intelligence stated: *"This newly released data demonstrates how aggressively Russia sought to divide Americans by race, religion and ideology, and how the IRA actively worked to erode trust in our democratic institution. Most troublingly, it shows that these activities have not stopped"* [53].

The traditional tactic of "divide and conquer" seems to have been refined by the Russian leadership into "divide and manage". Creating and exploiting as many social fissures as possible allows for a greater number of smaller-sized groups to be more effectively targeted and dealt with, while simultaneously broadcasting a distorted picture of a divided society. These fissures are specifically targeted at a number of levels of operation. At the lowest level, they target the multifaceted layers of the social fabric of a country, which in the case of the 2016 US election interference, targeted Muslims, Christians, Blacks, Whites, Veterans, Republicans, Democrats, Parents, Southerners and LGBTQ+ communities. At the next level, they aim to increase friction and reduce cooperation between countries, such as Russia's focus on its narrative about Poland, from around 2016 to 2018, which subsequently switched to a more focused narrative on Hungary, from 2018 to 2020, all aimed at destabilising efforts by the EU as a body politic, and by individual EU member states, to work with Ukraine as a partner. At the upper end of the scale, the aim is to create schisms between major alliances or international bodies, such as NATO and the United Nations, to mute criticism and blunt intervention regarding Russia's seizure of Ukrainian territory, an act described by the United Nations Secretary General as a violation of the UN Charter [54].

Deny

On 24 February, many global newspapers and media outlets led with a photograph of an injured Ukrainian woman, Olena Kurilo, who was the victim of a Russian artillery strike against a residential building in Chuhuiv, close to Kharkiv [55]. She was photographed by an Anadolu Agency photographer, Wolfgang Schwan [56]. The Russian Federation's Deputy Permanent Representative to the United Nations in Geneva, General Alexander Alimov, used his official Twitter account to deny that the woman had been injured, saying that the photo was staged using fake blood, even accusing her of being a member of a Ukrainian military PSYOPS Unit. He added additional photos claiming that the woman had been photographed uninjured two days after the attack, all of which were debunked as fake [57; 58]. Similar tactics were used to obfuscate the details of a Russian air strike on a maternity hospital in Mariupol, which Russia falsely claimed had been shelled by the Ukrainians, then said it was a staged attack, before finally admitting that the hospital was attacked by Russian forces, but claiming that it was being used as a Ukrainian military installation [59–62].

Dislocate expectations

Disinformation and its careful use in cognitive warfare can help to dislocate the expectations of one's opponent in exactly the same way that a diversionary attack can achieve a similar outcome in a kinetic battlespace. In the final days before the Russian invasion of Ukraine began in February 2022, President Putin and Russia's national media outlets were broadcasting a torrent of reassurances that the Russia had no intentions of invading Ukraine, all while putting the final touches to the plan for Russian forces to move across the border and seize large swathes of Ukrainian territory [63–66].

Destroy from within

All of the cognitive warfare tools can be combined to encourage and engineer the destruction of the opponent from within, thus potentially achieving victory without having to resort to kinetic warfare. The examples discussed previously, especially the campaign embarked upon by Russian Intelligence to create social discord in the USA's social media, prior to the Presidential elections, show how easily people can be fooled by high-volume disinformation, delivered at pace across a broad range of topics, with relevant adverts hitting precisely targeted groups or individuals. Writing about the use of disinformation and cognitive methods to turn social media use back upon protestors, Pomerantsev muses: *"What if a cleverer sort of ruler could find other ways to undermine dissidents, rid them of a clear*

enemy to fight, climb inside the images, ideas, stories of the great people-power protests and suck them dry from the inside, until they were devoid of meaning?" [67, p. 57].

The Ethics of Foreign Targeting in Active Measures

Active measures, and the wider discussion of cognitive warfare, raise a range of ethical issues. First, however, the conceptual and normative space needs to be delineated. At issue here is the concept of "war", and its ethical significance. One particular school of thought considers that, in warfare, ethics don't apply. As Michael Walzer wrote in his pivotal text *"Just And Unjust Wars"*: *"For as long as men and women have talked about war, they have talked about it in terms of right and wrong. And for almost as long, some among them have derided such talk, called it a charade, insisted that war lies beyond (or beneath) moral judgment. War is a world apart, where life itself is at stake, where human nature is reduced to its elemental forms, where self-interest and necessity prevail. Here, men and women do what they must to save themselves and their communities, and morality and law have no place. Inter arma silent leges: in time of war, the law is silent"* [68, p. 3].

This view that war is simply justified by reference to self-interest, however, is the subject of significant criticism. The basic idea captured in the just war tradition is that many wars cannot be justified, but others can, and while certain activities in war might be not justified, others can be. A war of genocide would not be permissible, yet a war that prevents genocide *might* be. The point here is that, even in times of war, we can ethically criticise the war, and what is done in its name. Some types of cognitive warfare are going to be unjustified, while others might be more justifiable.

This leads us to the next point of clarification: do active measures count as warfare? Here we want to make an important distinction, between disinformation efforts pursued as part of an ongoing military conflict, and the wider idea of cognitive warfare. Where active measures form part of an ongoing military conflict, the ethical permissions will differ from that of cognitive warfare more generally. The principle here is that, because the norms around warfare (ethical, legal, political, and social) are of a particularly unique kind, the ethical norms around which active measures are permissible in warfare are going to be different from more general cognitive warfare. For instance, it is standard that in times of warfare there are different expectations on what a nation's media can and cannot report on, compared to peacetime restrictions. Here, insofar as the military conflict actually represents a significant threat to the survival of the state and/or its political community, the existential risk *might* offer a justification to more actively

monitor certain politically dangerous information, or even justify political communications aimed at giving the political community hope and a sense of optimism. In contrast, these permissions might be different in peacetime. However, there are two very important caveats to make here. First, this idea that the media and other public communications are subject to the political circumstances is a controversial one. Second, this does not necessarily mean that political leaders or the media can forgo a commitment to truth, a point we return to below.

The relevance of this distinction is that, if we accept that some particular information and activities are permitted in the exceptional circumstances of war, those permissions do not necessarily or easily carry to peacetime. That is, while we might see that certain active measures might be potentially justified in war, the permissions for cognitive warfare more generally are going to be quite different. Winston Churchill made the same point rather more succinctly during an allied conference in Tehran in 1943, when he remarked to Josef Stalin that *"in war-time, truth is so precious she should always be attended by a bodyguard of lies"* [69, sec. Prologue].

To follow this, a final point needs to be recognised: if we are comparing active measures in warfare with the use of information operations during peacetime cognitive war, it is easy to assume that cognitive warfare is permissible, as it is far less damaging than using bombs and bullets. In many ethical analyses, including in the just war tradition, proportionality calculations figure as one main way of determining if a particular course of action is permissible. If, for example, I have two options, and option A would cause 500 deaths, and option B would be a disinformation campaign that kills no-one, then on a simple proportionality calculation, option B would seem to be permissible. However, proportionality calculations are much more complicated, especially when comparing across different kinds of harm or damage, as the following highlights: *"If my life was at risk, and your only option to save me was to punch me in the face, then the punch (relevant harm) would be proportional to saving my life (relevant benefit). However, if I was being annoyed by a fly and you punched me in the face in order to get rid of the fly, then the punch (relevant harm) would be in excess to getting rid of the fly (relevant benefit); the punch is disproportional"* [70, p. 244].

While information-based operations might be far less damaging than a hot war, such cognitive warfare might actually be far more damaging than other forms of soft power such as aid and capacity building. The point here is that we must not only keep active measures used in warfare distinct from information-based operations used during peacetime (or in periods lacking sustained armed conflict), we must also be careful to compare cognitive warfare against the appropriate range and set of

options available. If, at the end of its invasion of Ukraine, Russia withdraws, but a large proportion of the Russian-speaking population there believe that Ukraine was the cause of the war, then Russia still stands to win a major moral victory amongst the Russophone population.

Having set the conceptual terrain somewhat, we are now in a better place to assess the use of active measures as part of the conflict in Ukraine. First, if we want to understand the permissions around the use of active measures, we are going to consider that this situation is one in which there is an ongoing and sustained, organised armed conflict. We consider that this context is either war, or so similar to war that the moral permissions around war would apply to the use of active measures here. For this situation, as per the just war tradition, we have to assess whether the two main forces have a just cause for war or not. Russian claims about the conflict being to protect against NATO aggression, NATO expansion, Ukrainian neo-Nazi aggression, or the need to protect the Russian diaspora in the border regions are simply not valid and have been condemned by the United Nations and by the majority of the international community.

In contrast, Ukraine's case is that it is acting in self-defence against an invading and aggressive enemy. On this simple point, we can argue that the Russian use of active measures is not justified by reference to the military conflict. That is, their use of active measures forms a part of an unjustified act of invasion. The special exceptions for use of information operations that might be granted in times of conflict cannot be extended to the Russian use of active measures here, because they simply lack the just cause for warfare in the first place.

We can then consider the use of information-based operations in the more general and less permissive context of cognitive warfare. Here, there are two aspects of cognitive warfare that provide a basis for ethical criticism. In the definition offered by Dzerzhinsky at the start of this paper, active measures involve the instigator "imposing the will to act on [their target]" [4, pp. 161–162]. As noted previously, Kalugin stated that active measures were "subversion. Not intelligence collection, but subversion" [5]. These two complementary points draw out a major ethical concern with active measures, and also with cognitive warfare. The purpose, the very motivation for these operations is to subvert the will of the target. Whether this is an individual or a population more generally, active measures are intended to interfere with the will of the targets. This is ethically problematic as it does not show moral respect for people, an idea drawn from the work of Immanuel Kant. "Central to Kant's ethical theory is the claim that all persons, regardless of personal qualities or achievements, social position, or moral track-record, are owed respect just because they are persons, that is, beings with rational and autonomous wills. To be a

person is to have a status and worth unlike that of any other kind of being: it is to be an end in itself with dignity" [71].

The key part of Kant's ethical theory here is that we need to treat people as autonomous self-directing agents. To be an end in themselves, a person's own decisions about their life, are what matters. We are bound to treat each other as having the capacity for free will, it is part of what we are as people. "Such beings must never be used as if they were merely means, as if they were nothing more than tools that we may use however we want to advance our ends" (Emphasis ours) [71]. The particular moral problem with active measures, is that they reduce the people who are the targets of the operation, to mere tools. They are not viewed as autonomous agents, but simply things to be used to achieve the military and/or political ends. In Dzerzhinsky's original formulation, we see this as the person behind the active measure imposing their will on the target. This raises an obvious counter-argument: in many normal social interactions, and especially in times of competition or conflict, we do use people for our own ends. In that case, what makes active measures especially problematic? "Note, however, that it is not wrong to treat persons as means to our ends; indeed, we could not get along in life if we could not make use of the talents, abilities, service, and labour of other people. What we should not do is treat persons as mere means to our ends, to treat them as if the only value they have is what derives from their usefulness to us. Rather, we must always treat them "as the same time as an end" (Emphasis Original) [71].

Given that the purpose of active measures, in Kalugin's terms, is intended to subvert people, they are not being treated as ends in themselves. On a Kantian approach, lies subvert a person's reason. "Your reason is worked, like a machine: the deceiver tries to determine what levers to pull to get the desired results from you. Physical coercion treats someone's person as a tool; lying treats someone's reason as a tool. This is why Kant finds it so horrifying; it is a direct violation of autonomy" [72, p. 334].

Putting this directly in the context of the ongoing conflict in Ukraine, we can see that the use of active measures here are simply about bending Ukrainian, and global, audiences to the will of the Russian leadership. As Rid writes: "all active measures contain an element of disinformation" [2, p. 9]. Whether the disinformation is the entirety of a story, a lie inserted into a mostly true story, or a narrowly true story but presented in a way that uses the truth to push a wider lie, the point of active measures is to lie, to misrepresent, or to twist the truth, in order to get the target to believe what the instigator wants the target to believe. This shows a fundamental disrespect for individuals as, by denying them proper and full information, they are being treated merely as a tool, as a means to political ends, and not making decisions of their own.

A second set of ethical concerns lifts the focus from the individual to a wider set of social harms. One of the hallmarks of Russian disinformation operations is the simple desire to cause chaos. Certain active measures, such as the use of compromising information about a political leader to blackmail them into taking a desired stance on a specific policy issue, are quite focused and targeted. There is a specific target in mind, and the information is being used to force that person to make a decision that the blackmailer wants. What we are observing in the current conflict in Ukraine, and in modern active measures more widely, does not take this form. In short, rather than specifically trying to bring about a particular outcome, the purpose itself is to sow chaos and promote social disunity. *"Sowing chaos and confusion is thus essentially operational preparation of the information battlefield – shaping actions that make the information environment more favorable for actual operations should they become necessary"* [73, p. 253].

One of the main purposes of current active measures may not necessarily be to bring about a specific political outcome, rather, the purpose is to exploit and expand existing social fissures, or to create them where none exist.

The ethical problems here are, at least, twofold. The first draws from the basic respect for individuals, discussed above. In short, when society is in chaos, individuals have less ability to determine their own paths in life. One of the reasons for individuals to form societies is the stability which that brings. In Thomas Hobbes' classic description of the state of nature in *Leviathan*, such a state is one in which we are in *"continual fear, and danger of violent death; and the life of man, solitary, poor, nasty, brutish, and short"* [74, Chapter XIII, para. 9]. In order to avoid this nasty brutish and short life, we form societies. *"Put simply, it is in people's self-interest to collectivise certain aspects of their life, as there are particular goods that are either only achieved or secured collectively, or are better achieved collectively"* [75, p. 79]. Efforts to create chaos are essentially efforts to destroy the stability that comes from social organisation, and to return us to the dangerous state of nature.

One of the defining features of this sort of chaos is that it is hard to predict what the outcomes will be. Going back to the just war tradition, two of the criteria of whether it is permissible to go to war are whether the war itself is proportionate to other options at hand, and if there is a probability of success. Active measures and wider disinformation campaigns, even if they could be justified by reference to a justified military conflict, must be predictable to some degree. However, active measures that simply seek to unleash and amplify chaos fail these conditions.

It should also be noted that that cognitive warfare, i.e. sustained disinformation campaigns that occur in the absence of war that has chaos as the desired end-state, is extremely difficult, if not impossible, to justify. Any such efforts undertaken in Ukraine at the moment, including active measures that might continue to be used even if active conflict ceases, would be unjustified. Further to this, certain forms of chaos are explicitly about degrading the capacity of, and citizens' trust in, democratic institutions. Institutions, particularly democratic institutions, are a key point of vulnerability for interference operations [76]. Not only do such operations violate the political sovereignty of a target state, but they also violate the political will of the citizens in those states. Active measures that seek to create and sow political chaos are thus ethically impermissible.

Conclusions

Our final conclusions are twofold. First, active measures are playing an increasingly important role in the conflict in Ukraine. We suggest here that this trend is something that will be repeated and extended to other conflicts. Whether this is in reference to large-scale physical conflicts, such as Russia's invasion of Ukraine, or the wider notion of cognitive warfare, disinformation needs to be recognised, understood, and mitigated against.

Our second conclusion concerns the ethical aspects of cognitive warfare. We have argued that many of the features of active measures, as used in the lead up to, and throughout, the invasion of Ukraine, are morally problematic and/or morally impermissible. This is an important point to highlight, as it provides a basis to criticise the use of active measures in modern conflict and statecraft. Further to this, our analysis also provides the foundations of a set of guidelines that should apply to the behaviour of liberal democratic states.

While cognitive warfare may be less kinetically destructive than physical warfare, we draw attention to the fact that this alone does not mean that any and all uses of cognitive warfare are permissible. While much more needs to be said on the point about permissions and constraints in the use of information and disinformation for military and political ends, we hope to have drawn attention to some of the ethical issues in this rapidly developing space and we plan further research in this area. As the US Manual for Operations ADP 3-0 states: *"War is a human endeavor – a fundamentally human clash of wills often fought among populations. It is not a mechanical process that can be controlled precisely, or even mostly, by machines, statistics, or laws that cover operations in carefully controlled and predictable environments. Fundamentally, all war is about changing human behavior"* [77].

References

1. Burke, P., Elnakhala, D., & Miller, S. (Eds.). (2021). *Global Jihadist Terrorism: Terrorist groups, zones of armed conflict and national counter-terrorism strategies*. Edward Elgar Publishing.
2. Rid, T. (2021). *Active measures: the secret history of disinformation and political warfare*. Profile Books.
3. Sipher, J. (2018). *Russian 'Active Measures'*. CHACR Global Analysis Programme Briefing, 14.
4. KGB Felix Dzerzhinsky Higher School. (1972). *Контрразведывательный словарь (Counter-Intelligence Dictionary)*. KGB Felix Dzerzhinsky Higher School.
5. CNN. (1998). *Inside the KGB: An interview with retired KGB Maj. Gen. Oleg Kalugin*. In CNN.
6. Clausewitz, K. von. (1837). *On War* (M. E. Howard, & P. Paret (eds.); 1st ed.). Princeton University Press.
7. Waxman, O. B. (2022, March 03). What Putin Gets Wrong About 'Denazification' in Ukraine. *Time Magazine*. <https://time.com/6154493/denazification-putin-ukraine-history-context/>
8. United Nations. (2022, October 20). *The UN and the war in Ukraine: key information*. UN Website. <https://unric.org/en/the-un-and-the-war-in-ukraine-key-information/>
9. Sanger, D. E., & Perlroth, N. (2021, July 20). Attempted Hack of R.N.C. and Russian Ransomware Attack Test Biden. *New York Times*. <https://www.nytimes.com/2021/07/06/technology/rnc-hacked-cyberattack-russia.html>
10. Andrew, C. M., & Mitrokhin, V. (2001). *The sword and the shield: the Mitrokhin archive and the secret history of the KGB*. Basic Books.
11. Unknown. (1989). *The Trust*. The Security and Intelligence Foundation.
12. Grant, N. (1986). Deception on a grand scale. *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 1(4), 51–77. <https://doi.org/10.1080/08850608608435036>
13. Selvage, D., & Nehring, C. (2019, July 22). *Operation "Denver": KGB and Stasi Disinformation regarding AIDS*. Wilson Center. https://doi.org/10.1162/jcws_a_00907
14. Geissler, E. (2016). The AIDS Myth at 30. *International Journal of Virology and AIDS*, 3(1), 16–18. <https://doi.org/10.23937/2469-567x/1510017>
15. Sputnik. (2014, October 09). *US Links to Bio-Warfare Labs in Ebola Zone*. Sputnik International News. <https://sputniknews.com/20141009/US-Links-to-Bio-Warfare-Labs-in-Ebola-Zone-Scholar-193837038.html>
16. Pebody, R. (2015). *African American people's AIDS conspiracy beliefs best understood in terms of social anxiety and distrust, not ignorance*. AIDSMap. <https://www.aidsmap.com/news/jan-2015/african-american-peoples-aids-conspiracy-beliefs-best-understood-terms-social-anxiety>
17. Sputnik Africa. (2018, February 02). *Les bases militaires que les USA préféreraient garder secrètes*. Sputnik News Africa. <https://fr.sputniknews.africa/amp/20180202/bases-militaires-usa-images-satellite-1034989265.html>
18. Dwoskin, E. (2021, May 27). Facebook will no longer remove content saying covid-19 is manmade. *Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/technology/2021/05/27/facebook-covid-man-made/>
19. Hern, A. (2021, May 27). Facebook lifts ban on posts claiming Covid-19 was man-made. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/technology/2021/may/27/facebook-lifts-ban-on-posts-claiming-covid-19-was-man-made>
20. Owens, W. A. (1996). The Emerging U.S. Systems of Systems. *Strategic Forum*, 63, 1–6. Institute for National Strategic Studies (INSS). <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA394313.pdf>
21. Stein, F. P., Garska, J. J., & Alberts, D. S. (1999). Network-centric warfare: Developing and Leveraging Information Superiority. In *IEEE/AFCEA – EUROCOMM 2000: Information Systems for Enhanced Public Safety and Security* (2nd ed.). Command and Control Research Program (CCRP). <https://doi.org/10.1109/EURCOM.2000.874819>
22. Department of the Army. (1996). *FM 100-6 Information operations*. Department of the Army. <https://www.hsdl.org/c/view?docid=437397>
23. NATO. (2022). *What is information warfare?* NATO. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/5/pdf/2005-deepportal4-information-warfare.pdf
24. Applebaum, A. (2020). *Twilight of Democracy: The Seductive Lure of Authoritarianism*. Doubleday.
25. Hung, T. C., & Hung, T. W. (2022). How China's Cognitive Warfare Works: A Frontline Perspective of Taiwan's Anti-Disinformation Wars. *Journal of Global Security Studies*, 7(4), 1–18. <https://doi.org/10.1093/jogss/ogac016>
26. Mackiewicz, D. (2019). Cognitive Warfare: Hamas & Hezbollah and their insidious efforts. In *Course: Islamic Jihadi-Salafi Terrorism as an Ongoing Challenge Institute of National Security Studies* (Issue November).

27. Rosner, Y., & Siman-Tov, D. (2018, March 08). *Russian Intervention in the US Presidential Elections: The New Threat of Cognitive Subversion*. Institute for National Security Studies. <https://www.inss.org.il/publication/russian-intervention-in-the-us-presidential-elections-the-new-threat-of-cognitive-subversion/>
28. Ottewell, P. (2020, December 07). *Defining the Cognitive Domain*. Over the Horizon (OTH). <https://othjournal.com/2020/12/07/defining-the-cognitive-domain/>
29. Backes, O., & Swab, A. (2019, November). *Cognitive Warfare: The Russian Threat to Election Integrity in the Baltic States*. Belfer Center for Science and International Affairs. <https://www.belfercenter.org/publication/cognitive-warfare-russian-threat-election-integrity-baltic-states>
30. Bernal, A., Carter, C., Singh, I., Cao, K., & Madreperla, O. (2020). *Cognitive Warfare: An Attack on Truth and Thought*. NATO & Johns Hopkins University: Baltimore MD, USA. <https://www.innovationhub-act.org/sites/default/files/2021-03/Cognitive%20Warfare.pdf>
31. Paul, C., & Matthews, M. (2016). *The Russian "Firehose of Falsehood" Propaganda Model: Why It Might Work and Options to Counter It*. RAND. <https://doi.org/10.7249/pe198>
32. Peterson, A. (2015, January 06). Local news outlets' social media accounts get hijacked by hackers claiming to support ISIS. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/news/the-switch/wp/2015/01/06/local-news-outlets-social-media-accounts-get-hijacked-by-hackers-claiming-to-support-isis/>
33. Ingram, H. J. (2017). An Analysis of Inspire and Dabiq: Lessons from AQAP and Islamic State's Propaganda War. *Studies in Conflict & Terrorism*, 40(5), 357–375. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2016.1212551>
34. Reed, A. (2015). *Al Qaeda in the Indian Subcontinent: A New Frontline in the Global Jihadist Movement?* International Centre for Counter-Terrorism (ICCT). <https://doi.org/10.19165/2016.2.02>
35. Schindler, J. R. (2016, June 18). False Flags: The Kremlin's Hidden Cyber Hand. *The Observer*. <https://observer.com/2016/06/false-flags-the-kremlins-hidden-cyber-hand/>
36. CFR. (2015). *Compromise of TV5 Monde – Suspected to be the work of APT28*. CFR Website. <https://www.cfr.org/cyber-operations/compromise-tv5-monde>
37. Corera, G. (2016). *How France's TV5 was almost destroyed by "Russian hackers"*. BBC News. <https://www.bbc.com/news/technology-37590375>
38. France24. (2015, June 10). *Russian hackers likely behind 'IS group cyber attack' on French TV network*. France24. <https://www.france24.com/en/20150610-france-cyberattack-tv5-television-network-russia-hackers>
39. Weissman, C. G. (2015). *New Discovery Indicates That Russian Hackers APT28 Are Behind the TV5 Monde Hack*. Business Insider. <https://www.businessinsider.com/new-discovery-indicates-that-russian-hackers-apt28-are-behind-the-tv5-monde-hack-2015-6?international=true&r=US&IR=T>
40. TASS. (2022a, February 28). *Russian aviation gains air superiority over entire Ukraine*. TASS. <https://tass.com/politics/1412963>
41. U.S. Air University. (2017, April). *Doctrine Advisory: Control of the Air*. U.S. Air University. https://www.doctrine.af.mil/Portals/61/documents/doctrine_updates/du_17_01.pdf?ver=2017-09-17-113839-373
42. Traynor, I. (2013, November 22). Russia "blackmailed Ukraine to ditch EU pact". *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2013/nov/22/russia-ukraine-eu-pact-lithuania>
43. France24. (2013, December 17). *Russia woos Ukraine with \$15 bn bailout and cut in gas price*. France24. <https://www.france24.com/en/20131217-russia-ukraine-15-billion-bailout-cut-gas-price>
44. BBC. (2013, December 11). *Kiev riot police retreat after storming protest bastions*. BBC News. <https://www.bbc.com/news/world-europe-25328311>
45. Chiacu, D., & Mohammed, A. (2014, February 07). *Leaked audio reveals embarrassing U.S. exchange on Ukraine, EU*. Reuters. <https://www.reuters.com/article/us-usa-ukraine-tape-idUSBREA1601G20140207>
46. Crowley, P. J. (2014). *Victoria Nuland gaffe shows diplomats can trash-talk too*. BBC News. <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-26085432>
47. Rettman, A. (2014, February 06). *Ukraine leak designed to 'split' EU-US diplomacy*. EU Observer. <https://euobserver.com/world/123036>
48. Liddell-Hart, B. H. (1954). *Strategy*. Penguin Books.
49. TASS. (2022b). *Zelensky hastily fled Kiev, Russian State Duma Speaker claims – Russian Politics & Diplomacy*. TASS. <https://tass.com/politics/1411855>
50. Soundarajan, D. (2022, February 26). *Ukraine's Volodymyr Zelensky offered US evacuation flight but refuses to leave Kyiv: 'I need ammunition, not a ride.'* The Independent. <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/ukraine-volodymyr-zelensky-evacuation-russia-b2023838.html>

51. US Senate Select Committee on Intelligence. (2018). *New Reports Shed Light on Internet Research Agency's Social Media Tactics*. US Senate Select Committee on Intelligence Website. <https://www.intelligence.senate.gov/press/new-reports-shed-light-internet-research-agency's-social-media-tactics>
52. Parlapiano, A., & Lee, J. C. (2018, February 16). The Propaganda Tools Used by Russians to Influence the 2016 Election. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/interactive/2018/02/16/us/politics/russia-propaganda-election-2016.html>
53. US Senate Permanent Select Committee on Intelligence. (2018). *Exposing Russia's Effort to Sow Discord Online: The Internet Research Agency and Advertisements*. US Senate Permanent Select Committee on Intelligence Website.
54. UNSDG. (2020). *Russia's invasion of Ukraine is a violation of the UN Charter, UN Chief tells Security Council*. UN Sustainable Development Group (UNSDG). <https://unsdg.un.org/latest/announcements/russias-invasion-ukraine-violation-un-charter-un-chief-tells-security-council>
55. Middleton, J. (2022). *Ukrainian teacher soaked in blood after surviving Russian missile strike thanks 'guardian angel'*. The Independent. <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/ukraine-teacher-invasion-russia-video-b2022739.html>
56. Schwan, W. (2022, February 24). *A wounded woman, named locally as Olena Kurilo, is seen after an airstrike hits Kharkiv, Ukraine*. GettyImages. <https://www.gettyimages.fr/detail/photo-d%27actualit%C3%A9/wounded-woman-named-locally-as-olena-kurilo-is-seen-photo-dactualit%C3%A9/1238718222>
57. HKBU. (2022). *[FALSE] Did The Guardian use an old photo to report a Russian air strike amid the Russia-Ukraine war?* HKBU Fact Check. https://factcheck.hkbu.edu.hk/home/en/fc_report_eng/the-guardian/
58. Timberg, C., & Romm, T. (2018, December 16). New report on Russian disinformation, prepared for the Senate, shows the operation's scale and sweep. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/technology/2018/12/16/new-report-russian-disinformation-prepared-senate-shows-operations-scale-sweep/>
59. de Abreu, C. M. (2022, April 05). *Debunking Russian claims that attack on Mariupol maternity hospital was staged*. France24. <https://www.france24.com/en/tv-shows/truth-or-fake/20220405-debunking-russian-claims-attack-mariupol-maternity-hospital-staged>
60. Musumeci, N. (2022, March 10). *Russia Makes Wild, Baseless Claims About Maternity Hospital It Bombed*. Business Insider. <https://www.businessinsider.com/russia-baseless-claims-maternity-hospital-bombing-Ukraine-Mariupol-2022-3?r=US&IR=T>
61. Polglase, K., Mezzoflore, G., & Doherty, L. (2022, March 17). *Anatomy of the Mariupol hospital attack: Examining how Russian forces hit a Ukraine maternity and children's hospital*. CNN. <https://edition.cnn.com/interactive/2022/03/europe/mariupol-maternity-hospital-attack/index.html>
62. Sadeghi, M. (2022, March 15). *Fact check: Russian attack on Mariupol hospital was not "staged"*. US Today. <https://eu.usatoday.com/story/news/factcheck/2022/03/15/fact-check-russian-attack-mariupol-hospital-not-staged/7041649001/>
63. Kiely, E., & Farley, R. (2022). *Russian Rhetoric Ahead of Attack Against Ukraine: Deny, Deflect, Mislead*. The Annenberg Public Policy Center (FactCheck.Org). <https://www.factcheck.org/2022/02/russian-rhetoric-ahead-of-attack-against-ukraine-deny-deflect-mislead/>
64. Kuznetsov, V., & Cook, N. (2022, February 17). *Russia Tells U.S. No Ukraine Invasion Planned, Tass Reports*. Bloomberg. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-02-17/russia-tells-u-s-no-ukraine-invasion-planned-tass-says>
65. Mills, C. (2022). *Ukraine crisis*. House of Commons Library. <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-9455/>
66. Reuters. (2022, February 04). *Russia denies allegations of fabricating pretext to invade Ukraine*. Reuters. <https://www.reuters.com/world/europe/russia-denies-allegations-fabricating-pretext-invade-ukraine-2022-02-04/>
67. Pomerantsev, P. (2019). *This Is Not Propaganda: Adventures in the War Against Reality*. Faber & Faber.
68. Walzer, M. (2006). *Just and unjust wars: a moral argument with historical illustrations* (4th ed.). Basic Books.
69. Brown, A. C. (1975). *Bodyguard of lies*. Harper & Row.
70. Henschke, A. (2018). Conceptualising proportionality and its relation to metadata. In Baldino (Ed.). *Intelligence and the function of government* (pp. 221–242). University of Melbourne Press.
71. Dillon, R. S. (2022). Respect. In E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.), *Stanford encyclopedia of philosophy*. Stanford University.
72. Korsgaard, C. M. (1986). The right to lie: Kant on dealing with evil. *Philosophy and Public Affairs*, 15(4), 325–349. <https://doi.org/10.1017/cbo9781139174503.006>

73. Lin, H., & Kerr, J. (2022). On Cyber-Enabled Information Warfare and Information Operations. In P. Cornish (Ed.), *The Oxford Handbook of Cyber Security* (1st ed.). Oxford University Press.
74. Hobbes, T. (1909). *Leviathan*. Collier & Son.
75. Henschke, A. (2022). Ethics And National Security: A Case For Reasons In Decision-Making. In A. Henschke, M. Clarke, M. Sussex, & T. LeGrand (Eds.). *The Palgrave handbook of national security* (pp. 1–415). Palgrave Macmillan, UK.
76. Henschke, A., Sussex, M., & O'Connor, C. (2020). Countering foreign interference: election integrity lessons for liberal democracies. *Journal of Cyber Policy*, 5(2), 180–198. <https://doi.org/10.1080/23738871.2020.1797136>
77. HQ Department of the Army. (2017). *ADP 3-0 Operations* (Vol. 23). HQ Department of the Army. https://irp.fas.org/doddir/army/adrp3_0.pdf

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ: ЯК ІНФОРМАЦІЯ ОКУПОВУЄ РЕАЛЬНІСТЬ

УДК 353.8:316.77(477)

<https://doi.org/10.53679/2616-9460.2.2022.03>

Шманатов Микита Сергійович –
аспірант кафедри політології
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна
ORCID: 0000-0002-1865-0824

У статті проаналізовано інформаційну та частково організаційну політику на територіях України, які потрапили під тимчасову окупацію після широкомасштабного воєнного вторгнення Росії 24 лютого 2022 р. Встановлено послідовність формування тимчасової окупаційної влади, вплив російського керівництва на цей процес. Проаналізовано першочергові цілі та заходи для створення нового інформаційного простору на тимчасово захоплених територіях. Висвітлено поточний стан сформованих окупаційних структур та діяльність російської окупаційної влади щодо цього. Запропоновано аргументацію, чому місцеве населення особливо вразливе до інформаційного впливу в умовах тимчасової окупації.

Проаналізовано алгоритм інформаційної політики на тимчасово окупованих територіях України, а саме: створення контексту, встановлення контролю над інформаційним простором, формування нових інституцій та засобів для ведення потрібної окупаційній владі інформаційної політики. Проаналізовано особливості деяких створених на тимчасово окупованих територіях інституцій, ЗМІ, видань, засобів політичної реклами. З'ясовано характерні підходи до формування інформаційного простору на тимчасово окупованих територіях, методи впливу, способи комунікації із населенням. Виявлено ключові наративи, основні об'єкти критики, що використовуються в комунікації, те, до чого апелює окупаційна влада. Висвітлено особливості комунікації окупаційної влади, її мету та сенси. Встановлено, як на тимчасово окупованих територіях здійснюється комунікація одночасно на місцевий інформаційний ринок задля впливу на місцеве населення та зовнішній російський ринок для формування потрібної візуалізації подій на тимчасово захоплених територіях.

Завдяки дослідженню висвітлено послідовність діяльності загарбників на тимчасово окупованих територіях та інформаційного впливу на місцеве населення; групи засобів формування інформаційного простору; комунікаційну стратегію на тимчасово окупованих територіях стосовно місцевого населення.

Ключові слова: війна, окупація, інформація, пропаганда, комунікація, адміністрація, Україна, місцеве населення.

Mykyta Shmanatov

INFORMATION SPACE IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE: HOW INFORMATION OCCUPIES REALITY

The article focuses on the information policy as well as certain aspects of the organizational policy in the territories of Ukraine, which have been temporarily occupied by Russia after its large-scale military invasion on February 24, 2022. The author traces how the occupation authorities were established and the role of the Russian leadership in this process. Based on an analysis of the priority goals and actions taken to create a new information space in the temporarily occupied territories coupled with an examination of the current state of the occupation structures formed and the activities of the Russian occupying power, the author seeks answers to the question why the local population is particularly vulnerable to information influence in the conditions of temporary occupation.

The author argues that the algorithm of the information policy in the temporarily occupied territories of Ukraine includes the following: creating a context and establishing control over the information space as well as forming new institutions and means for conducting the information policy necessary for the occupying power. With this algorithm in mind, the specific features of some newly created institutions, mass media, publications and other channels of disseminating propaganda in the temporarily occupied territories are analyzed to uncover the characteristic approaches to the formation of the information space, methods of influence and methods of communication with the local population. The methodological framework applied in this study, results in identifying specific features of communication by the occupation authorities, its aims and senses, including the key narratives and the main objects of criticism, which the occupation authorities appeal to. Crucially, the author establishes how in the temporarily occupied territories communication is transmitted simultaneously to the local information market in order to influence the local population and to the external Russian market to shape the desired visualization of events in the temporarily occupied territories.

The author highlights the sequence of the invaders' activities in the temporarily occupied territories, their information influence on the local population; the groups of methods used to form the information space; the communication strategy for the local population in the temporarily occupied territories.

Keywords: war, occupation, information, propaganda, communication, administration, Ukraine, local population.

Під час війни частина територій разом із місцевим населенням, яке на них проживає, може бути окупована однією із сторін. Окуповані території – найбільш уразливі до дій противника, адже населення на них залишається повністю незахищеним. Тому організація управління та взаємодія із населенням на цих територіях мають великий вплив на подальшу ситуацію. Діяльність загарбника може бути показовою для розуміння його планів і стратегії щодо окупованих простору та місцевого населення.

Оскільки широкомасштабна війна на території України, розпочата Російською Федерацією (РФ) 24 лютого 2022 р. продовжується, існують ризики подальшого тимчасового захоплення військами РФ української суверенної території та спроб встанов-

лення там окупаційної влади. Це вимагає всебічної уваги до процесів, що відбуваються на тимчасово окупованих територіях України, вже зараз.

Після початку відкритої воєнної агресії РФ проти України міжнародна безпекова ситуація значно погіршилась у всьому світі: почала зростати напруга довкола Косово, Тайваню, на Близькому Сході, у Нагірному Карабаху. Інформація про окупаційні процеси при порівнянні їх із подібними під час інших воєн сучасності стане в пригоді для прогнозування поведінки сторін на окупованих територіях у сфері інформаційно-пропагандистського впливу.

Мета статті – з'ясувати алгоритм і методи формування окупаційною владою інформаційного впливу

на захоплених територіях, і тимчасово окупованих територіях України включно, на початковому етапі тимчасової окупації. Для досягнення мети дослідження визначено такі завдання: 1) проаналізувати послідовність окупаційного процесу; 2) дослідити особливості формування окупаційних структур, які відповідають або сприяють інформаційній діяльності на тимчасово окупованих українських територіях; 3) визначити чинники, що сприяють інформаційному окупаційному впливу та контекст, у якому він відбувається; 4) визначити засоби формування інформаційного простору на тимчасово окупованих територіях та згрупувати їх; 5) з'ясувати та дослідити реальні приклади політичної пропаганди та канали її поширення на тимчасово окупованих територіях України; 6) пояснити, як відбувається інформаційний вплив на місцеве населення в умовах тимчасової окупації; 7) визначити комунікаційну стратегію окупаційної влади на тимчасово окупованих територіях України.

Саме інформаційна діяльність і масова комунікація, що формуються або суттєво змінюються на захоплених землях, є показовими для того, аби зрозуміти, які сенси агресор хоче нав'язати місцевому населенню. Увагу зосереджено на територіях південного сходу України, котрі наразі становлять більшу частку територій, які тимчасово не перебувають під владою українського уряду. На цих територіях розташовано багато населених пунктів, кілька найбільших міст України. І хоча деякі з них віддалені від лінії зіткнення, це не може завадити активізації діяльності окупаційної влади.

У публікації поняття «інформаційна діяльність» розглядатиметься як у широкому сенсі, так і щодо тимчасово окупованих територій України. Отже, під інформаційною діяльністю розуміємо всі можливі заходи та процеси, що сприяють поширенню інформації, сенси, символи, потрібні загарбникам чи спеціально створені окупаційною владою для посилення контролю, впливу на місцеве населення, яке перебуває на окупованих територіях, включно й на тимчасово окупованих територіях України.

Під час війни сторони використовують усі доступні методи для поширення власних поглядів на події та причини, що їх зумовили, в різних можливих напрямках – внутрішня аудиторія, вплив на ворога та його союзників, вплив на власних союзників, на нейтральні держави. Такий перелік не обмежується лише цими категоріями. Для впливу на різні верстви та групи суспільства використовуються різні установки, способи, засоби.

Населення на окупованих територіях перебуває в умовах, коли не може почуватися безпечно у спілкуванні з окупаційними структурами, військовими, колаборантами. Саме поєднання організаційних та інформаційних процесів формує нові умови та впливає на їх сприйняття населенням окупованих територій.

Теоретик досліджень військової пропаганди Г. Лассвел писав, що пропаганда намагається керувати думками та установками завдяки маніпулюванню соціальними переконаннями, а не зміною інших умов середовища. Він розглядав пропаганду як один із трьох основних інструментів ведення операцій проти противника: 1) військові дії; 2) економічний тиск; 3) цілеспрямоване використання переконання [1].

За відсутності доступу до різних джерел інформації, можемо стверджувати про односторонній інформаційний вплив: від джерела до реципієнтів. Окупаційні реалії, у яких місцеве населення обмежене у своїх свободах, – середовище для розвитку такого впливу. Поняття «пропаганда», за Г. Лассвелом, актуалізується в цьому впливі, адже в такому випадку людина обмежена щодо свого вибору альтернативних джерел інформації, публічного обговорення, висловлення власної думки.

Відповідно до «спіралі мовчання» – однієї з теорій масової комунікації, сформульованої Елізабет Ноль-Нойманн, людина може не висловлювати власну думку, якщо вона суперечить установкам, котрі домінують у суспільстві. На їх формування впливають ЗМІ, оточення, впливові особи, джерела інформації. Розуміючи, на що орієнтується більшість, люди можуть боятися висловити власну позицію [2]. За таких умов закручується «спіраль мовчання», що може призвести до соціальних напружень у майбутньому через ізоляцію людей, які не підтримують домінуючі патерни.

Теорія розроблена в контексті суспільства, де існують опозиційні позиції, альтернативні думки, конкуренція в публічному просторі. Під час окупації нова влада намагається контролювати ці явища, застосовуючи також і силові методи. Оскільки джерела інформації перебувають під контролем, то окупаційна влада формує домінуючі установки, які населення не повинно заперечувати, щоб не опинитися в небезпеці.

Відповідно, населення відчуває не тільки страх ізоляції, а й страх за своє життя. Зважаючи на це, можна припустити, що ефект «спіралі мовчання» значно суттєвіший, бо одночасно відбувається

пригнічення наростання протестного потенціалу. Населення стає мовчазним наляканим реципієнтом інформації, може її не сприймати певний час, але не може повністю уникнути. Так формується атмосфера тотального страху та стриманості.

За таких умов на захоплених територіях з'являються нові засоби масової інформації – починають діяти пресцентри окупаційних адміністрацій, інформаційні ресурси інституцій, що прибувають з території країни-загарбника, канали комунікації осіб, які працюють в окупаційних структурах або підтримують їх. Виникає імітація діяльності ЗМІ, а ті, що існували до окупації, адаптуються до нових вимог або закриваються. Змінюється радіо- й телемовлення, а доступ до інформації стає контрольованим. Тобто замість старого інформаційного простору формується новий, що продукує власні наративи та намагається повністю витіснити всі попередні установки, які загрожують новим, окупаційним.

Воєнні події на території України певною мірою перебувають у фокусі досліджень від 2014 р. [3; 4; 5]. Проте є не так багато праць, автори яких би концентрували увагу на проблемах тимчасово окупованих територій, особливо адміністративних процесах, інформаційній політиці та пропагандистській діяльності, комунікації РФ щодо цих окупованих українських територій. Політичні режими використовують силові та несилові методи для встановлення політичного контролю за громадянами, зокрема інформаційні та комунікаційні процеси [6]. Пропаганда в політичній площині часто використовується для формування уявлення про ефективне функціонування держави [7], збудження почуття гніву проти ворога [8], відволікання уваги від помилок держави, зниження суспільної напруги [9]. Індоктринація через інформацію поєднується із іншими способами контролю, як-от репресії [10] та цензура [11; 12]. Пропаганда формує політичну стриманість [13], намагається збуджувати потрібні емоції в населення та поєднується з іншими способами для посилення контролю.

Окуповані території – це специфічний простір, де загарбник спрямовує дії на встановлення та утримання влади. Важливим об'єктом контролю є місцеве населення, тому інформація використовується як засіб для донесення до нього повідомлень від загарбника, зміни ставлення до подій та їх учасників. Що потужніший вплив, то складніше населенню отримати альтернативну інформацію та зберігати здатність до критичного мислення. Адміністративна та інформаційно-пропагандистська діяльність у комплексі повинні створити необхідну

атмосферу для набагато ефективнішого контролю над захопленими територіями та зниження ризиків впливу опонента.

Організація адміністративної та інформаційної діяльності

Одним із перших заходів окупаційної влади на тимчасово захоплених територіях України стала ліквідація української державної символіки, її заміна російською, а іноді й радянською [14]. Після цього окупанти повернули вулицям старі радянські назви. Було припинено процес декомунізації, ліквідовано пам'ятки та згадки про всі культурно-історичні продукти, пов'язані з критикою або спротивом російській владі імперської, радянської, сучасної доби. Одночасно загарбники знищували твори української сучасної літератури, освітні та наукові матеріали.

Символи – важлива складова частина ідеологій. Авторитарні, тоталітарні режими використовують їх для закріплення власної ідеології у суспільстві, не допускаючи альтернатив або публічного обговорення. Символи мають виявлятися у всьому задля посилення впливу, особливо в деталях. І це відомо окупаційній владі. Тому навіть стели при в'їзді до міст, часто жовто-блакитні, перефарбовують у кольори російського прапора. Підняття російського або радянського прапора в тимчасово окупованих населених пунктах, у якому нібито з радістю бере участь місцеве населення (насправді на дальньому плані кілька якихось осіб), супроводжується гімном країни-агресора, а потім подається як знакова інформаційна подія і поширюється в мережі Інтернет як доказ успішного наступу окупаційної російської армії.

Наприклад, у майже повністю зруйнованому Маріуполі найпершими заходами окупантів були такі: розвішування прапорів, заміна назв вулиць, перейменування та фарбування у кольори російського прапора стели при в'їзді до міста. У деяких містах, наприклад Генічеську та Новій Каховці, майже відразу після початку тимчасової окупації були встановлені пам'ятники Леніну, знесені під час Революції Гідності в 2014 р. відповідно до розпоряджень місцевої влади, підтриманих більшістю депутатів. У Мелітополі, найбільшому місті тимчасово окупованої частини Запорізької області, окупанти встановили стелу та пам'ятник Павлу Судоплатову, уродженцю міста, співробітнику НКВД, який в 1938 р. ліквідував лідера ОУН Євгена Коновальця. «Жодні Бандери, Шухевичі і ніяка інша наволоч

не осквернятимуть наші вулиці. Тут стоятимуть пам'ятники справжнім героям. Людей, які визволяли наше місто. Якби не Судоплатов, я думаю, що нас би тут не було. Ми завдячуємо цим людям усім, що у нас є», – так висловився на церемонії відкриття т. зв. голова окупаційної адміністрації Запорізької області Євген Балицький [15].

У м. Херсоні загарбники демонтували пам'ятник Героям Небесної Сотні – загиблим учасникам подій Революції Гідності 2014 р. Окупаційна влада в соціальних мережах сповіщала про наміри встановити пам'ятник російській імператриці Катерині II замість демонтованого.

На початок широкомасштабного вторгнення армії РФ в Україну вже існувала мережа регіональних місцевих онлайн-ресурсів, зокрема онлайн-медіа, телеграм-каналів та груп в інших соціальних мережах, які висвітлювали події в Україні під російським кутом зору [16; 17], регулярно критикуючи чинну українську владу. Припускаємо, що це свідчить про цілеспрямовану організацію інформаційного впливу з метою внутрішньої дестабілізації суспільства в Україні напередодні повномасштабного вторгнення. Після тимчасової окупації частини української території цей процес почав посилюватися – з'явилися «офіційні ресурси окупаційних адміністрацій», «представників нової влади», ще більша кількість російських новинних онлайн-ресурсів. З них люди могли отримати хоч якусь інформацію про організаційні рішення окупаційної влади та події, що відбуваються на їх території після окупації, проте це завжди була російська версія подій в Україні.

Протягом квітня – травня 2022 р. на тимчасово окупованих територіях України були усунені українські органи місцевого самоврядування, натомість окупанти призначали «нове керівництво» – т. зв. голів утворених обласних військово-цивільних адміністрацій, а також окремих населених пунктів. Працівникам установ пропонувалося продовжити роботу на місцях з «новою владою» або залишити робоче місце.

У червні 2022 р. в Херсонській області було призначено нового «заступника цивільно-військової адміністрації» (одиниця окупаційної влади), що відповідає за цифровий розвиток, зв'язок та правове регулювання [18]. Окупаційна влада пропонувала працівникам ліквідованих українських державних адміністрацій долучатися до створених адміністративних апаратів. У разі відсутності достатньої кількості персоналу призначалися інші кандидати з числа місцевого населення або відряджалися особи з квазіреспублік «ДНР/ЛНР», які вже раніше довели

свою здатність до співпраці з окупаційною російською владою.

У середині липня 2022 р. в публічному просторі з'явився наказ окупаційної адміністрації м. Херсона «щодо заходів відповідальності за скоєння окремих правопорушень, що порушують громадський порядок та безпеку», відповідно до якого забороняється: 1) протидія окупаційним органам влади та виборчим комісіям, громадським об'єднанням, підприємствам та освітнім, соціально орієнтованим установам; 2) дискредитація діяльності російської влади, зовнішньої політики, окупаційних структур та діяльності армії; 3) пропаганда та виправдання терористичної діяльності, підтримка «націоналістичних формувань» (так у російському інформаційному просторі зазвичай називають військове керівництво та військових України); 4) будь-яка підтримка та участь у «націоналістичних формуваннях» (тобто йдеться про підтримку чинної влади та Збройних Сил України), зокрема надання матеріально-технічної бази, телефонного зв'язку або інформаційних послуг. За скоєння вищезазначених дій людина може бути примусово виселена з території області, рішення про що приймає т. зв. військовий комендант. Фактично, цей «документ» підтвердив посилення тиску за будь-який вияв непокори чи протидію окупаційній владі, в інформаційному просторі включно [19].

У черговому інтерв'ю ТАСС уже загаданий «голова» окупаційної «ВЦА Запорізької області» Балицький говорив: «Ті, хто не хоче повертатися до мирного життя, покинуть Запорізьку область. Хто дотримується фашистської ідеології – будь ласка, на Захід. Або другий варіант – вчимося жити і працювати в спокійній державі, такій державі, де дотримуватимуться принципів справедливості» [20].

Станом на серпень 2022 р. на тимчасово окупованих українських територіях створено сайти окупаційних адміністрацій [21; 22]. Наприклад, на сайті «Херсонської адміністрації» інформація про «заступників голови» свідчила про структуру влади цього утворення. Зокрема, фігурували дані про шістьох «заступників голови» з таких питань: цифровізації, зв'язку, правового регулювання, внутрішньої та зовнішньої політики; молоді, спорту та інформаційної політики; промисловості та торгівлі; будівництва, транспорту, природних ресурсів; освіти, науки, культури, охорони здоров'я, соціального захисту; економіки, фінансово-бюджетної політики, доходів та зборів.

Окупаційна влада Запорізької області формує структуру за аналогічним принципом. Території Донецьких та Луганських областей перебувають

у зоні відповідальності «ДНР/ЛНР», тому основні відомства, які формувалися там із 2014 р., розповсюджують свою діяльність на нещодавно захоплені території.

У червні поточного року були прийняті рішення про утворення «виборчих комісій» у Запорізькій та Херсонських областях і ліквідована діяльність українських виборчих органів. З цього приводу Балицький заявив: «...всі попередні органи, які займалися організацією виборів на території, офіційно припинили своє існування з моменту підписання указу про підготовку до проведення референдуму на окупованих територіях» [23].

Після оголошень окупаційної влади інформація про т. зв. референдум почала регулярно поширюватись на тимчасово окупованих українських територіях. Це означає, що внутрішні процеси, включно й інформаційні, були зосереджені на підготовці населення до проведення цього псевдореферендуму та незаконній інкорпорації до російського простору.

Керівництво інформаційним простором з боку російської влади

Навесні російська правляча пропрезидентська партія «Єдина Росія» відкрила на окупованих територіях мережу гуманітарних центрів [24; 25]. Зокрема, секретар генеральної ради партії Андрій Турчак з цього приводу висловився так: «...зараз, у міру розширення наших функцій, стало очевидним, що без додаткової інфраструктури не обійтися. До нас надходить величезна кількість різних звернень і заявок від мешканців Донбасу. Ми все більше вступаємо у взаємодію з різними відомствами. Розширюється і функціонал волонтерів» [25].

Поява членів партії на тимчасово окупованих територіях України повинна сприяти прискореній інкорпорації цих земель. Разом із членами партії прибувають російські кадри та похваляються процес пошуку потенційних колаборантів. Керують великими гуманітарними центрами російські політики та чиновники. Наприклад, у Херсоні такий центр очолив заступник керівника фракції «Єдина Росія» в Держдумі РФ, депутат Ігор Кастюкевич. Ефект присутності та робота над іміджем «помічників» місцевому населенню повинні були підготувати контекст перед незаконним «референдумом».

На тимчасово окуповані території України з «робочими візитами» прибувають російські депутати та урядовці. Серед них – політики та керівники

відомств вищого рангу, як-от: перший заступник адміністрації президента Кірієнко [26; 27], заступник керівника уряду Хуснуллін [28], спікер Держдуми Володін із делегацією від кількох комітетів [29], голова ради партії «Єдина Росія» Турчак [30]. Ці т. зв. куратори територій організовують роботу окупаційної влади на місцях, підготовку до запланованих політично-територіальних оформлень тимчасово окупованих українських земель. Візити чиновників вищого рангу є прикладом для іншого істеблішменту популяризувати себе на цих територіях, здійснюючи підписання «меморандумів про співробітництво міст» між російськими губернаторами та колаборантами, «шефство» російських міст над захопленими містами України та імітацію допомоги.

У цьому контексті голова Держдуми Володін заявив: «Ми на цю зустріч чекали понад 30 років. Зараз для нас важливим є питання гармонізації законодавства та створення єдиного правового поля у сферах охорони здоров'я, освіти, комунального господарства, соціального захисту громадян».

Своєю чергою, заступник голови російського уряду Хуснуллін намагався переконувати: «Вважаємо, що Херсон має велику перспективу, і область має гідне місце в нашій російській родині. Ми на всіх чекаємо, запрошуємо співпрацювати – не треба нічого боятися, ми разом житимемо і працюватимемо далі» [28].

Регулярні масові візити російських чиновників найвищого рангу на тимчасово окуповані в 2022 р. території України, до яких вони не вдавалися в 2014 р. на окремих тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, також сигналізували про плани агресора щодо прямої інкорпорації цих земель до складу РФ. Характерно, що такі візити стали певного роду сигналом підтримки курсу російського керівництва та спробою закріпити свої позиції при владі. Це вигідно російському керівництву, бо, з одного боку, вимагає вияву відданості партії та владі, а з іншого – створює можливість просування на російському політичному ринку, долучення до «політичного тренду».

На зустрічі з керівництвом Держдуми та главами фракцій про це говорив і Путін: «Хотів би особливо відзначити та подякувати всім парламентським партіям за організовану гуманітарну підтримку мешканців Донбасу – саме всі парламентські партії»; «...знаю, що також багато депутатів, узявши офіційну відпустку, поїхали до зони бойових дій, щоб особисто, часто з реальним ризиком для власного

життя, налагодити на місці постачання»; «...і така ініціативна, така безкорислива допомога справді необхідна, гостро затребувана» [31].

У цей же час відкриваються нові місцеві видання, «офіційні» місцеві онлайн-ресурси, налаштовується теле- та радіомовлення, популяризуються місцеві чиновники. Інформацію про візити та витяги із заяв політичного істеблшменту підхоплюють ЗМІ та розповсюджують на внутрішньому російському та окупаційному просторах, формуючи уявлення про імітацію діяльності щодо організації та відновлення мирного життя на окупованих територіях у єдиному російському просторі.

Військова інформаційна діяльність зазвичай не обмежується одним відомством чи підпорядкуванням одній особі. У таку діяльність залучається багато інституцій, іноді непрофільних, які повинні підпорядковуватись головному ідеологічному курсу держави [1]. Уся інформаційна робота повинна бути скоординована, адже суперечності у власному таборі можуть бути використані противником. Центральна влада РФ, провідні військові та інформаційні інституції формують стратегічну мету комунікації. Інші структури повинні враховувати її у своїй діяльності. На регіональному та місцевому рівнях під час вирішення тактичних задач чи проблем інформаційно-комунікативна діяльність повинна гармонійно вкладатися у сформовану стратегію.

Окуповані території – це місце з найбільш вірогідною великою кількістю суперечностей. Тому комунікативно-інформаційна діяльність адаптується до місцевих умов так, щоб не вступати у протиріччя з генеральною лінією країни-агресора та одночасно зруйнувати упереджене ставлення місцевих жителів до окупаційних реалій. Якщо завдяки такій діяльності населення перестане вважати себе окупованим, це могло би значно пришвидшити та полегшити багато інших процесів, пов'язаних із окупацією територій для загарбників.

Створення контексту для інформаційної діяльності

Відразу після тимчасової окупації територій України в 2022 р. загарбники розгорнули систему блокування. Щоб пересуватися цими територіями чи виїхати на підконтрольну владі України територію або, наприклад, поїхати в Крим, іншу країну, місцевим мешканцям доводиться перетинати російські пункти пропуску.

Правозахисні організації та ЗМІ інформували про існування т. зв. фільтраційних таборів, у яких місцеве населення, що намагалося виїхати із захопленої території, мало пройти процедуру «фільтрації» – перевірку особи, встановлення особистих даних, взяття матеріалів ДНК, перевірку мобільних пристроїв, застосунків і приватного листування [32].

На початковому етапі окупації російські військові здійснювали тиск на місцеву владу та населення: зокрема, повідомлялося про викрадення міських голів та журналістів, тиск на місцеві адміністрації з вимогами працювати на «нову владу», виявлення на протестних мітингах їх організаторів, активістів та подальше викрадення цих людей [33]. У тимчасово окупованих населених пунктах діє комендантська година. Військові патрулі можуть зупинити людину та перевірити що завгодно, включно й приватну інформацію на мобільному пристрої [33]. Якщо особа під час перевірки викликає підозри, її можуть затримати й утримувати для подальшої перевірки або «перевиховання».

Населення на тимчасово окупованих українських територіях потрапило в умови, коли його безпека не гарантована нічим. Посилення страху за своє життя відбувається на фоні демонтажу законної влади. Єдиним приватним простором стає власне житло, за умови, якщо людина не викликала підозри своєю діяльністю. У таких обставинах більшість переважно переходить до мовчазного існування та режиму виживання, уникнення підозри та контактів з окупантами.

Зв'язок, інтернет, телебачення, радіо

На початковому етапі російської окупації 2022 р. робота українських операторів та вишок зв'язку припинилася. Натомість загарбники почали пропонувати місцевому населенню долучатися до інших мобільних операторів – російських. Про це, зокрема, йшлося в заяві «голови» окупаційної адміністрації Запорізької області: «До 15 липня всі звільнені населені пункти Запорізької області мають бути забезпечені мобільним зв'язком, а вартість SIM-карток значно знижена. Ми не повинні втрачати зв'язок з рідними та близькими через деструктивні дії київської влади щодо дестабілізації нашого з вами мирного життя» [35].

Від інтернет-провайдерів окупаційна влада вимагає підключитися до російських інтернет-мереж [35]. У деяких місцях без прихованих мереж неможливо користуватися міжнародними пошуковими системами, як-от *Google*, або під'єднатися до соціальних мереж та відомих медіа- й інфор-

маційних ресурсів: *Facebook, Twitter, Youtube*. Натомість користувачам доступні російські *Yandex, VKontakte, Mail.ru* та ін.

Ті громадяни, які відмовляються від переходу на нову систему зв'язку та послуги інтернет-провайдерів, залишаються ізольованими або повинні користуватись альтернативними джерелами інформації приховано, попри заборону, що може створити додаткові ризики.

Заміна інформаційного простору відбулась також у сфері телебачення та радіо – на тимчасово захоплених українських територіях вони поступово переходять під контроль окупаційної влади [36]. Місцеві телерадіомовники, видання та редакції примусово припиняють роботу та переходять під контроль окупаційної влади [37]. Місцевим жителям, замість українських, починають транслювати інші телеканали та радіопередачі, наприклад основні телеканали російської влади – «Первый канал», «Россия 1», «Россия 24» та ін. У містах Херсоні та Мелітополі, який є центром т. зв. Запорізької ВЦА, протягом червня та липня 2022 р. відбувся запуск місцевих телерадіокомпаній – ТРК «Таврія» та «ZaTV», про що й повідомив згаданий вище Балицький: «Телевізійний канал, який сьогодні відкрито, дуже велика підмога у питанні правди, у питанні пояснення ситуації, вирішенні питань усіх мешканців Запорізької області» [38].

У таблицях 1, 2 пропонуємо аналіз тем відеосюжетів новостворених окупаційною владою телеканалів (від моменту їх відкриття).

Узагальнимо інформацію про те, як новостворені окупаційною владою канали намагаються висвітлювати події (табл. 1, 2).

Таблиця 1. Відеосюжети, опубліковані на телеграм-ресурсі ТРК «Таврія» протягом 7 липня – 5 серпня 2022 р.

Тема	Кількість опублікованих сюжетів	Поширені меседжі
Адміністративні процеси в області	20	Відкриття адміністративних закладів, приймалень громадян; надання послуг і допомоги; підготовка до навчального року. Звернення місцевих колабораціоністів, візити в область російських чиновників з обіцянками про майбутнє в складі Росії
Місцеве життя: відпочинок, свята, події	14	Проведення свят: для дітей, з нагоди днів російських повітряно-десантних військ, військово-морського флоту, хрещення Русі. Концерти. Молоді патріоти відновлюють пам'ятники попередніх часів та ліквідують «націоналістичні»
Війна	5	Збройні Сили України обстрілюють населенні пункти Херсонської області
Гуманітарна допомога Росії	2	В область прибула гуманітарна допомога з Росії
Загалом	41	

Джерело: складено автором за [38].

1. Найпоширеніші теми – адміністративні місцеві процеси, зокрема висвітлення успішної діяльності окупаційної влади, покращення умов життя населення, діяльність «нових адміністративних установ», надання послуг населенню.

2. Транслюють рішення окупаційної влади, висловлення її представників та повідомлення про діяльність «нових керівників» на тимчасово окупованих РФ територіях України.

3. Висвітлюють повсякденне «мирне» життя в окупованих регіонах: повідомлення про те, що відбуваються заходи для молоді, дітей, святкування російських військових та релігійних свят, концерти.

4. Найголовніша загроза «новому укладу» – «злочинний київський режим» та «нацисти», Збройні Сили України, що обстрілюють населені пункти.

5. Меседжі про те, що попри дії «злочинного київського режиму» населенню надається підтримка, з РФ регулярно прибуває гуманітарна допомога у великих обсягах за сприяння активістів та російських волонтерів.

Традиційна реклама

На тимчасово окупованих українських територіях активно застосовується ще один засіб політичної комунікації – традиційна реклама. Протягом квітня – вересня 2022 р. у великих окупованих РФ містах – Херсоні, Мелітополі, Донецьку, Маріуполі, Новій Каховці та ін. – окупаційна влада встановлювала рекламні борди, розміщувала плакати, регулярно організовувала пропагандистські кампанії.

Таблиця 2. Відеосюжети, опубліковані на телеграм-ресурсі «ЗаТВ» протягом 28 липня – 5 серпня 2022 р.

Тема	Кількість опублікованих сюжетів	Поширені меседжі
Адміністративні процеси в області	6	Зниження цін, відкриття адміністративних закладів, мовлення, зростання рівня підтримки РФ
Місцеве життя: відпочинок, свята, події	5	Проведення свят: для дітей, з нагоди військово-морського флоту; заходів: для дітей, спортсменів, конкурсу талантів
Війна	5	Обстріли області від «злочинного київського режиму», обстріли, вчинені «нацистами», Збройними Силами України
Повернення жителів окупованих територій	2	Люди повертаються до Запорізької області
Інтерв'ю з місцевим чиновництвом	2	Інтерв'ю з особами, що підтримали окупацію, на теми розвитку регіону та майбутнього в складі РФ
Гуманітарна допомога	2	Нова місцева влада та громадські організації допомагають жителям, надаючи гуманітарну допомогу
<i>Загалом</i>	22	

Джерело: складено автором за [39].

Наприклад, у зруйнованому Маріуполі в місцях найбільшого скупчення людей – при отриманні гуманітарної, медичної допомоги, у черзі для прийняття душі – знаходилися спеціально обладнані автомобілі рятувальної служби, що на телевізійному екрані показували російські новини. Через гучномовці поширювалася інформація з основних російських федеральних каналів. Перебуваючи тривалий час у черзі, щоб отримати необхідні для виживання речі, населення вимушено слухало російські інформаційні канали [40].

Також окупаційна влада організувала кілька святкувань, паралельно з якими у містах було проведено рекламні кампанії. З прив'язкою до знаменних дат або без неї окупаційна влада розміщує в містах борди з політичною рекламою. Деякі приклади таких рекламних кампаній на тимчасово окупованих РФ територіях України представлено в таблиці 3.

Можемо виокремити ключові в календарі російських свят дати, у зв'язку з якими окупаційні адміністрації намагалися організувати масові заходи. Це День праці (1 травня), День Перемоги (9 травня), День Росії (12 червня), дні повітряно-десантних військ, ВМФ Росії.

Разом із заміною символів на тимчасово загарбаних землях України одразу після їх окупації поширюється традиційна російська пропаганда. Основні наративи, до яких апелює зовнішня реклама (табл. 3), такі:

1) спільна історія у складі Російській імперії – заснування міст, розбудова регіону російськими діячами; апелювання до того, що історія регіону починається за часів Російської імперії, яка колонізувала ці території;

2) спільна історія в складі Радянського Союзу – видатні особи, які народилися в регіоні та за часів СРСР досягли значних успіхів; щасливе спільне життя в рамках радянського простору;

3) спільне майбутнє – території, які нині перебувають під окупаційною владою, чекає «успішне» та «квітуче» майбутнє в РФ, що настане внаслідок «добровільного» вибору місцевого населення.

Тобто окупаційна влада намагається просувати наратив, що минуле – сьогоднішнє – майбутнє – усе це спільна з Росією в межах російського простору історія України. А поточними подіями, що призвели до окупації, Росія лише відновлює природний порядок існування. Щодо незалежної України, то окупаційна пропаганда висвітлює її існування як «неприродний та ворожий порядок», що ліквідується, а населення нарешті буде врятоване від «помилки незалежності». Будь-який інший погляд на історію України – помилка, фейк.

Посилання на спільні історію та минуле, що закликають до єдності, можуть здійснювати чималий сентиментальний вплив на особу [1]. Саме спосіб нав'язування власного бачення історичного минулого Українського народу простежується найчастіше в політичній комунікації на тимчасово окупованих територіях.

Комунікація з населенням та громадські заходи

Окупаційна адміністрація працює над іміджем такої «влади», що приділяє увагу персональній комунікації з населенням. До захоплених російськими військами населених пунктів прибувають колаборанти, які здійснюють перший контакт – намагаються донести клю-

Таблиця 3. Приклади зовнішньої політичної реклами, яку окупаційна влада розгорнула під час широкомасштабного воєнного вторгнення на тимчасово окупованих територіях України

Тема	Поширені меседжі
Херсонська область	
Одразу після окупації	Херсон – місто з російською історією
	О. Суворов – російський імперський генерал. «Природа створила Росію тільки одну – вона не має конкурентів»
Червень 2022 р., день «заснування» м. Херсона	Катерина II – російська імператриця, засновниця Херсона
	1778 рік – імператриця Катерина II заснувала місто Херсон
	1803 рік – Херсон став губернським містом Російської імперії
	Григорій Олександрович Потьомкін – засновник Херсона, відомий державний та військовий діяч, творець Чорноморського флоту
	О. Пушкін – історичні дані про письменника та його цитата про заснування Херсона
Травень 2022 р., День Перемоги – 9 Травня	3 Днем Перемоги
	Хто до нас з мечем прийде – від меча загине
	Не в силі Бог, але в правді
	Росія тут назавжди
	Росіяни та українці – один народ, єдине ціле
	Херсон – навіки з Росією
	Майбутнє – разом з Росією
Донецька область	
Одразу після окупації	Доля Донбасу – разом з Росією
	Донбас – Росія – навіки
	Ми повертаємося додому
	Ми – російський Донбас
Запорізька область	
Одразу після окупації	Ми – разом з Росією
Травень 2022 р., День Перемоги – 9 Травня	Мелітополь – ми пам’ятаємо (дані про вихідців із Мелітополя, які були удостоєні звання «Герой Радянського Союзу»)
Серпень 2022 р.	1 Серпня – наше Запорізьке радіо (анонс відкриття радіо)
	Цитата Путіна: «Тільки від людей, що там живуть, буде залежати їхнє майбутнє. І ми з повагою поставимося до будь-якого їхнього вибору»
Різні населені пункти	
Червень 2022 р., День Росії	12 червня – День Росії
	3 Днем Росії – 12 червня

Джерело: складено автором на основі доступної в мережі Інтернет інформації з окупаційних, російських та українських інформаційних джерел.

чові повідомлення щодо того, чому російські війська вдерлися на територію України, та обіцяють вирішення насутих проблем.

Якщо на місці не виявляється тих, хто погодиться співпрацювати з окупантами, то з часом призначаються кадри, які, працюючи під орудою окупаційної влади, очолюють територіальні громади. Так, у Мелітополі окупаційна влада провели зустріч з новими «керівниками громад». На онлайн-сторінці одного із представників окупаційної адміністрації повідомляється: «Обговорили важливі питання розвитку Запо-

різького краю, систему соціальної допомоги жителям, що існує в Росії, яка буде доступна жителям області після проведення референдуму, охорону громадського правопорядку» [41].

Після того як на тимчасово окупованих територіях було оголошено про підготовку до т. зв. референдуму, «заступник голови» окупаційної адміністрації Херсонської області по роботі з населенням почав проводити регулярні зустрічі з місцевими жителями. За три тижні було опубліковано відеозвіти про сім таких зустрічей. Як свідчать ці відеозображення, на

зустрічах була присутня невелика кількість людей середнього та похилого віку.

Задля кращого розуміння контексту нижче представлено деякі цитати із звернень та публічних виступів представника окупаційної влади до місцевих жителів:

- «Українська влада закінчилась. Все буде так, як ви забажаєте»;
- «Найважливіше, пам'ятайте – зміна соціальних еліт у вашому селі, не кумівство, ... мають налаштуватися на рівні соціального формату. У Росії, якщо ви прийшли до лікарні, ви отримуєте безкоштовне медичне обслуговування, якщо ви віддали дитину до школи, ви нікому нічим не зобов'язані. Вам держава обіцяє дати освіту» [42];
- «Україна – це був певний проміжок хаосу, бардаку та нацизму»;
- «Ніколи ми не будемо у Європі, не будемо тим, що нам показують у картинках, у Європі своїх проблем вистачає – це злидні»;
- «Давайте потихеньку повертатися в цей добрий, добрий, ... рівень доброго Радянського Союзу Соціалістичних Республік» [43].

«Голова ДНР» Денис Пушилін під час спільного з першим заступником голови адміністрації президента РФ візиту до м. Маріуполя заявив: «ДНР за допомогою Росії відновить Маріуполь з акцентом на курортний бізнес».

Під час зустрічі з «головою» окупаційної влади Криму Сергієм Аксєоновим, що також відбулася в Маріуполі, Пушилін сказав: «Російський світ відновлюється у своїх історичних кордонах. І, незважаючи на те, що спеціальна військова операція все ще триває, ми вже зараз займаємося розширенням взаємовигідного економічного співробітництва» [44].

Зазначимо, що призначена окупаційна місцева влада працює як на внутрішній інформаційний ринок, так і на зовнішній – російський. Зокрема, протягом червня 2022 р. «голови» окупаційних адміністрацій Запорізької та Херсонської областей, «заступник голови по роботі з населенням Херсонської області» з'являлися в ефірах російських телепередач 28 разів. Це попри відеозвернення, які вони публікують один раз у декілька днів, котрі підхоплюють та розповсюджують місцеві окупаційні та російські ЗМІ.

Імітація суспільної діяльності

Після широкомасштабного воєнного вторгнення РФ на тимчасово окупованих територіях України активізували свою діяльність російські й створені після окупації громадські організації та об'єднання. Серед них, зокрема, такі: гуманітарні штаби політичної партії «Єдина Росія», Молода гвардія політичної партії «Єдина Росія», «Молоді будівельники Херсону», «Волонтери за Росію», «Ми разом з Росією», Федерація профспілок, ВГО «Бойове братство»; ГО «Волонтери перемоги», «Всеросійський студентський корпус рятувальників».

У низці населених пунктів України, тимчасово окупованих російською армією після 24 лютого 2022 р., було проведено публічні заходи, форуми, присвячені питанням розвитку та відбудови окупованих РФ територій у її складі. Зазначимо тематику та спрямування деяких із цих заходів:

- форум «Ми разом з Росією»;
- конкурс талантів молоді;
- запуск молодіжної медіашколи в м. Херсоні для підготовки молодих журналістів (кузня проросійських кадрів);
- зустрічі з підприємцями та аграріями регіонів;
- день пам'яті жертв війни на Донбасі;
- присвячений звільненню територій концерт «За велику Росію – За спільне майбутнє»;
- відновлення радянських пам'ятників волонтерськими організаціями;
- виставка, присвячена книзі російського письменника;
- дитячий захід, присвячений читанню віршів російських поетів;
- всеросійській день читання вголос;
- святкування днів російських повітряно-десантних військ та військово-морського флоту.

У «ДНР» посаду «заступника голови з питань молоді, спорту та туризму» обіймає вихованець всеросійської організації «Волонтерська рота бойового братства», який свого часу відповідав за пропагандистську роботу організації [45]. У планах

окупаційної влади – забезпечити широке представництво молодіжних рухів та організацій Росії на окупованих українських територіях, інтегрувати в них місцеву молодь та інші групи населення. Тобто увага приділяється роботі з різними категоріями населення, зокрема молоддю та дітьми шкільного віку, які залишилися проживати в тимчасовій окупації.

Окупаційні адміністрації намагаються організувати форуми, конференції, концерти, публічні свята та піар-акції, пов'язані з допомогою окупованим територіям. Для персональної комунікації в міста й села виїжджають представники окупаційних адміністрацій, які проводять роботу з населенням, імітують діяльність у допомозі та шукають потенційних співробітників на місцях. З одного боку, така діяльність створює інформаційний фон на окупованих територіях, покликана налагодити зв'язок між колаборантами й населенням, а з іншого – стає інформаційним приводом задля формування картини «мирного відновлення» для російського інформаційного ринку. Показово, що іноземні, міжнародні гуманітарні або правозахисні організації на тимчасово окуповані українські території не допускаються. Заступник керівника комісії Громадської палати РФ із розвитку інформаційного суспільства, ЗМІ та масових комунікацій, генеральний директор державного телеканалу «Санкт-Петербург» Олександр Малькевич описав подібну тактику в одному з інтерв'ю: «Найкраще спростування фейків – це наявність харизматичних спікерів: у Запоріжжі – член головної ради обласної адміністрації Володимир Рогов, а в Херсоні – заступник голови обласної адміністрації Кирило Стремоусов» [46].

Через громадські організації та об'єднання прибувають прокремлівські політтехнологи та журналісти, які на тимчасово окупованих територіях України допомагають організувати інформаційну роботу, необхідний формат політичної комунікації, зокрема перед такими заходами, як-от інкорпорація, підготовка місцевого населення до т. зв. референдуму. Роль масових комунікацій критично важлива для впливу на населення тимчасово окупованих територій та одночасного формування потрібної владі РФ порядку денного в російському суспільстві.

Висновки

Дослідження адміністративної та інформаційної діяльності на тимчасово окупованих після 24 лютого 2022 р. територіях України дає змогу дійти певних висновків відносно того, як окупанти формують інформаційну політику та комунікацію.

Окупаційний процес на тимчасово окупованих українських територіях складається з цілого комплексу дій та заходів, також і щодо інформаційної політики та комунікації, до яких загарбники вдаються: деякі з них здійснюються поступово, але більшість – триває одночасно. Отже, на основі дослідження виокремимо такі складові частини цього процесу:

- захоплення окупаційними військами частини території Української держави та встановлення контролю над нею;
- ліквідація символів попередньої влади, створення та нав'язування власних;
- формування вертикалі окупаційної влади, її апарату;
- обмеження прав і свобод людини, зокрема на пересування, доступ до інформації, свободу слова, висловлення протестів та ін., встановлення з цієї метою блок-постів, запровадження комендантської години, різноманітних перевірок населення, включно й персональних даних на мобільних пристроях;
- імітація роботи щодо забезпечення місцевого населення гуманітарною допомогою, яку нібито надає країна-агресор, тобто РФ; тиск на активні групи та ліквідація потенційних лідерів протестного руху; формування атмосфери тотального контролю;
- ліквідація на тимчасово окупованих територіях усіх можливих місцевих джерел інформації, обмеження доступу до потенційних джерел в інтернеті, контроль за споживанням інформації населенням;
- формування власного інформаційного впливу: створення інформаційних органів окупаційної влади; залучення до роботи осіб, котрі підтримують окупацію та прихильників окупаційної влади; робота на інформаційні ринки тимчасово окупованих українських територій, а також одночасно й країни-окупанта, тобто РФ, з метою виправдання власних дій, візуалізації результатів окупації;
- активна робота з утвердження на тимчасово окупованих територіях власного інформаційного простору: використання успішних практик інформаційної ізоляції всередині власної держави; мультимедіальний підхід; залучення необхідних кадрів для розбудови інформаційної політики; формування порядку денного; робота в онлайн-овому та офлайн-овому форматах; перехід до фор-

<p>Інтернет, телебачення, радіо</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Новинні ресурси в соціальних мережах, які імітують неофіційні щоденні джерела реальних подій; • ресурси окупаційних адміністрацій та їх представників, активних прихильників окупації; • новостворене телерадіомовлення, яке транслює канали держави-загарбника та нові місцеві канали; • використання ботів на власних і ресурсах противника для формування враження масовості підтримки
<p>Заходи офлайн</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Особисті виступи, зустрічі з населенням, поява на публіці представників окупаційної влади; • візити посадовців держави-загарбника, зустрічі представників окупаційної влади із громадськістю; • залучення гуманітарних фондів, патріотичних, громадських, молодіжних організацій з території держави-загарбника, які долучаються до процесу «відновлення»; • організація форумів, конференцій та публічних заходів, які так чи інакше присвячені темі «нового майбутнього» окупованих територій
<p>Офлайн- продукти зовнішнього впливу</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Борди, банери, листівки; • нові газети та видання, відкриті на тимчасово окупованих територіях; • повсюдне використання символіки країни-загарбника та нової окупаційної влади

Рис. 1. Групи засобів формування інформаційного простору на тимчасово окупованих територіях України
Джерело: складено автором.

мування потрібної картини через масову комунікацію, формування порядку денного.

Задля досягнення важливої мети – унеможливлення опору та масового невдоволення населення окупаційна влада використовує комплекс заходів, серед яких адміністративні та інформаційні. Наприклад, для встановлення власного інформаційного простору на тимчасово окупованих територіях України окупанти застосовують мультимедіальний підхід. Усі канали, явно або приховано, підпорядковуються єдиній стратегії, що має на меті незаконну інкорпорацію тимчасово окупованих українських територій у російський простір. Пропонуємо схематично представлені групи засобів формування інформаційного простору (рис. 1).

Тобто місцеве населення як об'єкт впливу піддається масованому тиску з боку окупаційної влади. По-перше, перебуваючи в пригніченому стані, люди опиняються в контрольованому загарбником просторі, у якому повинні знайти модель поведінки, необхідної для безпечного існування. По-друге, на місцеве населення здійснюється повсюдний інформаційний вплив.

Нижче розміщено модель інформаційного впливу на місцеве населення в умовах тимчасової окупації (рис. 2).

Як бачимо зі схематичного зображення, місцеве населення на тимчасово окупованих територіях як об'єкт впливу піддається дії таких чинників:

- повна або часткова відсутність доступу до альтернативних джерел інформації;
- персональна комунікація із представниками окупаційної влади під час зустрічей та візитів;
- контакти з представниками окупаційної влади в місцях отримання допомоги, послуг, консультацій – усього того, що необхідне для пристосування до життя на тимчасово окупованих територіях;
- орієнтовані на населення публічні заходи, святкування, концерти, неформальні освітні програми, які контролюють загарбники;
- поширення власних ідеологічних символів;

- онлайн-ресурси окупаційної влади, на яких передається важлива для повсякденного життя інформація;
- ресурси в онлайн-просторі, що не блокуються та розповсюджують новини на тимчасово окупованих територіях;
- започатковані окупаційною владою телерадіоканали, які контролює країна-загарбник;
- нові ЗМІ, підконтрольні загарбникам, що імітують незалежні джерела;
- зовнішня політична реклама (пропаганда).

Отже, на тимчасово окупованих українських територіях здійснюється системна, комплексна, цілеспрямована робота з організації інформаційної діяльності. Окупаційна влада тотально замінює інформаційний простір власним, намагаючись

контролювати всі можливі джерела. Відбувається цілеспрямована організація масової комунікації, що повинна унеможливити проникнення будь-якого неконтрольованого та небажаного впливу. Особлива увага приділяється формуванню образу «нормального» повсякденного життя та різним підходами до роботи з різними категоріями місцевого населення. Тема війни стає небажаною, з нею постійно повинен асоціюватись ворог окупаційної влади, у цьому контексті – законна українська влада, ЗСУ та все, що пов'язано з діяльністю Української держави щодо відновлення своїх законних територій.

Задля досягнення стратегічної мети – неконфліктного сприйняття населенням факту захоплення певних територій – окупанти реалізують комунікаційну стратегію, що складається з кількох взаємопов'язаних етапів (рис. 3).

Усі елементи моделі комунікаційної стратегії держави-окупанта спостерігаємо нині на тимчасово

Рис. 2. Модель інформаційного впливу на місцеве населення в умовах тимчасової окупації
Джерело: складено автором.

Рис. 3. Модель комунікаційної стратегії держави-окупанта на захоплених територіях
Джерело: складено автором.

окупованих РФ після 24 лютого 2022 р. територіях України, зокрема це:

- зміщення акцентів у свідомості місцевого населення відносно того, хто в ситуації, котра склалася, є злочинцем, а хто – загарбником;
- заміна символів Української держави та використання їх як асоціації із причиною поточних трагічних подій;
- поширення власних, російських символів та використання їх для асоціювання з новим «перспективним майбутнім»;
- апелювання до історично справедливої присутності російських окупаційних військ на тимчасово захоплених українських територіях, відновлення «природного» порядку речей; заміна
- переконання місцевого населення в його історичній та культурній приналежності до держави-загарбника; поширення тези про те, попередній період історії – помилка, яку наразі виправлено;
- висміювання ворога (у цьому контексті – Української держави та влади, ЗСУ) і переконання у його недієздатності відвоювати тимчасово захоплені території;
- формування нового образу загарбника як «визволителя», намагання трансформувати його в масовій свідомості на позитивний, пов'язаний із «успішним майбутнім» у складі держави-агресора (у цьому контексті – РФ);

- заповнення інформаційного простору новинами про «відновлене» життя та плани щодо майбутнього, натомість пов'язані з війною, злочинами та трагедією новини витіснити на периферію;
- у всіх новинах негативного змісту звинувачувати ворога (у цьому контексті – українську владу та армію) у всіх негараздах, як і в тому, що саме він перешкоджає планам на «щасливе життя» на тимчасово окупованих територіях;
- систематичне інформування про активну допомогу населенню, відбудову й реалізацію планів щодо майбутнього, яке буде значно кращим, ніж трагічне минуле.

Ядром такої стратегії стає принцип, проголошений окупантами: «Щасливе майбутнє, яке створюємо ми, – краще, ніж трагічне минуле, до якого призвели вони».

Інформаційна політика на тимчасово окупованих територіях України з часом може призвести до того, що частина місцевого населення не зможе адекватно оцінювати реальність через відсутність вільного доступу до альтернативної інформації. Пригнічення фактом окупації одночасно поєднується із масовим інформаційним впливом. Масова комунікація, що проводиться, з одного боку, переконує у невідворотності окупації, а з іншого – намагається створити новий гіперболізовано позитивний образ російської влади. Окупаційна влада повністю контролює формування порядку денного. Інформаційна діяльність та масова комунікація спрямовані на те, щоб змінити ставлення людини до реальних подій, не вважати себе окупованою. Поки місцеве населення регулярно перебуває в полі інформаційного впливу держави-агресора, відбуваються інші процеси, пов'язані із спробою підпорядкування тимчасово окупованих українських територій, – політичні, військові, економічні.

Список використаних джерел

1. Lasswell, H. Propaganda technique in the world war (2nd ed.). New York : Peter Smith, 1938. 228 p.
2. Noelle-Neumann, E. The spiral of silence a theory of public opinion. *Journal of Communication*. 1974. Vol. 24. Issus 2. Pp. 43–51. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1974.tb00367.x> (дата звернення: 08.07.2022).
3. Василенко В. Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки. *Український тиждень*. 2014. Т. 42. № 17. С. 30–36.
4. Гарбар О., Конопкін А., Коренков О., Мовчан С. Збройний конфлікт в Україні: військова підтримка незаконних збройних формувань «ДНР» та «ЛНР» з боку Російської Федерації ; ред. О. Павліченко, О. Мартиненко / Українська Гельсінська спілка з прав людини. 2018. 40 с. URL: <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/05/New.pdf> (дата звернення: 07.08.2022).
5. Разумков Центр. Війна на Донбасі: реалії та перспективи врегулювання : голов. ред. Ю. Якименко. *Національна безпека і оборона*. 2019. № 1-2(177–178). 172 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Donbas.pdf (дата звернення: 08.07.2022).
6. Hassan M., Mattingly D., Nugent E. R. Political Control. *Annual Review of Political Science*. 2022. No. 25, pp. 1–20.
7. Rozenas A., Stukal D. How autocrats manipulate economic news: Evidence from Russia's state-controlled television. *The Journal of Politics*. 2019. No. 81(3), pp. 982–996.
8. Mattingly D. C., Yao E. How soft propaganda persuades. *Comparative Political Studies*. 2022. URL: <https://doi.org/10.1177/00104140211047403> (дата звернення: 08.07.2022).
9. King G., Pan J., Roberts M. E. How the Chinese government fabricates social media posts for strategic distraction, not engaged argument. *American Political Science Review*. 2017. No. 111(3), pp. 484–501. URL: <https://doi.org/doi:10.1017/S0003055417000144> (дата звернення: 08.07.2022).
10. King G., Pan J., Roberts M. E. How censorship in China allows government criticism but silences collective expression. *American Political Science Review*. 2013. No. 107(2), pp. 326–343, URL: <https://doi.org/doi:10.1017/S0003055413000014> (дата звернення: 08.07.2022).
11. Esberg J. Censorship as reward: Evidence from pop culture censorship in Chile. *American Political Science Review*. 2020. No. 114(3), pp. 821–836. URL: <https://doi.org/doi:10.1017/S000305542000026X> (дата звернення: 08.07.2022).
12. Davenport C. How social movements die. Cambridge : Cambridge University Press, 2015. URL: <https://doi.org/doi:10.1017/CBO9781139649728> (дата звернення: 08.07.2022).
13. Huang H. The pathology of hard propaganda. *The Journal of Politics*. 2018. No. 80(3), pp. 1034–1038. URL: <https://doi.org/10.1086/696863> (дата звернення: 08.07.2022).

14. Лисянський П. Алгоритм дій російських окупантів. 2022. 22 червня. URL: https://lb.ua/blog/pavel_lisianskiy/514654_algorithm_diy_rosiyskih_okupantiv.html (дата звернення: 22.07.2022)
15. У Мелітополі урочисто відкрили погруддя борцю з українськими націоналістами розвіднику Судоплатову. URL: <https://tvzvezda.ru/news/2022771539-104QA.html> (дата звернення: 20.07.2022).
16. Як телеграм-канали з окупованих територій готують «воз'єднання» з РФ. TEXTY. URL: <https://texty.org.ua/articles/106823/yak-telehram-kanaly-z-okupovanyh-terytorij-hotuyut-vozyednannya-z-rf/> (дата звернення: 01.08.2022).
17. Центр Протидії дезінформації. Публікуємо список Telegram-каналів, які активно поширюють дезінформацію та беруть участь в кампаніях з дестабілізації ситуації в Україні. [Facebook]. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=129422986273442&set=a.117239117491829> (дата звернення: 02.08.2022).
18. Губарьова К. [Інформація про призначення особи на посаду в окупаційній адміністрації Херсонської області]. [Телеграм-канал]. URL: https://t.me/k_gubareva/3 (дата звернення: 31.07.2022).
19. Окупаційна адміністрація Херсонської обл. [Прийняття адміністрацією документа про посилення тиску на громадян за вияв незгоди, боротьбу з так званим екстремізмом]. [Телеграм-канал]. URL: https://t.me/VGA_Kherson/2503 (дата звернення: 31.07.2022).
20. Балицький Є. Запорізька АЕС готова постачати до Криму чверть енергії, що виробляється. URL: <https://tass.ru/interviews/15119059> (дата звернення: 31.07.2022).
21. Сайт окупаційної військово-цивільної адміністрації Херсонської області. URL: <https://khogov.ru/> (дата звернення: 04.08.2022).
22. Сайт окупаційної військово-цивільної адміністрації Запорізької області. URL: <https://zapgov.ru/> (дата звернення: 04.08.2022).
23. Балицький Є. [Інформація про підписання наказу про створення виборчої комісії для підготовки до референдуму на окупованих територіях]. [Телеграм-канал]. URL: <https://t.me/BalitskyVGA/80> (дата звернення: 24.07.2022).
24. Партія «єдина росія». Андрій Турчак відкрив перший центр гуманітарної допомоги «єдиної росії» у Запорізькій області. URL: <https://er.ru/activity/news/andrey-turchak-otkryl-pervyj-centr-gumanitarnoj-pomoshi-edinoj-rossii-v-zaporozhskoj-oblasti> (дата звернення: 02.08.2022).
25. «Единая Россия» открыла штаб по гуманитарной помощи жителям Донбасса. URL: <https://ria.ru/20220428/gumpromosch-1785985113.html> (дата звернення: 22.07.2022).
26. Вице-король Донбасса. «Медуза» рассказывает, как Сергей Кириенко за время войны попал в «ближний круг» Владимира Путина, а теперь готовит присоединение Донбасса и «образ будущей России». Meduza. URL: <https://meduza.io/feature/2022/06/08/vitse-korol-donbassa> (дата звернення: 01.08.2022).
27. Стремоусов К. Сергей Кириенко посетил Херсон! [Телеграм-канал]. URL: http://t.me/Stremousov_Kirill/144 (дата звернення: 08.07.2022).
28. Херсонська область буде планувати бюджет на три роки. URL: <https://rossaprimavera.ru/news/acb67b3a> (дата звернення: 05.08.2022).
29. «Озброєного губернатора помітили на Донбасі». Навіщо російські чиновники попрямували до окупованих районів України. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-62252684> (дата звернення: 05.08.2022).
30. «Росія тут назавжди». Андрій Турчак – про майбутнє Херсонської області. Meduza. URL: <https://meduza.io/news/2022/05/06/rossiya-zdes-navsegda-andrey-turchak-o-buduschem-hersonskoy-oblasti> (дата звернення: 01.06.2022).
31. Кремль, Москва. Зустріч з керівництвом Держдуми та головами фракцій. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/68836> (дата звернення: 01.08.2022).
32. Україна в ОБСЄ: у захоплених районах росіяни створили 20 фільтраційних таборів і в'язниць / Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3508668-ukraina-v-obse-u-zahoplenih-rajonah-rosiani-stvorili-20-filtracijnih-taboriv-i-vaznic.html> (дата звернення: 22.07.2022).
33. ОБСЄ. Звіт про порушення міжнародного гуманітарного права та прав людини, воєнні злочини і злочини проти людяності / Організація з безпеки та співробітництва в Європі. Бюро з демократичних інститутів і прав людини. Варшава, 2022. 94 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/a/515868.pdf> (дата звернення: 10.08.2022).
34. Балицький Є. [Інформація про встановлення російського зв'язку на непідконтрольній Україні території]. [Телеграм-канал]. URL: <https://t.me/BalitskyVGA/35> (дата звернення: 04.08.2022).

35. Окупанти шантажем і погрозами змушують українських провайдерів підключатися до російських мереж / Держспецзв'язку. [Телеграм-канал]. URL: https://t.me/dsszzi_official/3461 (дата звернення: 05.08.2022).
36. ІМІ. Окупанти захопили радіочастоти та канали у чотирьох регіонах України / Інститут Масової Інформації. URL: <https://imi.org.ua/news/okupanty-zahopyly-visim-radiochastot-ta-telekanaliv-u-chotyroh-regionah-ukrayiny-i46238> (дата звернення: 24.07.2022).
37. 428 медійних злочинів вчинила росія за п'ять місяців з початку вторгнення – ІМІ / Інститут Масової Інформації. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/428-medijnyh-zlochyniv-vchynyla-rosiya-za-p-yat-misyatsiv-z-pochatku-vtorgnennya-imi-i46928> (дата звернення: 06.08.2022).
38. Таврія.Херсон. [Телеграм-канал новоствореного на окупованих територіях Херсонщини телеканалу]. URL: https://t.me/tavriya_kherson (дата звернення: 07.08.2022).
39. ZaTV. [Телеграм-канал новоствореного на окупованих територіях Запорозжчини телеканалу]. URL: https://t.me/ZaTV_Media (дата звернення: 07.08.2022).
40. Окупанти розгорнули у Маріуполі пересувні екрани для трансляції росТБ. [Відео]. Фокус. URL: <https://focus.ua/digital/516694-okupanty-razvernuli-v-mariupole-peredvizhnye-ekrany-dlya-translyacii-rostv-video> (дата звернення: 07.08.2022).
41. Балицький Є. [Зустріч представників окупаційної адміністрації із керівниками територіальних одиниць]. [Телеграм-канал]. URL: <https://t.me/BalitskyVGA/140?single> (дата звернення: 03.08.2022).
42. Стремоусов К. [Зустріч представника окупаційної адміністрації Херсонської області із місцевим населенням]. [Телеграм-канал]. 2022. 31 лип. URL: https://t.me/Stremousov_Kirill/192 (дата звернення: 04.08.2022).
43. Стремоусов К. [Зустріч представника окупаційної адміністрації Херсонської області із місцевим населенням]. [Телеграм-канал]. 2022. 02 серп. URL: https://t.me/Stremousov_Kirill/194 (дата звернення: 04.08.2022).
44. Пушилін Д. [Зустріч представників окупованих територій Донецька та Криму у м. Маріуполі]. [Телеграм-канал]. URL: <http://t.me/pushilindenis/2440> (дата звернення: 06.08.2022).
45. Лев В. Молоді нудьгувати не доведеться. Росія впроваджує нові проекти у так званих ДНР. URL: <https://vsednr.ru/molodezhi-skuchat-ne-bridetsya-rossiya-v/> (дата звернення: 04.08.2022)
46. У Херсоні та Запорізькій області йде підготовка до відкриття нового ТБ. URL: <https://rossaprimavera.ru/news/d70fec05> (дата звернення: 01.08.2022).

References

1. Lasswell, H. (1938). *Propaganda technique in the world war* (2nd ed.). New York: Peter Smith, 228 p. [in English].
2. Noelle-Neumann, E. (1974). The spiral of silence a theory of public opinion. *Journal of Communication*, 24(2), 43–51 [in English].
3. Vasylenko, V. (2014). Russian-Ukrainian war of 2014: Causes, course and political and legal assessments. *Ukrainian Week*. Vol. 42. Issue 17, pp. 27–42 [in Ukrainian].
4. Garbar, O., Konopkin, A., Korenkov, O., & Movchan, S. (2018). *Armed conflict in Ukraine: Military support of the illegal armed formations "DPR" and "LPR" by the Russian Federation*. (O. Pavlichenko, O. Martynenko, Eds.). Ukrainian Helsinki Union for Human Rights. <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/05/New.pdf> [in Ukrainian].
5. Razumkov Centre. (2019). The war in Donbas: Realities and prospects of settlement. (Yu. Yakymenko, Ed.). *National Security and Defense*, 1–2(177–178), 172 p. https://razumkov.org.ua/uploads/journal/eng/NSD177-178_2019_eng.pdf [in Ukrainian].
6. Hassan, M., Mattingly, D., & Nugent, E. R. (2022). Political Control. *Annual Review of Political Science*, 25, 1–20 [in English].
7. Rozenas, A., & Stukal, D. (2019). How autocrats manipulate economic news: Evidence from Russia's state-controlled television. *The Journal of Politics*, 81(3), 982–996 [in English].
8. Mattingly, D. C., & Yao, E. (2022). How soft propaganda persuades. *Comparative Political Studies*. <https://doi.org/10.1177/001041402111047403> [in English].
9. King, G., Pan, J., & Roberts, M. E. (2017). How the Chinese government fabricates social media posts for strategic distraction, not engaged argument. *American Political Science Review*, 111(3), 484–501. <https://doi.org/doi:10.1017/S0003055417000144> [in English].

10. King, G., Pan, J., & Roberts, M. E. (2013). How censorship in China allows government criticism but silences collective expression. *American Political Science Review*, 107(2), 326–343. <https://doi.org/doi:10.1017/S0003055413000014> [in English].
11. Esberg, J. (2020). Censorship as reward: Evidence from pop culture censorship in Chile. *American Political Science Review*, 114(3), 821–836. <https://doi.org/doi:10.1017/S000305542000026X> [in English].
12. Davenport, C. (2015). *How social movements die*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/doi:10.1017/CBO9781139649728> [in English].
13. Huang, H. (2018). The pathology of hard propaganda. *The Journal of Politics*, 80(3), 1034–1038. <https://doi.org/10.1086/696863> [in English].
14. Lysianskyi, P. (2022, June 22). *Algorithm of actions of the Russian occupiers*. https://lb.ua/blog/pavel_lisianskiy/514654_algoritm_diy_rosiyskih_okupantiv.html [in Ukrainian].
15. *A bust of scout Sudoplatov, who fought against Ukrainian nationalists, was unveiled in Melitopol*. (2022, July 07). [tvzvezda.ru](https://tvzvezda.ru/news/2022771539-104QA.html). <https://tvzvezda.ru/news/2022771539-104QA.html> [in Russian].
16. *How telegram channels from the occupied territories are preparing "reunification" with the russian federation*. (2022, August 01). TEXTY. <https://texty.org.ua/articles/106823/yak-telehram-kanaly-z-okupovanyh-terytorij-hotuyut-vozyednannya-z-rf/> [in Ukrainian].
17. Center for Combating Disinformation. (2022, August 02). *List of Telegram channels that actively spread disinformation and participate in campaigns to destabilize the situation in Ukraine* [Image attached]. Facebook. <https://www.facebook.com/photo/?fbid=129422986273442&set=a.117239117491829>
18. Gubaryova, K. [@k_gubareva]. (n.d.). *Information on the appointment of a person to a position in the occupation administration of the Kherson region*. [Post]. Telegram channel. Retrieved July 31, 2022, from https://t.me/k_gubareva/3 [in Russian].
19. Occupation administration of the Kherson region. [@VGA_Kherson]. (2022, June 15). *Adoption by the administration of a document on increasing pressure on citizens for dissent, the fight against so-called extremism*. [Post]. Telegram channel. Retrieved July 31, 2022, from https://t.me/VGA_Kherson/2503 [in Russian].
20. Balytskyi, E. (2022, June 05). *Zaporizhzhia NPP is ready to supply Crimea with a quarter of the energy produced*. tass.ru. Retrieved July 31, 2022, from <https://tass.ru/interviews/15119059> [in Russian].
21. Site of the occupying civil administration of the Kherson region. khogov.ru. Retrieved August 04, 2022, from <https://khogov.ru/> [in Russian].
22. Site of the occupying civil administration of the Zaporizhzhia region. zapgov.ru. Retrieved August 04, 2022, from <https://zapgov.ru/> [in Russian].
23. Balytskyi, E. [@BalitskyVGA]. (2022, July 23). *Information on the signing of the order on the creation of an election commission to prepare for the referendum in*. [Post]. Telegram channel. Retrieved July 24, 2022, from <https://t.me/BalitskyVGA/80> [in Russian].
24. United Russia party. (2022, June 04). *Andriy Turchak opened the first humanitarian aid center of «United Russia» in the Zaporizhzhia region*. er.ru. Retrieved August 02, 2022, from <https://er.ru/activity/news/andrey-turchak-otkryl-pervyj-centr-gumanitarnoj-pomoshi-edinoj-rossii-v-zaporozhskoj-oblasti> [in Russian].
25. *"United Russia" opened a headquarters for humanitarian aid to the residents of Donbass*. (2022, April 28). Retrieved July 22, 2022, from <https://ria.ru/20220428/gumpomosch-1785985113.html> [in Russian].
26. Medusa. *The Viceroy of Donbass. "Meduza" tells how during the war Sergey Kyryenko fell into the "inner circle" of Vladimir Putin, and now he is preparing the annexation of Donbass and "the image of future Russia"*. (2022, June 08). meduza.io. Retrieved August 01, 2022, from <https://meduza.io/feature/2022/06/08/vitse-korol-donbassa> [in Russian].
27. Stremousov, K. [@Stremousov_Kirill]. (2022, July 04). *Sergey Kyryenko visited Kherson* [Video attached]. [Post]. Telegram channel. Retrieved August 08, 2022, from http://t.me/Stremousov_Kirill/144 [in Russian].
28. *The Kherson region will plan a budget for three years*. (2022, August 03). rossaprimavera.ru. Retrieved August 05, 2022, from <https://rossaprimavera.ru/news/acb67b3a> [in Russian].
29. BBC News Russian service. (2022, July 21). *"An armed governor was spotted in Donbas". Why did Russian officials go to the occupied regions of Ukraine*. [bbc.com](https://www.bbc.com/russian/news-62252684). Retrieved August 05, 2022, from <https://www.bbc.com/russian/news-62252684> [in Ukrainian].
30. *"Russia is here forever." Andriy Turchak - about the future of the Kherson region*. (2022, May 06). meduza.io. Retrieved June 01, 2022, from <https://meduza.io/news/2022/05/06/rossiya-zdes-navsegda-andrey-turchak-obuduschem-hersonskoy-oblasti> [in Russian].

31. The Kremlin, Moscow. (2022, July 07). *Meeting with the leadership of the State Duma and heads of factions*. kremlin.ru. Retrieved August 01, 2022, from <http://kremlin.ru/events/president/news/68836> [in Russian].
32. Ukrinform. (2022, June 17). *Ukraine in the OSCE: The Russians created 20 infiltration camps and prisons in the captured areas*. Retrieved July 22, 2022, from <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3508668-ukraina-v-obse-u-zahoplenih-rajonah-rosiani-stvorili-20-filtracijnih-taboriv-i-vaznic.html> [in Ukrainian].
33. OSCE. *Report on violations of international humanitarian law and human rights, war crimes and crimes against humanity*. (2022). Organization for Security and Cooperation in Europe & Bureau for Democratic Institutions and Human Rights. <https://www.osce.org/files/f/documents/f/a/515868.pdf> [in English].
34. Balytskyi, E. (2022, June 06). *Information on the establishment of Russian communication in the territory not controlled by Ukraine*. [Post]. Telegram channel. Retrieved August 04, 2022, from <https://t.me/BalitskyVGA/35> [in Russian].
35. State Special Communications. (2022, May 13). *The occupiers use blackmail and threats to force ukrainian providers to connect to russian networks*. Telegram channel. Retrieved August 05, 2022, from https://t.me/dsszzi_official/3461 [in Ukrainian].
36. Institute of Mass Information. (2022, June 16). *Occupiers seized radio frequencies and channels in four regions of Ukraine (updated)*. imi.org.ua. <https://imi.org.ua/news/okupanty-zahopyly-visim-radiochastot-ta-telekanaliv-uchotyroh-regionah-ukrayiny-i46238> [in Ukrainian].
37. Institute of Mass Information. (2022, July 14). *Russia committed 428 media crimes in the five months since the beginning of the invasion – IMI*. imi.org.ua. <https://imi.org.ua/monitorings/428-medijnyh-zlochyniv-vchynylarosiya-za-p-yat-misyatsiv-z-pochatku-vtorgnennya-imi-i46928> [in Ukrainian].
38. Tavria.Kherson. (2022, July 02). *Telegram channel of the newly established TV channel in the occupied territories of the Kherson region*. Retrieved August 08, 2022, from https://t.me/tavriya_kherson [in Russian].
39. ZaTV. (2022, July 05). *Telegram channel of the TV channel newly established in the occupied territories of Zaporizhzhya*. Retrieved August 07, 2022, from https://t.me/ZaTV_Media [in Russian].
40. Focus. (2022, May 24). *The occupiers deployed mobile screens in Mariupol to broadcast rosTV*. [Video]. focus.ua. Telegram channel. Retrieved August 07, 2022, from <https://focus.ua/digital/516694-okkupanty-razvernuli-v-mariupole-peredvizhnye-ekrany-dlya-translyacii-rostv-video> [in Russian].
41. Balytskyi, E. (2022, August 02). *Meeting of representatives of the occupation administration with heads of territorial units*. [Image attached]. [Post]. Telegram channel. Retrieved August 03, 2022, from <https://t.me/BalitskyVGA/140?single> [in Russian].
42. Stremousov, K. (2022, July 31). *Meeting of the representative of the occupation administration of the Kherson region with the local population*. [Video attached]. [Post]. Telegram channel. Retrieved August 04, 2022, from https://t.me/Stremousov_Kirill/192 [in Russian].
43. Stremousov, K. (2022b, August 02). *Meeting of the representative of the occupation administration of the Kherson region with the local population*. [Video attached]. [Post]. Telegram channel. Retrieved August 04, 2022, from https://t.me/Stremousov_Kirill/194 [in Russian].
44. Pushylin, D. (2022, July 09). *Meeting of representatives of the occupied territories of Donetsk and occupied Crimea in the city of Mariupol*. [Video attached]. [Post]. Telegram channel. Retrieved August 06, 2022, from <http://t.me/pushilindenis/2440> [in Russian].
45. Lev, V. (2022, July 19). *Young people will not have to be bored. russia is implementing new projects in the so-called DPR*. vsednr.ru. <https://vsednr.ru/molodezhi-skuchat-ne-prividetsya-rossiya-v/> [in Russian].
46. *Preparations for the opening of a new TV are in full swing in Kherson and Zaporozhye regions*. (2022, June 29). Retrieved August 01, 2022, from <https://rossaprimavera.ru/news/d70fec05> [in Russian].

MAIN CHARACTERISTICS OF RUSSIA'S IMPERIALISTIC AND OCCUPATION POLICY IN UKRAINE

UDC 327.2:341.324 + 32(570)(477)

<https://doi.org/10.53679/2616-9460.2.2022.04>

Nika Chitadze –
Ph. D., Professor,
International Black Sea University,
Tbilisi, Georgia

In this research paper, the author analyzes the actions taken on behalf of the Russian government in the temporarily occupied territories of Ukraine. In particular, attention is paid to measures such as the pseudo-referendums held at the end of September 2022 in the east and south-east of Ukraine, the Kremlin's propaganda, the policy of the occupiers related to the establishment of pro-Russian administrations, control of the local population, deportation of Ukrainians, the distribution of Russian passports, the introduction of a Russian education system and other measures of Russification as well as mass violations of the fundamental principles of human rights.

In October 2022, the Russian State Duma unanimously supported the incorporation of the so-called "Donetsk and Luhansk People's Republics" and Zaporizhzhia and Kherson regions into the Russian Federation.

After the pseudo-referendums held in the four temporarily occupied territories of Ukraine, on September 30, Russian President Vladimir Putin signed "agreements" with the representatives of the occupation regime on the acceptance of Donetsk, Luhansk, Kherson, and Zaporizhzhia regions into Russia.

The documents were published on October 3, but it remained unclear where, in the occupants' opinion, the borders of Russia now lay in the temporarily occupied territories of Ukraine.

These actions contradict the basic principles of international law on the territorial integrity of a state and the inviolability of borders. The results of the "referendums" were not recognized by any country in the world, including the closest allies of the Kremlin such as Belarus, or even those countries that had recognized Abkhazia and the so-called "independence" of South Ossetia (Venezuela, Nicaragua, Syria, Nauru). Accordingly, the holding of pseudo-referendums is another weak attempt by Russia to impoverish Ukraine's statehood, especially since Russia lost control of a significant portion of its "newly-joined territories" as a result of bold actions on the part of the Armed Forces of Ukraine.

Keywords: occupation, imperialism, deportation, population control, Russification.

Ніка Читадзе

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІМПЕРІАЛІСТИЧНОЇ ТА ОКУПАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ РФ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано дії російського уряду на тимчасово окупованих українських територіях. Зокрема, приділено увагу таким заходам, як-от: псевдореферендуми, проведені наприкінці вересня 2022 р. на сході та південному сході України, кремлівська пропаганда, політика окупантів щодо створення проросійських адміністрацій, контроль над місцевим населенням, депортація українців, видача російських паспортів, запровадження російської системи освіти та інших механізмів русифікації, а також масові порушення фундаментальних принципів прав людини.

У жовтні 2022 р. Держдума РФ односторонньо підтримала входження до складу Російської Федерації т. зв. «ДНР/ЛНР», а також Запорізької та Херсонської областей.

Після псевдореферендумів, проведених на зазначених тимчасово окупованих територіях України, президент РФ Володимир Путін 30 вересня 2022 р. підписав з представниками окупаційного режиму «договори» про прийняття до складу РФ Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей. Документи були опубліковані 3 жовтня, але й досі незрозуміло, де, на думку окупантів, зараз проходять кордони РФ на тимчасово окупованих територіях України.

Ці дії РФ суперечать основним принципам міжнародного права щодо територіальної цілісності держав і непорушності кордонів. Результати «референдумів» не визнала жодна країна світу, включно й найближчі союзники Кремля (Білорусь), і навіть країни (Венесуела, Нікарагуа, Сирія, Науру), які визнали «незалежність» Абхазії та Південної Осетії. Отже, проведення псевдореферендумів є черговою слабкою спробою РФ послабити українську державність, тим паче, що внаслідок сміливих дій ЗСУ Росія втратила контроль над значною частиною своїх «новоприєднаних територій».

Ключові слова: окупація, імперіалізм, депортація, контроль над населенням, русифікація.

Introduction

More than 10 months after Russia's large-scale invasion of Ukraine, as a result of the unrelenting resistance of the Ukrainian army and the unanimous support of the West, Moscow was forced to change the plan of its military operation. At the beginning of September, the Ukrainian army launched a strong counter-offensive and regained control over a large part of the temporarily occupied territories. At this stage, the Russian occupation forces are not only unable to advance but are trying to keep the territories they have managed to occupy over the course of the war. As a result of the autumn counterattacks, the Ukrainian army has almost completely liberated Kharkiv region, while heavy fighting continues in the directions of Kherson, Zaporizhzhia, Donetsk, and Luhansk regions. It should be noted that the territory occupied by Russia in the south-east of Ukraine (Kherson and Zaporizhzhia districts)

forms a land corridor that connects Russia directly with the Crimean peninsula. The maintenance of this corridor is one of the main tasks for Moscow at this stage.

After the Russian forces occupied strategically important regions near the borders with Russia, the Kremlin started the process of integrating the captured territories into the Russian Federation. Moscow has repeatedly stated that the residents of the territory controlled by Russia have the right to decide for themselves whether they want to join Russia or not. The "authorities" of the so-called "People's Republics of Donetsk and Luhansk", as well as "military-civilian administrations" of newly occupied Kherson and Zaporizhzhia had started preparations for holding "referendums" to join Russia in the summer. However, against the background of the successful counter-offensive launched in Ukraine in September, the Kremlin's occupation measures accelerated.

Taking into account that Russia's military hardware resources within the framework of the "special military operation" are gradually running out, the Kremlin was faced with the need to announce a partial military mobilization across the country. On September 21, Russian President Vladimir Putin signed a decree on partial mobilization in Russia. According to the president, this decision was taken to protect the sovereignty and territorial integrity of Russia and ensure the security of the Russian people. In his address to the population, Putin expressed his support for "the decision of the people of Donbas" and the "liberated territories" to hold "referendums on joining the Russian Federation". At present, the main purpose of the Kremlin is to force the inclusion of the occupied territories of Ukraine into the Russian Federation "based on the results of the referendums" [1].

At the same time, legitimate questions arise: how does Russia intend to include the sovereign territory of Ukraine, and what measures is it taking on the ground to prepare for this process? Will it repeat the "Crimea scenario" or introduce something new to the occupation methodology? Observing Russia's occupation policy shows that the Kremlin mainly uses a template with the occupied territory: military intervention at the first stage, then declaring the occupied territory an "independent state", and later, based on a pseudo-referendum, integrating it into the Russian Federation. The measures implemented in the occupied territories are identical everywhere: the creation of a pro-Russian government, the forced passporting of the population, deportation, total control of the population, transfer of the education system to the Russian model, and other attempts at Russification. Below we will discuss in detail what the Russian occupiers are doing in the regions of Donetsk and Luhansk, as well as Kherson and Zaporizhzhia, in the attempt to annex temporarily occupied parts of these regions [1].

Russia's occupation measures include pseudo-referendums

The international community often considered a repetition of the "Crimea scenario" as one of the possibilities of incorporation by Russia the occupied territories of Ukraine. What did this scenario mean? In February 2014, Russian occupation forces captured the Crimean peninsula, after which power was transferred to a pro-Russian government. On March 11, the Supreme Council of Crimea and the City Council of Sevastopol adopted the "Declaration of Independence of the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol" [2]. According to the pro-Russian Crimea's officials, at the "referendum" held on March 16, the population supported the withdrawal from Ukraine and the creation of an "independent state of Crimea", while

at the same time joining the Russian Federation as a new entity with the status of a "republic" [3]. On March 17, based on the results of the "referendum", the Supreme Rada of the Autonomous Republic of Crimea declared the "independence of Crimea". Russian President Vladimir Putin also recognized the "independence" of Crimea on the same day, and on March 18, an agreement was signed in the Kremlin between Russia and the self-proclaimed Republic of Crimea on the annexation of Crimea to Russia [4].

Similar to Crimea, the processes were developing in the temporarily occupied Donetsk and Lugansk regions, whose "independence" had already been recognized by Moscow. It should be noted that the joining of the so-called "People's Republics of Donetsk and Luhansk" into the Russian Federation had been discussed for a long time in Russian political and propaganda circles. However, after the attempted annexation of Crimea, Putin was in no hurry to hold referendums there. Eight years have passed since Donetsk and Luhansk declared their "independence" and only now has this issue been on the agenda of the Kremlin. The question of joining the separatist regions was raised on February 21, 2022, at the meeting of the Russian Security Council, when the head of the Foreign Intelligence Service of the Russian Federation, Sergei Naryshkin, inadvertently said that he supports "the unification of the Donetsk and Luhansk People's Republics within Russia". Vladimir Putin then interrupted Naryshkin and pointed out that this issue was not discussed at the meeting, after which Naryshkin corrected what he said and expressed his support for the initiative to recognize the independence of the "Donetsk and Luhansk people's republics".

After Russia's broad-scale invasion of Ukraine, the separatist de facto rulers of Donetsk and Luhansk announced that they planned to hold referendums on joining Russia, but only after "the process of liberating the territories is completed".

The above-mentioned "model" of the occupation policy was applied by the Kremlin to the temporarily occupied parts of Kherson and Zaporizhzhia regions. It will also suit so-called "civil-military administrations" formed by the occupants in the regions. As Russian Duma deputy Igor Kastyukevich said, "Kherson's inclusion in Russia will be full-fledged, similar to Crimea" [5]. It was expected, that based on the planned "referendums", the occupying forces would declare these territories "independent" and then demand their inclusion in Russia [1]. It is important to keep in mind that the current legislation of Russia considers the procedure of accession of a new subject only through an agreement with a "foreign state". Therefore, recognition of the occupied territory as an "independent state" is a key moment. The Constitution

of Russia states that "admission of a foreign state as a new subject or part of it in the Russian Federation is done by mutual agreement of the Russian Federation and this foreign state, following the international (interstate) agreement on the admission of a new subject into the Russian Federation, concluded between the Russian Federation and this foreign state" [6].

In addition, according to Russian legislation, the initiator of the proposal to join the Russian Federation must be an interested foreign state [7]. Since the Russian legislation has not yet been changed, the procedure for joining the occupied territories of Ukraine cannot be violated – declaring the so-called "military-civilian administrations" "independent", then recognizing them by Russia and beginning the process of joining Russia [1]. Because the control of these regions by the Russian occupying forces is quite fragile and unstable, Putin is in a hurry to conclude their illegal "legitimization" as quickly as possible. Moreover, this process should be completed before the military aid to Ukraine from the West strengthens further, in particular, before the Lend-Lease program signed with the USA is put into operation.

It should be noted that the Kremlin miscalculated with the plan to conquer the southern regions of Ukraine from the beginning. Moscow expected to quickly occupy the entire Donbas region as well as Kherson and Zaporizhzhia regions and hold referendums during the summer, but as it turned out, the Russian army was unable to complete the task and the scheduled date of the "referendum" was pushed back to September 11. Against the backdrop of Ukraine's counteroffensive operation, due to security risks, the separatists were forced to once again postpone the pseudo-referendums scheduled for September, with the slogan "Together with Russia".

On September 19, it became known that "referendums" in the temporarily occupied territories of Donetsk, Luhansk, Kherson, and Zaporizhzhia regions would be held on September 23–27. How the mentioned "referendums" were conducted, how people were forced to come to the "polling stations" and vote, how the number of citizens participating in the "referendums" was artificially increased, all of this is well known to the international community [1].

Who is responsible for the integration of the occupied territories?

In April, the Kremlin appointed a person trusted by Putin, namely the first deputy head of the administration of the President of Russia, Sergei Kiriyenko, as the curator of the temporarily occupied territories of Ukraine.

He is a frequent visitor to the southern regions of Ukraine and follows the implementation of the Russian occupation policy on the ground. During his visits to the regions of Donetsk and Luhansk, as well as Kherson and Zaporizhzhia, Kiriyenko kept repeating the main message that they should prepare to join Russia. Sergey Kiriyenko is one of the prominent figures at the Kremlin, who was entrusted by Vladimir Putin with the crucial mission of integrating the occupied territories with Russia. Kiriyenko is a member of the technocratic elite who have specific political missions and are the main pillar of Putin's regime. Many technocrats in this circle started their careers during Boris Yeltsin's presidency, but they achieved serious success under Putin's presidency. Kiriyenko, like other technocrats, did not initially belong to Putin's closest circle, but he earned the special trust of the president in a specific situation. For Kiriyenko, this moment turned out to be the war with Ukraine, when the head of the Kremlin's internal political bloc successfully managed to get closer to President Putin and expand his powers [8]. It should be noted here that recently Sergey Kiriyenko is increasingly named as one of the most realistic candidates in the list of Putin's "successors".

Sergey Kiriyenko's career began in the 1990s when he first held the post of Deputy Minister of Oil and Energy of Russia, and then Minister. In 1998, during Boris Yeltsin's presidency, he held the post of Prime Minister for several months. Since 2005, he has been the head of the state corporation "Rosatom", and since 2016 he has been the first deputy head of the presidential administration. Before the start of the war with Ukraine, Kiriyenko's area of responsibility was defined purely by domestic political issues (parliamentary and presidential elections, parties, ratings, youth movements, etc.). After Russia invaded Ukraine, he was entrusted with the so-called control of both Donetsk and Luhansk. He supervised the "people's republics", as well as the captured regions of Kherson and Zaporizhzhia, and ensured their integration with Russia [1]. The leading role of Kiriyenko in the holding of pseudo-referendums is discussed in the US State Department, where it was assumed that the fake referendums in the "Donetsk and Luhansk People's Republics" and parts of Kharkiv were directly led by Kiriyenko [9]. Assigning this role to Kiriyenko is an indication that Putin considers the occupied lands in eastern Ukraine Russia's property already and an "internal affair".

Creation of pro-Russian administrations

The Kremlin started to integrate the temporarily occupied lands of Ukraine with Russia even before holding the pseudo-referendums. The occupying forces

focused on introducing the Russian management system on the ground and the creation of administrative structures. Unlike Donbas, anti-Russian sentiments are quite strong in the newly occupied Kherson and Zaporizhzhia regions, and the extent of voluntary cooperation with the Russian occupiers is relatively low. The local pro-Russian political forces cannot convince the public to accept the "new government", and at the same time, they are neither trusted nor respected. Accordingly, Russian military personnel and representatives of special services play an important role in local government activities. Taking into account the contrary mood of the populace, it is difficult for Moscow to select reliable local personnel, which is why the so-called "civil servants" have to be sent from Russia to "military-civilian administrative units". After the capture of Kherson region, Sergei Eliseyev, a former employee of the Russian Federal Security Service, was appointed as the pro-Russian "head of the government cabinet", and his deputies – were high-ranking Russian officials. The management team of the "military-civilian administration" is also composed of Russian cadres and pro-Russian collaborators. It should be noted that the "vertical of power" has not yet been fully established in the "military-civilian administrations" at the level of districts and cities (below regional centers), which complicates the situation for the occupiers. The Russian occupation is also hindered by the activity of local subversive groups, which periodically destroy the military infrastructure of the occupiers and captured objects.

Population control

In July, the Ministry of Internal Affairs of Russia sent officers to create "temporary divisions of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation" in Kherson and Zaporizhzhia regions. They were assigned to the so-called "support of local police units" subordinate to "military-civilian administrations". The personnel of the Ministry of Internal Affairs of Russia are directly involved in the protection of public order and "combating manifestations of extremism". Russian special services identify people with anti-Russian views and carry out strict control of population. Those who refuse to cooperate with Russia and are known to be hostile to the Russians are blocked from receiving financial aid, prevented from finding employment, arrested for alleged war crimes, and even deported.

Deportation of Ukrainians

On July 15, "the military-civilian administrations" of Kherson and Zaporizhzhia issued "decrees" to punish "extremist actions" with forced deportation. The decision, which is to be implemented within 24 hours,

is made by the Russian military commander. "Extremist actions" include: obstructing the work of the "military-civilian administration", discrediting the authorities and armed forces of the Russian Federation, holding public meetings without the permission of "the military-civilian administrations", publishing extremist materials, etc. [10].

The deportation of the local populace from the occupied territories of Ukraine to Russia is also taking place under the guise of humanitarian measures. The so-called deportees from the "filtration camps" are sent to 9,500 temporary accommodation centers located in 48 regions across Russia. The main resettlement destinations include internal regions such as Buryatia, Zabaikalsk, Primorsky, and Khabarovsk. According to unofficial information, a deportee is allowed to return home only if he signs a declaration that he will abide by the rules introduced by Russia on the ground [11]. According to the Ukrainian side, more than 1.2 million people, including more than 200,000 children, have been deported from the occupied territories since the Russian invasion of the country. According to Russian statistics, since February 24, 2022, more than 1.55 million people have "arrived" in Russia from Ukraine [1]. Forced deportation serves to resettle people with pro-Ukrainian views on the territory of Russia and under their direct control, which in turn helps to prevent anti-Russian sentiments in the occupied regions, as well as to increase the potential of the labor force in Russia and improve demographic indicators. On May 30, 2022, Vladimir Putin signed a decree simplifying the procedure for granting Russian citizenship to Ukrainian orphans and children deprived of parental care. This facilitated the Russian adoption of Ukrainian children and accelerated the process of adopting Ukrainian children by potential Russian parents [1].

Russian passports distribution process

Another step towards annexation is the acceleration of the distribution of Russian passports and the simplification of the procedure for granting Russian citizenship to those living in the occupied territories. The local populace is forced to obtain Russian citizenship as quickly as possible, under the pretext of receiving Russian social benefits. In May 2022, by decree of Vladimir Putin, the procedures for obtaining Russian citizenship were simplified for residents of Donetsk, Luhansk, Zaporizhzhia and Kherson regions. According to another decree by Vladimir Putin, this time on July 11, the right to request Russian citizenship through an accelerated procedure was also granted to Ukrainian citizens permanently living in the territory of Ukraine. It should be noted that before the broad-scale invasion on February 24, 2022, 860,000 people in the so-called

"people's republics of Donetsk and Luhansk" had already received Russian passports [1].

To speed up passport processes, on June 11, Russia opened several civil registry offices in the newly occupied regions of Ukraine. However, the number of applicants for Russian passports did not turn out to be large, despite the financial incentives. The Russian occupiers are offering 10,000 rubles (\$165) to anyone who wants a Russian passport, regardless of age. According to available data, through August 15, 30,000 Russian passport applicants were registered in Zaporizhzhia region [12], and 12,000 in Kherson region [13]. In addition, the State Inspection of Vehicles of the Ministry of Internal Affairs of Russia has started the process of re-registering driver's licenses and license plates in Kherson and Zaporizhzhia regions. Those with Russian citizenship are given Russian driver's licenses and vehicle license plates without any problems, while others are issued temporary documents without any Ukrainian markings. After the temporary authorization expires, local drivers will be forced to acquire Russian documents.

Implementation of the Russian education system

In the temporarily occupied regions of Ukraine, great importance is attached to the reorganization of the education system on a pro-Russian model. Ukrainian teachers were given a choice – either to abandon the Ukrainian curriculum or to leave their jobs and places of residence. In Moscow, a new school program has been developed for local educational institutions, which serves to popularize the history of Russia. The authors of the program cultivate anti-fascist views, then label the current government in Kyiv as fascist. They also point out that these territories belonged to the Russian Empire in the past (Kherson and Taurida governorates). In addition, to "improve the quality of education", individual Russian universities "supervise" universities located in the occupied territories [1].

"Reconstruction" plan

The Russian occupation measures also include the post-war reconstruction of the occupied territories. According to estimates from the budget committee of the Russian State Duma, about 1.5 trillion rubles (24 billion USD) will be needed to restore these areas. These funds will come from the state budget and private investments [1]. In late May 2022, Russian Deputy Prime Minister Marat Khusnulin announced that the government had created a special task force to work on a plan to restore "liberated Ukrainian territories". With the "patronage" project developed by the first deputy head of the administration

of the President of Russia, Sergey Kiriyenko, 18 Russian regions will be involved in the reconstruction of the southeastern regions and municipalities of Ukraine. "Patronage" refers to the financial assistance necessary for the reconstruction of cities, as well as staffing for regional or municipal administrations. According to the plan, the Moscow region will restore the Telmanovsky and Novoazovsky districts of the so-called "Donetsk People's Republic", St. Petersburg – Mariupol. The purpose of this project is to create an expectation that the Russian Federation will fully engage in the so-called "post-war reconstruction" of the "liberated territories" [1].

Other measures of Russification

Measures to russify the occupied territories of Ukraine also include items such as the creation of a "ruble zone" and the withdrawal of the Ukrainian hryvnia from circulation, the establishment of Moscow time, the control of information flows, the introduction of Russian telecommunication services, the replacement of the Ukrainian telephone code (+380) with the Russian telephone code (+7), and the replacement of Ukrainian signs in public spaces with Russian ones [1].

Conclusion

The main features of Russia's occupation policy are similar in almost all the territories it has occupied so far. Accordingly, observing the processes allows us to assume that Russia was planning to repeat the "Crimea scenario" about the temporarily occupied Donetsk, Luhansk, Kherson, and Zaporizhzhia regions [1]. If we draw a parallel with the occupied territories of Georgia, the steps taken by the Kremlin in Abkhazia and Tskhinvali region are identical to those of Ukraine. The standard path of Russian annexation – occupation of the territory as a result of hostilities, the appointment of pro-Russian rulers on the captured lands, and recognition of the independence of the self-proclaimed republics – Georgia has already gone through this in both occupied territories. The next move was to hold a pseudo-referendum and "join Russia". Against the backdrop of the ongoing war in Ukraine, in the summer of 2022, preparations were also being made to hold a "referendum" in the occupied Tskhinvali region, but the event was postponed. It seems that Moscow is leaving this issue open for now, although it is expected that it will use it as a political bargaining chip and put pressure on the Georgian government.

Almost a year after the start of the war in Ukraine, military experts note that Russia does not have the military and financial resources to implement Putin's ambitious

geopolitical plans. However, it seems that the Kremlin does not want to share rational arguments. Having seized the southeastern part of Ukraine, Russia is trying to present a successful "special military operation" in which Moscow took care of the pro-Russian population "oppressed" by the Kyiv authorities. Putin has developed a narrative that he has a "historic mission – the process of the reunification of Russian lands" and, as he claims, "Ukraine never had statehood before the formation of the Soviet Union" [14]. While the attempted annexation of Crimea was preceded by a broad ideological campaign, now President

Putin is trying to quickly collect the lands of the former Soviet Union. It is expected that the illegal inclusion of the temporarily occupied territories of Ukraine into the Russian Federation will limit the prospect of their return through peace negotiations, as the Kremlin considers them a de jure part of Russian territory. On the other hand, after conducting pseudo-referendums in the temporarily occupied territories, the Ukrainian authorities exclude all possibilities of negotiations with Moscow. Finally, the future borders of the temporarily occupied territories will be determined by the results of the war.

References

- Javakhishvili, E. (2022). Peculiarities of Russia's Occupation Policy: Annexation of Ukraine. *Expert opinion*, 187, 1–16. Georgian Foundation for Strategic and International Studies (Rondeli Foundation). <https://gfsis.org.ge/files/library/opinion-papers/187-expert-opinion-geo.pdf> [in Georgian].
- Moiseev, A. (2014). Some international legal positions on the Ukrainian question. *International Affairs*, 60(4), 84–95. <https://www.eastviewpress.com/some-international-legal-positions-on-the-ukrainian-question/>
- BBC News Русская служба (BBC News Russian Service). (2014, March 17). *Vladimir Putin recognized Crimea as independent state*. BBC News Русская служба (BBC News Russian Service). https://www.bbc.com/russian/russia/2014/03/140317_putin_crimea_independence_decree [in Russian].
- Geiß, R. (2015). Russia's annexation of Crimea: The mills of international law grind slowly but they do grind. *International Law Studies*, 91(425). <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1377&context=ils>
- BBC News Русская служба (BBC News Russian Service). (2022, June 09). "Kiriyenko's man" headed the "government of the DPR". *What is it for?* BBC News Русская служба (BBC News Russian Service). <https://www.bbc.com/russian/news-61743682> [in Russian].
- Parliament of the Russian Federation. (2021). On the procedure for admission to the Russian Federation and the formation of a new subject of the Russian Federation within it. Article 4. Conditions for admission to the Russian Federation of a new subject. Federal constitutional law of December 17, 2001, No. 6-FKZ (as amended on October 31, 2005). ConsultantPlus. Retrieved November 25, 2022, from <http://surl.li/eqrgm> [in Russian].
- Parliament of the Russian Federation. (2021). On the procedure for admission to the Russian Federation and the formation of a new subject of the Russian Federation within it. Article 6. Proposal for admission to the Russian Federation. Federal constitutional law of December 17, 2001, No. 6-FKZ (as amended on October 31, 2005). ConsultantPlus. Retrieved November 25, 2022, from http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34452/3467f5d197be-2780298d5ee66b18f6866028361b/ [in Russian].
- Stanovaya, T. (2020, February 11). *Unconsolidated: The five Russian elites shaping Putin's transition*. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegiemoscow.org/commentary/81037>
- US Department of State. (2022, August 30). *Department Press Briefing – August 30, 2022*. US Department of State. <https://www.state.gov/briefings/department-press-briefing-august-30-2022/>
- Zmina. (2022, August 22). *Russians in Zaporozhye region threaten to deport residents who disagree with the occupation*. Zmina. <https://zmina.info/ru/news-ru/rossyyane-v-zaporozhskoj-oblasty-ugrozhayut-deportacyyej-nesoglasn%D1%8Bm-s-okkupacyyej-zhytelyam/> [in Russian].
- Żochowski, P., Nieczytor, K. (2022, June 28). *A creeping annexation. Russia's plans to partition Ukraine*. Centre for Eastern Studies (OSW). <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/oswcommentary/2022-06-28/a-creeping-annexation-russias-plans-to-partition-ukraine>
- Burman, A. (2022, August 15). *Russia Claims Over 30,000 People In Ukraine's Zaporizhzhia Applied For Russian Citizenship*. R.RepublicWorld.com. <https://www.republicworld.com/world-news/russia-ukraine-crisis/russia-claims-over-30000-people-in-ukraines-zaporizhzhia-applied-for-russian-citizenship-articleshow.html>
- Ukrainian World Congress. (2022, July 07). *Are occupiers successful with Russian "passport-ization"?* Ukrainian World Congress. <https://www.ukrainianworldcongress.org/are-the-occupiers-successful-with-russian-passport-ization/>
- Yusupov, A. (2022, September 01). *Putin called the purpose of the special operation the elimination of the anti-Russian enclave in Ukraine*. Anadolu Agency. <http://surl.li/eqimm> [in Russian].

МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ІНОЗЕМНОГО ВТОРГНЕННЯ

УДК: 314.7.045

<https://doi.org/10.53679/2616-9460.2.2022.05>

Малиновська Олена Анатоліївна –
головний науковий співробітник
відділу соціальної стратегії
центру економічних і соціальних досліджень
Національного інституту стратегічних досліджень,
доктор наук з державного управління,
старший науковий співробітник
ORCID: 0000-0001-5305-0253

➔ **Широкомасштабне** вторгнення Росії в лютому 2022 р. на територію України призвело до масового переміщення українського населення. За оцінками, понад 14 млн людей були змушені залишити свої домівки, включно близько 8 млн людей, переважно жінок і дітей, виїхали за кордон. У статті проаналізовано динаміку, напрямки та склад вимушених міграційних потоків з України за кордон. На основі наявних статистичних та соціологічних даних зроблено спробу виявити закономірності сучасного міграційного процесу та його основні характеристики. При розгляді процесу прийняття рішень щодо переїзду, вибору місця призначення та планів переселенців на майбутнє взято до уваги традиції міграції, зокрема включення України до європейської міграційної системи як одного з елементів європейської інтеграції країни.

Сучасна ситуація не дає змоги спрогнозувати, чи залишаться переміщені особи у місцях перебування, чи повернуться додому, чи мігруватимуть далі всередині країни або за кордон. Незважаючи на це, можна припустити, що кількість міжнародних мігрантів з України зросте як із безпекових, так і з економічних причин. Інтенсифікація міграції відбуватиметься через нерепатріацію частини біженців та зростання тимчасової трудової міграції за кордон, що може стати життєво важливою стратегією українців задля подолання наслідків війни, накопичення коштів для відновлення зруйнованого житла та втраченого майна.

Оскільки мігранти з України – це зазвичай працездатні, активні та освічені люди, їх вплив може значно ускладнити й уповільнити післявоєнну відбудову країни. Тому створення умов для повернення біженців та внутрішньо переміщених осіб (ВПО) має бути центральним завданням держави, а також найважливішим предметом співпраці між Україною та приймаючими країнами.

Ключові слова: Україна, російське вторгнення, вимушена міграція, біженці, переміщені особи.

Olena Malynovska

THE MIGRATION OF THE POPULATION OF UKRAINE DUE TO A FOREIGN INVASION

The Russian invasion of Ukraine in February 2022 led to the mass displacement of the Ukrainian population. It is estimated that more than 14 million people were forced to leave their homes, including nearly 8 million people, primarily women and children, who went abroad. The analysis of the dynamics, directions, and composition of forced migration flows from Ukraine abroad is the focus of this article. Based on the available statistical and sociological data, the author identifies the patterns of the current migration process and its principal characteristics. Traditional migration channels, in particular the inclusion of Ukraine in the European migration system as one of the elements of the country's European integration, are taken into account when examining the decision-making process, the choice of destination, and the plans of displaced persons for the future.

The current situation does not enable predictions regarding whether displaced persons will remain in their destinations, return home, or migrate further within the country or abroad. Despite this lack of clarity, it can be assumed that the number of international migrants from Ukraine will increase for security and economic reasons. The intensification of migration will occur due to the non-repatriation of portions of refugee population and the growth of temporary labor migration abroad, which may become a vital strategy among Ukrainians to overcome the consequences of war, accumulate funds to rebuild destroyed housing, and compensate for lost property.

As migrants from Ukraine are typically working age, active, and educated people, the outflow of them can significantly complicate and decelerate the post-war reconstruction of the country. Therefore, creating conditions for the return of refugees and internally displaced persons (IDPs) should be the central task of the state as well as the crucial subject of cooperation between Ukraine and the host countries.

Keywords: Ukraine, Russian invasion, forced migration, refugees, displaced persons.

Повномасштабна війна, яку Російська Федерація (РФ) розпочала проти України 24 лютого 2022 р., призвела до кардинальних змін у житті країни зокрема, і цілого світу загалом, також і у сфері міжнародної міграції. Замість виїзду за кордон з метою працевлаштування, який тривалий час був найпоширенішою формою міграційних переміщень населення України, визначальною для нинішньої ситуації стала вимушена міграція. За оцінками, майже 14 млн осіб, переважно жінок та дітей, були змушені залишити свої домівки, у т. ч. близько 8 млн людей виїхали за кордон.

Це найбільш масштабні після Другої світової війни вимушені переміщення у Європі, що загрожують гуманітарною катастрофою Україні, створюють серйозні труднощі для країн притулку, здатні загальмувати еventуальне повоєнне відновлення країни, якій доведеться зазнати не лише незворотних воєнних втрат, а й втратити частину населення внаслідок виїзду за кордон. Водночас не-

підготовлене масове повернення біженців за умов руйнування житла та інфраструктури, економічних труднощів та безробіття може стати для країни серйозним викликом. У зв'язку із цим вкрай необхідними є розроблення державної стратегії подолання міграційних ризиків, заходів не лише з надання екстреної допомоги переміщеним особам, а й тих, що спрямовані на перспективу. Також важливо запровадити щільну міжнародну співпрацю з країнами, які надають тимчасовий притулок українцям.

Для формування адекватної міграційної політики потрібне розуміння логіки сучасних міграційних процесів, перспектив їх розвитку. Проте інформація про обсяги вимушеної міграції, мотиви й наміри мігрантів доволі приблизна. Це й зрозуміло, адже склад і напрямки переміщень повсякчас змінюються. Воєнні дії тривають, отже, триває й евакуація мирного населення. Водночас завдяки звільненню від ворога частини окупованих укра-

їнських територій деякі переміщені особи отримали можливість повернутися до рідних домівок.

Хоча перспективи перебігу воєнних дій залишаються невизначеними, як і їхнього впливу на подальші переміщення населення, варто враховувати, що міграція як така є доволі інерційним процесом. На її перебіг великий вплив справляють попередні міграції, встановлені міграційні зв'язки. Чинники, які спричиняли міграцію мирного часу, найбільш поширені мотиви виїзду за кордон та обставини їх реалізації, попри екстремальні умови війни, не зникли. Тому аналіз основних трендів міграції населення України попереднього періоду може допомогти пояснити сучасну ситуацію, а також зробити логічні припущення щодо її подальшого розвитку.

Масштаби вимушеної міграції українців

Масштабні наукові дослідження в умовах війни практично неможливі. Опитування біженців, які проводяться міжнародними організаціями та науковими центрами, хоча й надають надзвичайно важливу інформацію, не є репрезентативними, характеризують лише окремі групи мігрантів, до того ж, унаслідок постійної зміни ситуації швидко застарівають. Адміністративні дані також не позбавлені притаманних їм недоліків, які в умовах війни лише посилюються. Вони, з одного боку, неповні, а з другого, – страждають на подвійний обрахунок одних і тих же осіб. Дослідники й політики змушені оперувати лише оцінками, тому важливо щоразу зважувати їхню вірогідність, а також урахувати дату формування.

Після широкомасштабного вторгнення Росії в Україну практично єдині такі оцінки були надані Агентством ООН у справах біженців (УВКБ ООН). Вони формуються на основі офіційних даних європейських країн та інформації з інших джерел, систематично оновлюються й донині залишаються найбільш уживаними. УВКБ ООН оприлюднює дані щодо загальної чисельності біженців з України в країнах Європи, а також стосовно чисельності осіб, які прибули з України та зареєстровані у європейських державах як шукачі тимчасового захисту. Проте Агентство ООН у справах біженців зазначає, що не завжди спроможне верифікувати отриману інформацію, зокрема це стосується чисельності українських біженців у Росії [1].

Станом на початок грудня 2022 р., за оцінками УВКБ ООН, у європейських країнах перебували близько 8 млн біженців з України, які рятується

від війни. Зареєстрованих як користувачі тимчасового захисту відповідно до Директиви ЄС 2001 р. або носіїв подібного статусу згідно з національним законодавством було 4,8 млн осіб. Проте процедура реєстрації триває: деякі українці щойно прибули і поки що не звернулися за захистом, деякі клопочуться про надання статусу біженця відповідно до Конвенції ООН 1951 р. про статус біженців, а не тимчасового захисту, або отримали документи на перебування на інших підставах. Водночас інші, які вже були зареєстровані, повернулися на Батьківщину, хоча з реєстрації не знялися, а частина біженців змінила країну перебування й зареєстрована в обох. Крім того, наведені цифри стосуються лише біженців у Європі. Однак українців, які рятується від війни, приймають також США, Канада, Австралія, Бразилія, Японія, інші країни на всіх континентах. Тому чітка інформація про чисельність українських біженців війни за кордоном наразі відсутня.

Чисельність внутрішньо переміщених осіб змінюється ще швидше, ніж шукачів притулку за кордоном. Адже переміщення в межах власної держави відбуваються на менші відстані, легше здійснювані, тому швидше реагують на зміни ситуації на фронті та пов'язані з цим небезпеки. Оскільки внутрішня вимушена міграція в Україні виникла ще в 2014 р. внаслідок тимчасової анексії Росією Криму й окремих районів Донецької та Луганської областей (тоді чисельність ВПО становила близько 1,5 млн осіб), Міністерство соціальної політики України, на яке покладено обов'язки надання допомоги внутрішньо переміщеним особам, веде реєстр цих осіб. За даними урядовців, протягом лютого – листопада 2022 р. зареєстровано 3,5 млн ВПО. Проте далеко не всі особи, які внаслідок війни залишили місця постійного проживання, зверталися із заявами про реєстрацію.

Реальна чисельність ВПО набагато більша. За оцінками Міжнародної організації з міграції (МОМ), які базуються на результатах систематичних опитувань українців за випадково обраними телефонними номерами (з березня до жовтня 2022 р. проведено вже 10 раундів таких опитувань), у жовтні 2022 р. нараховувалося 6,5 млн ВПО, причому протягом 30 днів перед опитуванням ця чисельність зросла приблизно на 300 тис., в основному за рахунок евакуації із Східної України (рис. 1). Найбільше ВПО було в травні 2022 р. – 8 млн. Унаслідок деокупації Півночі країни чисельність внутрішньо переміщених осіб зменшилася, проте влітку активізація бойових дій на сході та півдні України призвела до нової хвилі вимушених переміщень.

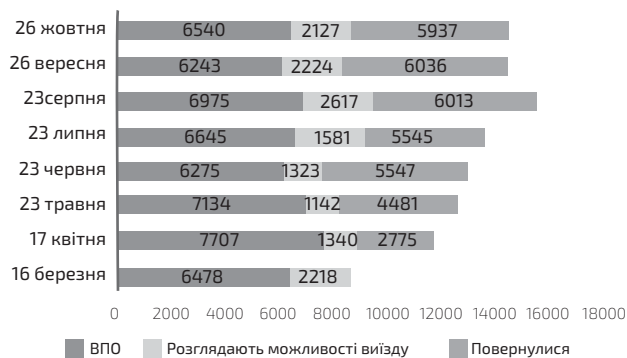

Рис. 1. Дані про внутрішньо переміщених осіб в Україні у березні – жовтні 2022 р. відповідно до оцінок Міжнародної організації з міграції, осіб
Джерело: [2].

Проте попри надзвичайну важливість даних МОМ, використовуючи їх, необхідно зважати на певні застереження. По-перше, вибірка обмежена особами, які користуються мобільними телефонами. По-друге, через ворожі обстріли цивільна інфраструктура країни значно пошкоджена, у т. ч. й телефонні мережі, а відтак користуватися ними не завжди можливо. По-третє, методом набору випадкових телефонних номерів зазвичай вдається додзвонитися лише до незначної частини абонентів (в останньому раунді опитування частка успішних дзвінків становила 12,4 %) [2].

Динаміка вимушеної міграції за кордон

Динаміку міграційного потоку певним чином характеризують дані щодо перетинів державного кордону України. Після 24 лютого і до кінця листопада 2022 р. відповідно до інформації, зібраної УВКБ, зафіксовано 16 млн перетинів кордону України громадянами України у напрямку на виїзд.

Треба зазначити, однак, що у підрахунках виїзду Агентство ООН у справах біженців урахувало дані щодо перетину кордону з Росією, надані російською стороною. Проте ці дані жодним чином не можна верифікувати, оскільки в умовах тимчасової окупації армією РФ частини території країни українські прикордонники кордону не контролюють.

Українці масово виїздили до сусідніх держав, згодом частково прямували далі. Після початку російсько-української війни найбільш масовим був виїзд до Польщі. Протяжність кордону між Україною та Польщею становить понад 500 км, там постійно діють два залізничних та близько десяти автомобільних контрольно-пропускних пунктів. Додатково для українських біженців були відкриті пішохідні переходи.

За даними польських прикордонників, найбільше українців перетинали кордон протягом першої половини березня 2022 р., наприклад, лише 7 березня з України до Польщі прибули 140 тис. осіб (рис. 2). Проте поступово ситуація стабілізувалася, і з кінця квітня виїзд до Польщі не перевищував 30 тис. осіб на день [1].

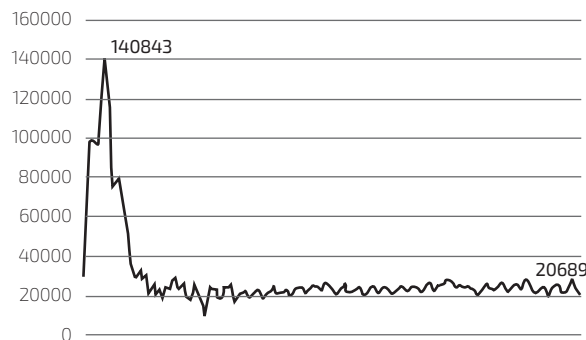

Рис. 2. Динаміка перетину громадянами України українсько-польського кордону в напрямку Польщі протягом 23 лютого – 25 жовтня 2022 р., осіб
Джерело: Source: Operational data portal. Ukraine refugee situation (див.: URL: <https://data.unhcr.org/es/situations/ukraine/location/10781>).

Масштабним був також і зворотний потік. За даними УВКБ, з кінця лютого й до кінця листопада 2022 р. зафіксовано 8,3 млн перетинів кордону в зворотному напрямку. Лише за перші 20 днів війни до України повернулися, щоб захищати країну, 320 тис. громадян, переважно чоловіків призовного віку, які працювали за кордоном [3]. Однак уже з кінця квітня через труднощі або й неможливість адаптації за кордоном в Україну почали повертатися біженці, які рятувалися від війни, з метою возз'єднатися з родиною, а також завдяки тому, що відбулося звільнення місць їхнього довоєнного проживання чи припинення поблизу цих населених пунктів бойових дій.

Разом із тим, говорити про те, що понад 8 млн українців, які виїхали за кордон, повернулися на Батьківщину, зарано. Адже прикордонна статистика фіксує не людей, а факти перетину кордону. Одні й ті ж особи можуть пересуватися через кордон неодноразово і в обох напрямках. Багато з тих, хто повернувся в Україну, перебували вдома лише тимчасово і згодом знову покинули її територію. Дослідивши дані прикордонників, можна спостерегти, що найбільше перетинів кордону України в обидва боки припадають на вихідні дні, що опосередковано це підтверджує (рис. 3). Але дані щодо останніх місяців свідчать про поступове збільшення випадків повернення і, хоча й незначне, переважання чисельності перетинів кордону України в напрямку на виїзд над чисельністю випадків виїзду. Масова-

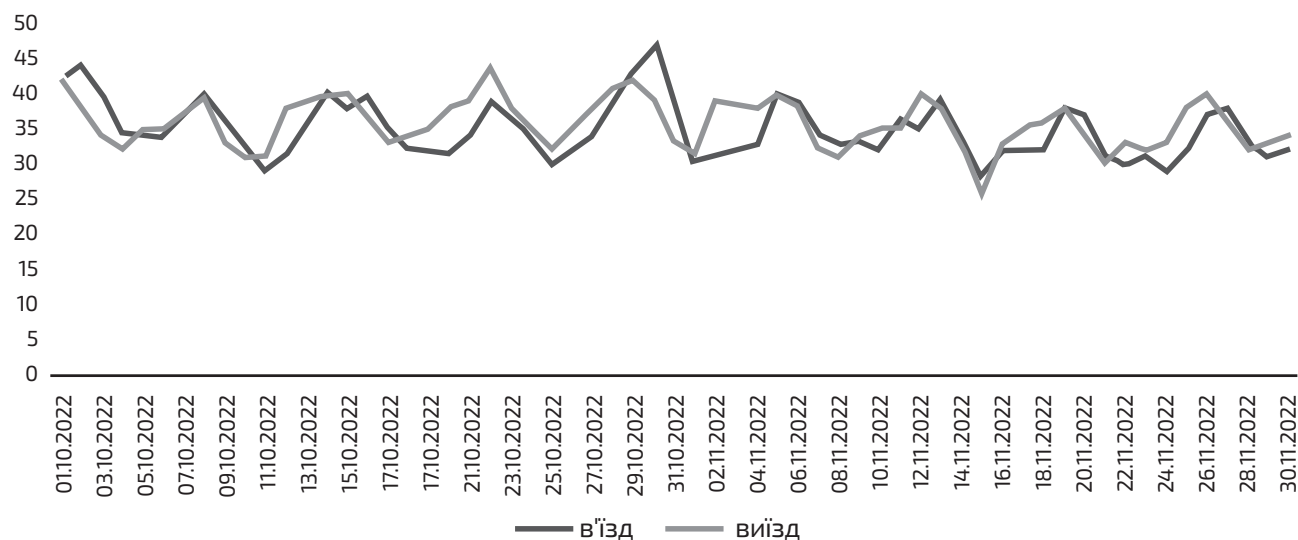

Рис. 3. Дані про перетини кордону України в жовтні – листопаді 2022 р., тис. осіб
Джерело: Державна прикордонна служба України (див.: URL: <https://t.me/s/DPSUkr>).

ні руйнування інфраструктури восени 2022 р., до яких вдався ворог, призвели до деякого збільшення виїзду, проте загалом динаміку перетинів кордону змінили мало.

Згідно з оцінками Міжнародної організації з міграції, які базуються на результатах систематичних опитувань українців за випадково обраними телефонними номерами, станом на кінець жовтня 2022 р. до власних домівок змогли повернутися приблизно 6 млн осіб, які через воєнну небезпеку залишали їх щонайменше на два тижні (рис. 1). Однак переважно більшість становлять ті, хто рятувався від війни в межах території України. З-за кордону прибули 21 % поверненців, або приблизно 1268 тис. осіб.

Варто підкреслити, що, за результатами опитування, станом на кінець червня 2022 р. поверненці з-за кордону становили 7 % переміщених унаслідок війни осіб, які повернулися додому, або приблизно 400 тис.; у серпні їхня частка зросла до 16 % (приблизно 880 тис.), а у вересні порівняно із серпнем частка біженців, які повернулися з-за кордону, збільшилася на 44 %. Отже, як і дані прикордонників, результати МОМ підтверджують, що повернення з-за кордону наростає.

Детермінанти вимушеної міграції

Цілком зрозуміло, що причиною виїзду українців за кордон є передусім загроза їхньому життю та здоров'ю, які виникли внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Проте на масштаби та спрямованість еміграції вплинула також і попередня логіка розвитку міграційних процесів населення України.

По-перше, традиційно українці є доволі мобільними. Відповідно до останнього радянського перепису населення 1989 р. 15,4 % етнічних українців проживали на території інших радянських республік. Унаслідок кількох хвиль еміграції сформувалася численна українська діаспора в інших державах, передусім у США, Канаді, Бразилії. За оцінками Департаменту з народонаселення ООН (DESA), 6,1 млн людей, які народилися в Україні, проживають за її межами [4]. Частково – це наслідок масових і не завжди добровільних переміщень населення в межах єдиної держави за часів існування СРСР, а частково – активізації міграції після здобуття Україною незалежності.

Після розпаду СРСР в умовах глибокої економічної кризи перехідного періоду міграція перетворилася на стратегію виживання для багатьох сімей. Трудова міграція за кордон стала найбільш масовим і соціально та економічно значущим міграційним потоком. Згідно з даними соціологічного моніторингу, який щорічно проводиться Інститутом соціології Національної академії наук (вибірка репрезентативна для населення України), 29,7 % українців мають особистий досвід трудової міграції або такий досвід мають члени їхніх сімей [5].

Основна спонукальна причина трудової міграції за кордон – низька оплата праці. Наприклад, середня зарплата в Україні напередодні війни була в чотири рази нижчою, ніж у Польщі, у шість разів меншою, ніж в Італії, вдесятеро меншою, ніж у Німеччині [6]. При цьому в країні зберігався доволі високий рівень безробіття, який наприкінці 2021 р. мав найвищий показник від 2014 р. і становив 10,9 % для населення працездатного віку.

До пандемії COVID-19, за найбільш вірогідними оцінками, за кордоном працювали до 3 млн українців, або понад 10 % працездатного населення. Унаслідок карантинних обмежень на Батьківщину повернулися 10–15 % мігрантів, проте за першої можливості більшість із них виїхали за кордон [7].

Міграції попередніх часів призвели до формування розвинутих міграційних мереж. Міграційний досвід, знання мов, особисті та ділові зв'язки за кордоном сприяли тому, що мільйони українців рятувалися від війни в зарубіжних державах. Як засвідчило опитування, проведене Міжнародним дослідницьким холдингом *4Service*, вибір біженцями країни призначення передусім зумовлений наявністю там родичів чи знайомих – про це зазначили 55 % респондентів [8]. Стосовно українських мігрантів це означає наявність численної діаспори, що сформувався за рахунок трудової міграції за кордон останніх десятиліть.

Важливим чинником інтенсифікації міграції українців до Європи, а також довіри до європейських суспільств, з якою біженці перетинали кордон, був також політичний курс на інтеграцію країни до Європейського Союзу і НАТО, закріплений у Конституції України, активний розвиток добросусідських відносин між Україною та ЄС. Зокрема, 2014 р. з ЄС було укладено Угоду про асоціацію, що містить статті, присвячені створенню належних умов для українських працівників, які на законних підставах працюють за кордоном, а також розділ «Юстиція, свобода і безпека», що охоплює проблематику управління міграцією та кордоном, захисту персональних даних, притулку та мобільності громадян. Імплементація Угоди мала за результат значне удосконалення міграційної політики та законодавства України, успішну розбудову комплексного управління кордонами та системи протидії нелегальній міграції, запровадження біометричних паспортів для виїзду за кордон, яких станом на 2021 р. було видано понад 17 млн [9]. Завдяки цьому в червні 2017 р. громадяни України набули право безвізового перебування у Євросоюзі протягом 90 днів.

Проте прагнення українців знайти притулок за кордоном не могло б реалізуватися без готовності країн призначення їх прийняти. На відміну від міграційної кризи 2015–2016 рр., пов'язаної з масовим прибуттям біженців із Близького Сходу, коли низка європейських країн не погодилася з планами їх перерозподілу, а антиіммігрантські настрої були доволі поширеними, прибуття українців не лише не підірвало європейську єдність, а, навпаки, посилює її.

З метою надання допомоги мирному населенню України, котре постраждало від війни, сусідні країни, Європейський Союз загалом відкрили свої кордони навіть для осіб без необхідних для закордонних подорожей документів. Так, масштабне опитування, проведене УВКБ ООН влітку 2022 р. серед українських біженців у семи сусідніх з Україною державах, засвідчило, що 19 % із них узагалі не мали паспорта для подорожей за кордон і перетнули кордон за внутрішніми документами, 6 % мали паспорт старого зразка, без біометричних даних, що не надає права на безвізовий в'їзд [10]. У країнах призначення організували пункти прийому та облаштування, логістичні ланцюжки для перевезення біженців. Відповідно до активованої 4 березня 2022 р. Директиви ЄС 2001 р. щодо тимчасового притулку українським біженцям, які рятуються від війни, було надано право на перебування, працевлаштування, освіти, медичні послуги, соціальну допомогу. Українці отримали можливість вільно пересуватися територією ЄС, самостійно визначатися з країною, у якій вони хотіли би отримати тимчасовий захист.

Позитивне ставлення до біженців з України передусім є наслідком усвідомлення небезпеки, яку несе для Європи агресія Росії, культурної близькості, численних родинних стосунків, ділових зв'язків, досвіду спілкування з українцями завдяки багаторічній трудовій міграції. Важливо, що за українцями закріпився імідж не користувачів соціальних виплат, а сумлінних працівників. А вже серед громадян третій держав, представники яких мають найбільше дозволів на проживання у ЄС, саме в українців найбільше таких дозволів, виданих у зв'язку з працевлаштуванням (54,3 % чинних на кінець 2020 р.), на відміну, наприклад, від марокканців, які становлять найчисельнішу громаду з-поза меж ЄС у Європі (лише 11,2 % таких дозволів).

Напрями вимушеної міграції за кордон

У радянські часи, за «залізною завісою», мобільність українців здійснювалася виключно в межах СРСР, наймасовіші міграційні потоки існували між Україною та Росією. У незалежній Україні обмеження закордонних подорожей були ліквідовані. Кількість українців, які виїжджали на Захід з метою туризму, працевлаштування чи навчання, стрімко зростала. Росія поступово втрачала свою роль головної країни призначення мігрантів. Цей процес прискорився після тимчасової анексії Криму. Найбільша кількість українців, які працювали в Росії (мали дозвіл або патент на працевлаштування), була зафіксована в 2014 р. – 392,1 тис. осіб, або 12,5 % від усіх інозем-

них працівників у країні [11]. До 2020 р. чисельність українських робітників у Росії зменшилася майже вдасятеро і становила 43,2 тис., або 3,7 % від чисельності іноземних працівників. За даними Державної служби статистики України, яка тричі, у 2008, 2012 та 2017 рр., проводила масштабні опитування населення щодо міграції, на основну країну призначення для трудових мігрантів з України перетворилася Польща. Якщо в 2008 р. там працювали 8 % трудових мігрантів, то в 2017 р. – майже 40 % [12; 13]. Чисельність українців, які одночасно були зайняті в польській економіці, становила 0,9–1,1 млн осіб [14]. Крім Польщі, значна кількість українців працювала в Чехії, а також у країнах Південної Європи. За даними Євростату, наприкінці 2021 р. українцям належали 652,2 тис. чинних дозволів на перебування в Польщі, 230,4 тис. – в Італії, 193,2 тис. – у Чехії, 96,9 тис. – в Іспанії [15]. Вони становили третю за чисельністю громаду іноземців із третіх країн після марокканців і турків. Тому логічно, що, рятуючись від війни, більшість українців попрямувала до європейських країн, передусім тих, які були основними країнами призначення для трудових мігрантів, де значною була присутність співвітчизників (*табл.*).

Таблиця. Біженці з України, які рятуються від війни в країнах ЄС, за оцінками УВКБ ООН станом на початок грудня 2022 р., тис. осіб

Країна	Кількість
Польща	1529,4
Німеччина	1021,7
Чехія	466,9
Італія	164,2
Іспанія	156,8
Велика Британія	147,8
Франція	119
Словаччина	102,7

Джерело: [1].

Хоча спрямування основного потоку біженців з України в західному напрямку не викликає сумнівів, УВКБ ООН, спираючись на інформацію російської влади, інформує про 2,8 млн українських біженців у Росії. Для верифікації цієї цифри даних замало, проте можна припустити, що йдеться про кількість перетинів кордону. У цьому зв'язку варто підкреслити, що для українців, які опинилися на окупованій території, шляхи евакуації обмежені, часто єдиним доступним виходом є виїзд до РФ. Український уряд неодноразово закликав мирне населення до евакуації з району бойових дій, навіть через територію Росії чи тимчасово анексованого Криму та з використанням незаконно виданих окупаційною владою документів, підкреслюючи, що жодних санкцій з боку України за такі дії не буде [16]. Крім того, окупанти примусово вивозять українців до Росії, що

є воєнним злочином, і розподіляють у депресивні та віддалені російські регіони, про що існує чимало свідчень. Британські журналісти, здійснивши аналіз місцевої преси, виявили кілька десятків таборів для вивезених українців – від Кавказу аж до Мурманська та Далекого Сходу [17]. Багато з примусово депортованих українців намагаються виїхати з Росії до інших країн, проте без грошей і документів здійснити це вкрай важко.

У Росії добровільно або вимушено залишається чимало біженців з України. Для того, щоб хоча би приблизно оцінити їхню кількість, звернемося до російських джерел. За офіційними даними, протягом лютого – червня 2022 р. 450 тис. громадян України, «ЛНР» та «ДНР» стали на міграційний облік у Росії [18]. Заступник голови радбезу Росії Д. Медведєв говорив про 600 тис. біженців з квазіутворень «ДНР/ЛНР» та України, які проживали в пунктах тимчасового розміщення [19]. Станом на кінець червня 2022 р. лише 55 тис. українців звернулися за тимчасовим захистом [20]. Отже, чисельність українських біженців у Росії, вірогідно, є набагато меншою, ніж заявлена майже тримільйонна цифра. Це підтверджують і російські правозахисники, які зазначають, що багато розгорнутих для прийому біженців пунктів розміщення ніким не зайняті [21]. Зазначимо також: іще до початку широкомасштабної воєнної агресії РФ проти України було оголошено примусову евакуацію населення з непідконтрольної Україні території Донбасу. Чисельність вивезених осіб, яких російська сторона зараховує до числа біженців з України, перевищила 200 тис. [22]. Евакуація із самопроголошених республік продовжувалася й надалі. За оцінками, особи із паспортами т. зв. ЛНР та ДНР, тобто з непідконтрольних Україні територій, становили до половини українських біженців у Росії.

Склад вимушеної міграції за кордон

За напрямком виїзду вимушену міграцію українців за кордон можна розглядати як продовження попередніх тенденцій розвитку міграційних процесів, однак за соціально-демографічними характеристиками вона значно відрізняється від трудової міграції попереднього періоду. За даними обстежень населення України щодо трудової міграції, проведених Державною службою статистики України, серед трудових мігрантів переважали чоловіки, причому частка чоловіків поступово зростала: в 2008 р. вона становила 62,3 %, у 2012 р. – 65,6 %, у 2017 р. – 70,4 %. Жінок серед мігрантів було близько третини, хоча в деяких країнах, зокрема в Італії, пропорція була зво-

ротною. Причому жінки порівняно з чоловіками вдавалися до міграції у старшому віці. За даними 2017 р., вік більшості з них перевищував 40 років, а третини – 50 років [12; 13].

Вимушена міграція, спричинена війною, навпаки, переважно формується за рахунок жінок і дітей. Її структуру можна, наприклад, проілюструвати даними про надання індивідуального номера реєстрації користувачів тимчасового захисту в Польщі. Серед майже 1,5 млн українців, які його отримали, 44,9 % – діти до 18 років, 46,1 % – жінки віком 18–65 років, 5,3 % – чоловіки віком 18–65 років і 3,7 % – особи, вік яких перевищує 65 років [23]. Середній вік біженців з України, які за кордоном рятуються від війни, за даними опитувань, становить приблизно 35 років.

Як працівники-мігранти за кордон виїжджали передусім носії робітничих професій. За даними обстеження Держстату 2017 р., 64 % із них мали середню освіту. У середньому трудові мігранти були відносно менш освіченими порівняно з працевлаштованим в Україні населенням.

Натомість освітній рівень вимушених мігрантів значно вищий. Улітку 2022 р. відбулося опитування УВКБ ООН українських біженців, які рятуються від війни, в семи сусідніх з Україною країнах. За його результатами стало відомо, що 47 % із них мали повну вищу освіту, 2 % – післядипломну освіту, 27 % – професійну освіту, лише 21 % – середню та 3 % – початкову освіту [10]. У Німеччині було отримано навіть вищі показники. Так, 71 % біженців з України мали вищу освіту, 6 % – незакінчену вищу, 7 % – наукові ступені [24].

Значна частина біженців, які рятуються від війни, мали в Україні доволі високий статус. Рішення про виїзд найоперативніше ухвалювали особи, які мали для цього матеріальні ресурси та володіли необхідною інформацією. Опитування на кордоні, проведене в перший період після початку російсько-української війни, коли виїзд із країни був наймасовішим, засвідчили, що серед вибулих майже 20 % становили підприємці, 9 % – керівники підприємств чи організацій або їхніх підрозділів, 26 % – висококваліфіковані спеціалісти, 17 % – кваліфіковані робітники [25]. Дослідники в Польщі, котрі опитували біженців, які рятувалися від війни, з'ясували, що три чверті з них оцінили своє матеріальне становище до війни як добре і дуже добре (52 %) та нормальне (25 %) [26].

Зазначимо також, що серед трудових мігрантів половину становили мешканці сіл, тоді як переважна кількість біженців з України, які рятувалися від війни, – городяни (близько 80 %) [13; 25].

Значні зміни сталися у територіальному походженні мігрантів. Раніше за кордон прямували передусім мешканці Західної України, які, за даними опитування Держстату 2017 р., становили 69,4 % від усіх трудових мігрантів. Частка трудових мігрантів жителів Центру України становила 9,2 %, Півдня – 8,6 %, Сходу – 6,8 %, Півночі – 6 %. Серед вимушених мігрантів, зрозуміло, представлені передусім мешканці Сходу, Півдня та Півночі країни, куди в лютому 2022 р. вторглися російські війська. Як засвідчують дані проведеного УВКБ ООН влітку 2022 р. опитування українських біженців у семи сусідніх з Україною державах, серед них лише 4 % мешканців прикордонної до Польщі Львівської області, населення якої найактивніше брало участь у трудовій міграції за кордон, тоді як жителів південних областей (Запорізької, Миколаївської, Одеської, Херсонської) – 31 %, Києва та Київської області – 15 %, Харківської та Донецької областей відповідно 11 та 8 % [10].

Отже, унаслідок російської воєнної агресії міграційний досвід отримує населення, яке раніше його не мало. Якщо трудові мігранти зазвичай практикували циркулярну міграцію, здійснюючи систематичні поїздки на заробітки, то серед біженців, як свідчать дані опитування, проведеного у Польщі міждисциплінарною лабораторією з вивчення війни в Україні, майже половина (48 %) ніколи не була раніше в цій країні; 43 % перебували в Польщі лише протягом короткого часу, 7 % залишалися на тривалий час, лише 2 % жили в країні рік або більше [26].

Перспективи вимушеної міграції за кордон

Перспективи сучасної міграції українців залежать від перебігу російсько-української війни і тому наразі вкрай непевні. Їх визначатимуть: тривалість воєнних дій, рівень завданих агресором руйнувань, швидкість повоєнної відбудови, успіх (або неуспіх) адаптації біженців у країнах перебування та політика цих країн щодо них.

Українським є чинник часу. Перші опитування українських біженців, які рятуються від війни, свідчили про їхнє одностайне бажання щонайшвидше повернутися на Батьківщину – таких було понад 90 %. Проте війна тривала, небезпека зберігалася, і наступні опитування виявили, що чітко визначитися із своїм майбутнім біженцям дуже важко. За даними масового опитування українських біженців, здійсненого УВКБ ООН влітку 2022 р., 65 % із них планували залишатися в країні перебування, передусім з міркувань безпеки, і лише 16 % хотіли найближчим часом повернутися в Україну. Причому більшість із тих, хто планував по-

вернутися, не могли сказати, коли вони це зроблять, а 15 % із них збиралися поїхати додому лише тимчасово, щоб узяти необхідні речі, провідати сім'ю або допомогти комусь із родичів евакуюватися [10].

Що тривалішим є перебування мігранта в країні, то більша ймовірність, що він зможе там інтегруватись і визначитися на користь тривалого проживання. Тим паче, що біженці з України завдяки високому освітньому рівню, переважно активному працездатному вікові мають усі шанси налагодити життя за кордоном. За пів року перебування в зарубіжних державах вони довели, що здатні знайти роботу, здобути нову кваліфікацію, вивчити мову. Незважаючи на те, що серед біженців більшість становлять жінки, значна частина яких опікується малолітніми дітьми (це часто заважає працевлаштуванню), а також на дефіцит «жіночих» робочих місць, значна частка наших громадян за кордоном уже працює. Відповідно до польських даних, на кінець серпня 2022 р. 430 тис. користувачів тимчасового захисту з України, тобто майже дві третини біженців працездатного віку, знайшли роботу і працювали [27]. У Чехії станом на липень було працевлаштовано 107 тис. українців, яким надано тимчасовий захист, причому переважно у секторах, де було важко заповнити робочі місця [28]. У Великій Британії в серпні 2022 р. працювали 42 % біженців з України, 65 % із яких мали постійну роботу [29].

Отже, українці в країні перебування не завжди й не обов'язково стають додатковим тягарем, натомість можуть сприяти її розвитку. Це робить їхні кандидатури доволі привабливими для працедавців, а ринкові механізми відіграють свою роль у трансформації політики та законодавства на користь того, щоб затримати українців на довші строки. Хоча притулок, наданий українцям, є тимчасовим і в разі нормалізації ситуації в Україні може бути припинений, зацікавлені у поповненні своїх людських ресурсів країни перебування, імовірно, докладатимуть зусиль для затримання на своїй території спеціалістів, молоді.

Проте вирішальний вплив на рішення щодо міграції справляють життєві, сімейні обставини конкретної людини, її прагнення та надії. Оскільки за кордон виїхали переважно жінки та діти, їхні чоловіки, батьки залишилися в Україні, неабияким чинником подальшої міграційної поведінки біженців, які рятуються від війни, буде об'єднання сім'ї. Питання лише в тому, чи чоловіки приєднаються до своїх сімей за кордоном після закінчення війни, чи, навпаки, жінки повернуться до своїх чоловіків в Україну. У зв'язку з цим для рішення про повернення важливо, чи матимуть біженці, куди повертатися. Уже тепер, за оцінками МОМ, у 45 % ВПО житло ушкоджено, а в 5 % – повністю зруй-

новано. Навіть якщо сім'я, що втратила житло та майно, все ж вирішить відбудувувати своє життя на Батьківщині, необхідність накопичити для цього фінансові ресурси може бути вагомим спонукальним мотивом для перебування й працевлаштування за кордоном. Тож не дивно, що, за даними опитувань, найменше орієнтовані на повернення вихідці із Східної України, яка найбільш постраждала від війни, а також Північного регіону, що зазнав тимчасової окупації [24].

Подальші плани біженців залежать також і від того, яку мету вони ставили перед собою, виїжджаючи за кордон. Хоча, безумовно, переважна більшість українців керувалися міркуваннями безпеки, проте були й такі, які використали можливість виїхати до більш благополучних та багатих країн. Їхні життєві плани, очевидно, полягають у тому, щоб залишитися в країні перебування на довші строки. Результати опитування, проведеного в 36 країнах Міжнародним дослідницьким холдингом *4Science*, свідчать, що серед тих, хто не планує повертатися в Україну, більшість планували еміграцію до Європи ще до війни (54 %). В основному це молоді люди до 35 років з високим освітнім рівнем, 64 % із них володіють однією або кількома іноземними мовами [8].

Загалом можна припустити, що на користь тривалого проживання в зарубіжних країнах найвірогідніше визначатимуться ті, хто має там родину, виїхав до віддалених держав, завдяки професійним знанням та кваліфікації може знайти достойну роботу і забезпечити собі гідний рівень життя. В основному це люди віком 30–49 років, які мають дітей. Низькою є також вірогідність повернення молоді, яка продовжуватиме навчання за кордоном.

Крім того, варто врахувати, що для ліквідації наслідків війни домогосподарства потребуватимуть значних коштів, а заробити їх в Україні, економіка якої значною мірою зруйнована війною, буде складно. Тому можна очікувати інтенсифікацію трудової міграції за кордон за принципом ланцюгової міграції, коли біженці, які рятуються від війни, що закріпилися в країнах перебування, сприятимуть у подальшому трудовій міграції своїх родичів або знайомих. На користь такого висновку свідчить досвід трудової міграції, накопичений громадянами України, використання роботи за кордоном як стратегії виживання в несприятливих обставинах. Також відомо, що мобільнішим є населення, яке вже здійснювало переїзди. А наразі склалася ситуація, за якої до міграції вдалися люди, які би за інших обставин на неї ніколи не наважилися. Таким чином, війна активізує міграцію з України, що може призвести до помітних демографічних втрат та уповільнити повне відновлення.

Висновки

Масові переміщення населення в умовах іноземної агресії дали змогу врятувати сотні тисяч життів, проте спричинили серйозні виклики і для людей, і для держави. Україні вдалося уникнути тяжкої гуманітарної кризи завдяки вражаючій солідарності суспільства, чіткій роботі державних служб, широкомасштабній міжнародній підтримці. Проте й надалі вимушена міграція несе низку загроз, серед яких: орієнтація біженців, які рятуються від війни, передусім кваліфікованих спеціалістів та молоді, котрі успішно адаптуються в країнах перебування, на тривале проживання в зарубіжних країнах, тобто втрата Україною частини людського капіталу, що негативно впливатиме на темпи й результати повоєнного відновлення; посилення еміграції за кордон, як у пошуках безпеки, так і з економічних міркувань, оскільки втрата житла, майна, роботи спонукатиме громадян до закордонних заробітків; повернення ВПО та громадян з-за кордону, які не змогли адаптуватися в місцях перебування, до попередніх місць проживання в регіонах, що зазнали значних руйнувань та є небезпечними.

Українське суспільство та відповідальні особи, які приймають рішення, повністю усвідомлюють ці проблеми. У квітні 2022 р. Указом Президента України було створено Національну раду з відновлення країни від наслідків війни [30], якій доручено розробити план відбудови та розвитку держави. Для виконання цього завдання при Раді створено низку профільних робочих груп, до складу яких увійшли як представники відповідних відомств, так і експерти, громадські активісти. Однією з них є робоча група з питань повернення громадян, які тимчасово переміщені, зокрема за кордон, та їх інтеграції в суспільно-економічне життя держави. У розробленому цією групою Плані, розрахованому на період до 2032 р., окреслено цілі, серед яких і розвиток партнерської взаємодії з ЄС щодо повернення в Україну її громадян, передбачено етапи та індикатори досягнення цих цілей [31].

У документі підкреслено, що держава має створити умови для повернення вимушених переселенців, зацікавити їх у поверненні, тоді як громадяни робитимуть вибір самостійно. Це відбуватиметься в умовах, коли внаслідок поглиблення інтеграції з ЄС Україна конкуруватиме з європейськими країнами за кваліфікованих спеціалістів, для яких розширюються можливості задля самореалізації у Європейському Союзі, а ймовірність активізації міграції, принаймні в середньостроковій перспективі, є високою.

На першому етапі виконання Плану передбачено в основному налагодження обліку, вивчення потреб

вимушено переміщених осіб та оперативне надання їм необхідної допомоги. Надалі основна увага приділятиметься: удосконаленню механізмів працевлаштування, у т. ч. дистанційного; підтримці тих, хто опинився в складній життєвій ситуації; інформуванню мігрантів з метою заохочування їх до повернення; адаптації поверненців; використанню механізмів підтримки малого бізнесу для стимулювання повернення мігрантів; укладенню з країнами ЄС угод щодо міграції, соціального захисту мігрантів, уникнення подвійного оподаткування; удосконаленню українського законодавства та його узгодження із відповідним законодавством ЄС із тим, щоб громадяни України легально працювали за кордоном і поверталися в Україну.

Для забезпечення міжсекторальної взаємодії органів влади та місцевого самоврядування у справі створення умов для повернення переселенців запропоновано створити відповідне Національне агентство, розробити детальний план заходів. Крім того, наголошується, що умови сьогодення потребують формування нової міграційної політики держави, оскільки чинна Стратегія державної міграційної політики, ухвалена 2017 р., вочевидь потребує пересмислення.

Зрозуміло, однак, що реалізація політики повернення буде можливою лише за умови успішної повоєнної реконструкції економіки, забезпечення поверненців робочими місцями, відбудови житла та інфраструктури. А все це, у свою чергу, можна буде здійснити лише після закінчення війни. Тому на сьогодні, на нашу думку, найважливішим є збереження сильних економічних та соціальних зв'язків із тими, хто виїхав за кордон. Створення умов для роботи, навчання дітей та молоді дистанційно, підтримка організації українського культурного життя та освіти за кордоном, детальне інформування біженців про ситуацію в країні, в населеному пункті, де вони проживали, можливості повернення та підтримку, на яку вони можуть розраховувати. Упорядкування питань повернення вимушених мігрантів потребуватиме також збирання та аналізування детальної інформації про цих осіб, їхні життєві ситуації та потреби. З цією метою варто створити реєстр мігрантів-поверненців та потенційних поверненців, який можна було б використовувати при розв'язанні проблем їхнього облаштування та працевлаштування. В оновленій Стратегії державної міграційної політики необхідно передбачити такий важливий напрям, як-от співпраця з державами перебування вимушених мігрантів з України у справі підтримки їхньої репатріації та реінтеграції на Батьківщині.

Список використаних джерел

1. UNHCR. Operational data portal. Ukraine refugee situation. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 25.11.2022).
2. IOM. Ukraine. Internal Displacement Report. General Population Survey Round 10. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/iom-ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-10-27-october-2022-enukr> (дата звернення: 25.11.2022).
3. Захищати Україну з-за кордону повернулись понад 320 тисяч українців. *Дзеркало тижня. Україна*. 2022. 17 берез. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/zakhishchati-ukrajinu-z-za-kordonu-povernulis-ponad-320-tisjach-ukrajintsiv.html> (дата звернення: 25.11.2022).
4. United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Population Division. International Migrant Stock. URL: <https://www.un.org/development/desa/pd/content/international-migrant-stock> (дата звернення: 25.11.2022).
5. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип. 7(21) / Ін-т соціології НАН України. Київ, 2020. 547 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/mon2020.pdf> (дата звернення: 25.11.2022).
6. Міністерство фінансів України : офіц. сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/world/europe/> (дата звернення: 25.11.2022).
7. Лібанова Е. М., Позняк О. В. Зовнішня трудова міграція з України: вплив COVID-19. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. № 4(44). С. 25–40.
8. Українські біженці в Європі. Дослідження поведінки та настроїв українців, що вимушені були виїхати в Європу внаслідок війни в Україні / Міжнар. дослідницький холдинг 4Servis. URL: <https://4service.group/ukrayinski-bizhentsi-v-yevropi-doslidzhennya-povedinki-ta-nastroyiv-ukrayintsiv-shho-vimusheni-buli-viyihali-v-yevropu-vnaslidok-vijni-v-ukrayini/> (дата звернення: 25.11.2022).
9. В Україні уже видали понад 6 мільйонів ID карток і понад 17 мільйонів закордонних паспортів. *Укрінформ*. 2021. 18 травня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3247952-v-ukraini-uze-vidali-ponad-6-miljoniv-idkartok-i-ponad-17-miljoniv-zakordonnih-pasportiv.html> (дата звернення: 25.11.2022).
10. UNHCR. Regional protection profiling & Monitoring. Profiles, Needs & Intentions of Refugees from Ukraine. URL: <https://reliefweb.int/report/poland/regional-protection-profiling-monitoring-profiles-needs-intentions-refugees-ukraine-may-august-2022> (дата звернення: 25.11.2022).
11. Труд и занятость в России 2019. Стат. сб. / Росстат. М., 2019.
12. Зовнішня трудова міграція населення України / Український центр соціальних реформ ; Державний комітет статистики України. Київ, 2009. 118 с.
13. Зовнішня трудова міграція (за результатами модульного вибіркового обстеження). Стат. бюлетень. Київ : Державна служба статистики України, 2017. 36 с.
14. Strzelecki P., Growiec J., Wyszynski R. The contribution of immigration from Ukraine to economic growth in Poland. *NBP Working Paper*. No. 322. URL: https://www.nbp.pl/publikacje/materialy_i_studia/322_en.pdf (дата звернення: 25.11.2022).
15. Eurostat. All valid permits by reason, length of validity and citizenship on 31 December of each year. URL: <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> (дата звернення: 25.11.2022).
16. Бережанський І. Верещук радить жителям Херсонщини виїхати через окупований Крим. ТСН. 2022. 21 черв. URL: <https://tsn.ua/ato/vereschuk-radit-zhitelyam-hersonschini-viyihati-cherez-okupovaniy-krim-ukrayina-ne-karatime-2091745.html> (дата звернення: 25.11.2022).
17. Kirby D. Putin sends Mariupol survivors to remote corners of Russia as investigation reveals network of 66 camps. URL: <https://inews.co.uk/news/putin-mariupol-survivors-remote-corners-russia-investigation-network-camps-1615516> (дата звернення: 25.11.2022).
18. Набаткіна К. Окно в Россию. URL: <https://iz.ru/1353319/kseniia-nabatkina/okno-v-rossiiu-na-migratcionnyi-uchet-vstali-450-tys-grazhdan-ukrainy-dnr-i-lnr> (дата звернення: 25.11.2022).
19. Медведев оценил численность беженцев в российских ПВП в 600 тысяч человек. URL: <https://ria.ru/20220721/bezhentsy-1804113010.html> (дата звернення: 25.11.2022).
20. В РФ сообщили о 3,2 млн беженцев из Украины: только 55 тыс. из них попросили временную защиту. *Зеркало недели. Україна*. 2022. 08 авг. URL: <https://zn.ua/UKRAINE/v-rf-soobshchili-o-3-2-mln-bezhentsev-iz-ukrainy-tolko-55-tys-iz-nikh-poprosili-vremennuju-zashchitu.html> (дата звернення: 25.11.2022).

21. «Просят увезти подальше от России». Почему украинские беженцы уезжают из «русского мира». *Moscow Time*. 2022. 03 мая. URL: <https://www.moscowtimes.eu/2022/05/03/prosyat-uvezti-podalshe-ot-rossii-pochemu-ukrainskie-bezhentsi-uezzhayut-iz-russkogo-mira-a20051> (дата звернення: 25.11.2022).
22. Россия приняла 213 тыс. беженцев из Донбасса. URL: <https://tj.sputniknews.ru> (дата звернення: 25.11.2022).
23. Registered applications for the UKR status due to the conflict in Ukraine. URL: https://dane.gov.pl/en/dataset/2715,zarejestrowane-wnioski-o-nadanie-statusu-ukr/resource/39384/table?page=1&per_page=50&q=&sort= (дата звернення: 25.11.2022).
24. Panchenko T. Prospects for Integration of Ukrainian Refugees into the German Labor Market: Results of the ifo Online Survey. 2022. *CESifo Forum*. No. 23(4). Pp. 67–75. URL: <https://www.cesifo.org/en/publikationen/2022/article-journal/prospects-integration-ukrainian-refugees-german-labor-market> (дата звернення: 25.11.2022).
25. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства. Київ: Центр Разумкова, 2022. 227 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf (дата звернення: 25.11.2022).
26. Nearly half of refugees in Poland want to return to Ukraine, says new report. URL: <https://scienceinpoland.pap.pl/en/news/news%2C92570%2Cnearly-half-refugees-poland-want-return-ukraine-says-new-report.html> (дата звернення: 25.11.2022).
27. У Польщі за спрощеною процедурою офіційно працевлаштувалися 430 тис. українських біженців. URL: <https://inpoland.net.pl/novosti/obshhestvo/u-polshhi-za-sproshhenoyu-proceduroyu-oficijno-pracevlashtovalosya-430-tisyach-ukra%20%D1%97nskikh-bizhenciv/> (дата звернення: 25.11.2022).
28. Чехія не знає, скільки українських біженців залишилися в країні. URL: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/ukrajinski-novyny-chekhii-ne-znaie-skilki-ukrayinskikh-bizhentsiv-zalishilosia-v-krayini-212933> (дата звернення: 25.11.2022).
29. Visa holders entering the UK under the Ukraine Humanitarian Schemes – Follow-up survey: 20 July to 4 August 2022. URL: [https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/bulletins/visaoldersenteringtheukundertheukrainehumanitarianschemes/visaoldersenteringtheukundertheukrainehumanitarianschemesfollowupsurvey20julyto4august2022](https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/bulletins/visaholdersenteringtheukundertheukrainehumanitarianschemes/visaoldersenteringtheukundertheukrainehumanitarianschemesfollowupsurvey20julyto4august2022) (дата звернення: 25.11.2022).
30. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни: Указ Президента України від 21 квітня 2022 № 266/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225> (дата звернення: 25.11.2022).
31. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Повернення громадян, які тимчасово переміщені, зокрема за кордон та їх інтеграції в суспільно-економічне життя держави» / Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Київ, 2022. 37 с. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/return-of-temporarily-displaced-citizens.pdf> (дата звернення: 25.11.2022).

References

1. UNHCR. (2022). *Ukraine Refugee Situation*. The Operational Data Portal. <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> [in English].
2. IOM. (2022). *Ukraine Internal Displacement Report. General Population Survey Round 10*. <https://reliefweb.int/report/ukraine/iom-ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-10-27-october-2022-enukr> [in English].
3. More than 320,000 Ukrainians returned from abroad to defend Ukraine. (2022, March 17). *Dzherkalo tyzhnia. Ukraina*. <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/zakhishchati-ukrajinu-z-za-kordonu-povernulis-ponad-320-tisjach-ukrajintiv.html> [in Ukrainian].
4. United Nations. (2020). *International Migrant Stock*. UN Department of Economic and Social Affairs. Population Division. <https://www.un.org/development/desa/pd/content/international-migrant-stock> [in English].
5. Institute of Sociology, NASU. (2020). *Ukrainian society: Monitoring of social changes*. Kyiv, 547 p. <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/mon2020.pdf> [in Ukrainian].
6. Ministry of Finance of Ukraine. (2021). <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/world/europe/> [in Ukrainian].
7. Libanova, E. M., & Pozniak, O. V. (2020). External labor migration from Ukraine: the impact of COVID-19. *Demography and Social Economy*, 4(42), 25–40. <https://dse.org.ua/arhiv/42/2.pdf> [in Ukrainian].
8. 4Service Group. (2022). *Ukrainian Refugees in Europe. A Study of the Behavior and Attitudes of Ukrainians Who Were Forced to Leave for Europe as a Result of the War in Ukraine*. <https://4service.group/ukrayinski-bizhentsi-v-yevropi-doslidzhennya-povedinki-ta-nastroyiv-ukrayintiv-shho-vimusheni-buli-viyihali-v-yevropu-vnaslidok-vijni-v-ukrayini/> [in Ukrainian].
9. Ukrinform. (2021, May 18). *More than 6 million ID cards and more than 17 million foreign passports have already been issued in Ukraine*. Retrieved November 25, 2022, from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3247952-v-ukraini-uzve-vidaliponad-6-miljoniv-idkartok-i-ponad-17-miljoniv-zakordonnih-pasportiv.html> [in Ukrainian].
10. UNHCR. *Regional protection profiling & Monitoring. Profiles, Needs & Intentions of Refugees from Ukraine*. <https://reliefweb.int/report/poland/regional-protection-profiling-monitoring-profiles-needs-intentions-refugees-ukraine-may-august-2022> [in English].

11. Federal Service for State Statistics of Russia. (2019). *Work and employment in Russia*. <https://rosstat.gov.ru/folder/210/document/13210> [in Russian].
12. State Statistics Committee of Ukraine. (2009). *External labor migration of the population of Ukraine*. Kyiv, 118 p. [in Ukrainian].
13. State Statistics Service of Ukraine. (2017). *External labor migration (based on the results of a modular sample survey)*. Kyiv, 36 p. [in Ukrainian].
14. Strzelecki, P., Growiec, J., & Wyszynski, R. (2020). The contribution of immigration from Ukraine to economic growth in Poland. *NBP Working Paper*. No. 322. https://www.nbp.pl/publikacje/materialy_i_studia/322_en.pdf [in English].
15. Eurostat. *All valid permits by reason, length of validity and citizenship on 31 December of each year*. <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> [in Ukrainian].
16. Berezhanskyi, I. (2022, June 21). *Vereshchuk advises residents of the Kherson region to leave through the occupied Crimea*. TSN. Retrieved November 25, 2022, from <https://tsn.ua/ato/vereschuk-radit-zhitelyam-hersonschini-viyhati-cherez-okupovaniy-krim-ukrayina-ne-karatime-2091745.html> [in Ukrainian].
17. Kirby, D. (2022). *Putin sends Mariupol survivors to remote corners of Russia as investigation reveals network of 66 camps*. Retrieved November 25, 2022, from <https://inews.co.uk/news/putin-mariupol-survivors-remote-corners-russia-investigation-network-camps-1615516> [in English].
18. Nabatkina, K. (2022). *Window to Russia*. <https://iz.ru/1353319/kseniia-nabatkina/okno-v-rossii-na-migratsionnyi-uchet-vstali-450-tys-grazhdan-ukrainy-dnr-i-lnr> [in Russian].
19. RIA. (2022, August 08). *Medvedev estimated the number of refugees in Russian temporary accommodation centers at 600,000 people*. Retrieved November 25, 2022, from <https://ria.ru/20220721/bezhentsy-1804113010.html> [in Russian].
20. The Russian Federation reported about 3.2 million refugees from Ukraine: only 55,000 of them asked for temporary protection. (2022, August 08). *Zherkalo nedeli. Ukraina*. Retrieved November 25, 2022, from <https://zn.ua/UKRAINE/v-rf-soobshchili-o-3-2-mln-bezhentsev-iz-ukrainy-tolko-55-tys-iz-nikh-poprosili-vremennuju-zashchitu.html> [in Ukrainian].
21. "Ask to import further from Russia." Why are Ukrainian refugees leaving the "Russian world". (2022, May 03). *Moscow Time*. Retrieved November 25, 2022, from <https://www.moscowtimes.eu/2022/05/03/prosyat-uvezti-podalshe-ot-rossii-pochemu-ukrainskie-bezhentsi-uezzhayut-iz-russkogo-mira-a20051> [in Russian].
22. *Russia received 213 thousand refugees from Donbass*. (2022). Sputnik News. Retrieved November 25, 2022, from <https://tj.sputniknews.ru> [in Russian].
23. Government of Poland. (2022). *Registered applications for the UKR status due to the conflict in Ukraine*. https://dane.gov.pl/en/dataset/2715,zarejestrowane-wnioski-o-nadanie-statusu-ukr/resource/39384/table?page=1&per_page=50&q=&sort= [in Polish].
24. Panchenko, T. (2022). Prospects for Integration of Ukrainian Refugees into the German Labor Market: Results of the ifo Online Survey. *CESifo Forum*. No. 23(4), pp. 67–75. <https://www.cesifo.org/en/publikationen/2022/article-journal/prospects-integration-ukrainian-refugees-german-labor-market> [in English].
25. Razumkov Center. (2022). *Socio-economic and humanitarian consequences of Russian aggression for Ukrainian society*. Kyiv, 227 p. https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf [in Ukrainian].
26. *Nearly half of refugees in Poland want to return to Ukraine, says new report*. (2022). Science in Poland. <https://scienceinpoland.pap.pl/en/news/news-%2C92570-%2Cnearly-half-refugees-poland-want-return-ukraine-says-new-report.html> [in English].
27. *430,000 refugees were officially employed in Poland under a simplified procedure*. (2022). In Poland. <https://inpoland.net.pl/novosti/obshhestvo/u-polshhi-za-sproshhenoyu-proceduroyu-oficijno-pracevlashtvalosya-430-tisyach-ukra-%D1%97nskikh-bizhenciv/> [in Ukrainian].
28. *The Czech Republic does not know how many Ukrainian refugees remain in the country*. (2022). Seznam Zpravy. <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/ukrajinski-novyny-chekhiia-ne-znaie-skilli-ukrayinskikh-bizhentsiv-zalishilosia-v-krayini-212933> [in Ukrainian].
29. Office for National Statistics. (2022). *Visa holders entering the UK under the Ukraine Humanitarian Schemes – Follow-up survey: 20 July to 4 August 2022*. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/bulletins/visaholdersenteringtheukundertheukrainehumanitarianschemes/visaholdersenteringtheukundertheukrainehumanitarianschemesfollowupsurvey20julyto4august2022> [in English].
30. President of Ukraine. (2022). Issues of the National Council for the Recovery of Ukraine from the War: Decree of the President of Ukraine dated April 21, 2022 No. 266/2022. Retrieved November 25, 2022, from <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225> [in Ukrainian].
31. National Council for the Recovery of Ukraine from the War. (2022). *Project of the Recovery Plan for Ukraine. Materials of the working group «Return of citizens temporarily displaced, in particular abroad and their integration into the socio-economic life of the state»*. Kyiv, 37 p. <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/return-of-temporarily-displaced-citizens.pdf> [in Ukrainian].

ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

УДК 314.1+331.5

<https://doi.org/10.53679/2616-9460.2.2022.06>

Химинець Володимир Васильович –
завідувач сектору досліджень Західного регіону
Національного інституту стратегічних досліджень,
доктор економічних наук, професор
ORCID: 0000-0002-9420-536X

Головка Анатолій Анатолійович –
провідний науковий співробітник
сектору досліджень Західного регіону
Національного інституту стратегічних досліджень,
кандидат політичних наук
ORCID: 0000-0001-9282-4872

➔ **Одним** із найбільш тяжких наслідків активної фази російської воєнної агресії проти України, що розпочалася з 24 лютого 2022 р. та все ще триває, є активізація вимушених внутрішніх міграцій населення. Міграційні процеси зумовили суттєві соціально-демографічні зміни в просторовому вимірі. За критерієм спрямованості потоків внутрішніх міграцій можна умовно виокремити території, з яких вимушено вибуває населення, території транзитного перебування, а також території-реципієнти, які приймають на себе основне навантаження у підтримці внутрішньо переміщених осіб (ВПО). У цьому контексті, окрім виключно гуманітарних завдань (розселення людей, забезпечення їх продуктами харчування, медикаментами тощо), перед регіонами та громадами постає завдання щодо забезпечення власної економічної стійкості, що є чинником стабільності країни в умовах складної військово-політичної ситуації. У статті запропоновано розглядати наслідки внутрішніх міграцій з точки зору посилення трудових ресурсного потенціалу громади чи регіону-реципієнта. Обґрунтовано, що людський капітал ВПО варто сприймати як один із рушіїв (драйверів) місцевого та регіонального розвитку, а для ефективної реалізації такого потенціалу потрібні певні дії та відповідна політика військових адміністрацій спільно з органами місцевого самоврядування.

У статті аргументація побудована на основі припущення про те, що бойові дії набули тривалого характеру (сценарій «війни на виснаження»), а після їх завершення тривалий період часу (до розмінування, відновлення інфраструктури, відбудови житлового фонду та інших заходів) ВПО та релоковані підприємства не зможуть повернутись на території свого постійного перебування. Постає необхідність пошуку й розкриття нових конкурентних переваг регіональних галузей економіки.

З огляду на це доречно виокремити три рівні завдань державної регіональної політики стосовно внутрішньо переміщених осіб: 1) розміщення ВПО в умовно безпечних місцях та забезпечення задовільних умов їхнього життя, надання їм необхідної підтримки; 2) сприяння залученню людського капіталу ВПО в рамках регіональної економіки; 3) сприяння інклюзивності врядування та долучення ВПО до життя приймаючих громад і регіонів. Водночас наголошується на необхідності не допустити створення інституційних перешкод для реінтеграції ВПО на місця постійного проживання, оскільки за наявності таких перешкод імовірно буде критичне посилення диспаритетності соціально-економічного розвитку регіонів та громад у майбутньому.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, громади-реципієнти, регіони-реципієнти, релокація, інклюзивність.

Volodymyr Khymynets, Anatoliy Holovka
PRINCIPLES OF SOCIAL AND ECONOMIC INTEGRATION
OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS

➔ **Internal** migration is one of the most significant consequences of the 2022 Russian invasion of Ukraine. The social impacts of the war include the demographic changes in Ukrainian regions. We can identify the three groups of regions: (1) regions from where the population is forced to leave, (2) transit regions, as well as (3) recipient regions (those taking on the biggest burden due to the reception of internally displaced persons). In addition to purely humanitarian tasks (resettlement of people, providing them with food, medicines, etc.), regions and communities faced the task of ensuring their own economic stability as a stabilizing factor of the national economy in the midst of a complex military and political situation. The authors of the article propose to analyze the consequences of internal migration as drivers strengthening the labor potential in the Ukrainian recipient communities and recipient regions. It is substantiated that the human capital of internally displaced persons should be perceived as one of the drivers of local and regional development.

In the framework of the article, the argumentation is based on the assumption that the military actions are long-term (the “war of attrition” scenario), and after the end of military actions, internally displaced persons (IDPs) and relocated enterprises will not be able to return to the territory of their permanent residence for a long period of time (until the infrastructure is restored, the housing stock is reconstructed, and demining and other measures are completed).

According to this approach, it is necessary to clarify three levels of state regional policies: (1) placing IDPs in safe locations and ensuring satisfactory living conditions for them; (2) assisting in the use of IDP’s human capital within the framework of the regional economy; (3) facilitating inclusive governance and the inclusion of IDPs in the life of host communities and regions. At the same time, the authors of the article emphasize the following: it is necessary to prevent the creation of institutional obstacles for the reintegration of IDPs into places of permanent residence, which can lead to disparities in regional and community development.

Keywords: internally displaced persons, recipient communities, recipient regions, relocation, inclusivity.

Спровоковані широкомасштабним вторгненням російських військ внутрішні міграції в Україні доцільно вважати одним із основних чинників, які впливають на формування соціально-економічної сфери приймаючих регіонів (регіонів-реципієнтів). На місцеві органи державної влади (передусім обласні військові адміністрації (ОВА)) та органи місцевого самоврядування покладено завдання щодо тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та створення умов для їхньої соціалізації, а також

оцінювання основних наслідків внутрішніх міграцій, як-от: різке збільшення населення, посилення навантаження на місцеві бюджети, та внесення відповідних змін у планування розвитку громади / регіону.

Водночас у поточних умовах це створює можливості як для пожвавлення економічних процесів, а тому і збільшення податкових надходжень до бюджетів, так і для залучення додаткових трудових ресурсів (зокрема, в поєднанні із потенціалом релокованих підпри-

емств) для стимулювання розвитку громад та регіонів, створення нових осередків господарської активності, а також зміцнення національної ідентичності між мешканцями різних регіонів України. Тобто можливим є раціональне використання наслідків внутрішніх міграцій завдяки їх перетворенню на рушій (драйвер) розвитку економіки регіонів-реципієнтів.

У цьому контексті доречно виокремити три рівні завдань регіональної політики щодо підтримки та інтеграції внутрішньо переміщених осіб:

- *перший рівень* – тимчасове розміщення та формування задовільних умов для проживання на новій території;
- *другий рівень* – максимальне залучення людського капіталу ВПО в рамках регіональної економіки;
- *третій рівень* – долучення ВПО до життя громади, посилення згуртованості місцевого населення та внутрішньо переміщених осіб.

Безумовно, у довгостроковій перспективі повинні бути створені умови для повернення ВПО на території постійного проживання. Однак у межах статті це питання не буде висвітлюватись через те, що воно потребує врахування низки чинників (деокупація територій, відбудова цивільної інфраструктури та житлового фонду, відновлення регіональної економіки тощо), а отже, окремого дослідження.

Констатуємо достатньо широкий спектр досліджень, присвячених темі внутрішніх міграційних процесів та їх наслідків для соціально-економічної сфери регіонів. Йдеться саме про формування теоретичних основ дослідження внутрішніх міграцій та вивчення проблем ВПО на основі українського досвіду, а також з урахуванням норм міжнародного права. Ці праці присвячені проблемам забезпечення прав внутрішніх переселенців та висвітлюють питання, що стосуються: визначення поняття «внутрішньо переміщена особа» з точки зору національного законодавства та міжнародного права (К. Гожда, О. Рекотова [1], Т. Кульчицький [2], Р. Адеола та ін. [3]), їх класифікації (М. Логвинова [4]), дослідження питань щодо підтримки цієї групи населення як складової частини державної соціальної політики України (О. Капінус [5], А. Дяченко, О. Балуєва [6]) тощо. Також за цим напрямом проводилися наукові дослідження щодо оцінювання правового становища ВПО (С. Булеца, О. Котляр, Я. Лазур [7]), основних їхніх прав і потреб, включно в межах специфічних питань, як-от медичні потреби (Д. Кантор, Дж. Шварц, Б. Робертс [8]) або ж реалізація права на освіту (І. Хомишин [9]).

Водночас залишаються нез'ясованими питання, пов'язані з розробленням засад залучення потенціалу ВПО для цілей регіонального розвитку та наданням конкретних пропозицій для органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Понад те, запропонована тематика не розглядалася з урахуванням умов повномасштабної війни, пов'язаних із нею безпрецедентних викликів гуманітарній безпеці, соціальній та економічній стабільності Української держави.

З огляду на це ставимо перед собою *мету* – запропонувати дороговкази для державної регіональної політики щодо інтеграції внутрішньо переміщених осіб, залучення їхнього людського капіталу та сприяння їхньому максимальному долученню до життя приймаючих громад та регіонів.

Унаслідок активної фази російської збройної агресії проти України, яка й наприкінці 2022 р. все ще триває, сталися значні руйнування житлового фонду, цивільних та промислових об'єктів, об'єктів критичної інфраструктури України (передусім енергетичної системи).

Сформована до початку активних бойових дій мережа господарської кооперації та ділових контактів зазнала суттєвих змін. Змінилась і соціальна структура регіонів – спостерігаються депопуляція одних населених пунктів та різке зростання кількості населення в інших, гендерні зміни (пов'язані з мобілізацією чоловіків). Зважаючи на географічну віддаленість від зони бойових дій, низка регіонів (передусім Заходу та Центру України) стали територіями, куди найчастіше прямують ВПО та на яких розміщують евакуйовані підприємства.

Згідно з інформацією, оприлюдненою Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України станом на травень 2022 р., до областей, у яких зафіксована найбільша кількість прийнятих і зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб, належать: Дніпропетровська – 11 % від загальної кількості ВПО в Україні; Київська – 10 %; Львівська – 9 %; Вінницька – 7 %; Полтавська – 7 %. Подібні тенденції спостерігаємо й у результатах базової оцінки щодо кількості та географічного розташування офіційно зареєстрованих ВПО, які надає Міжнародна організація з міграції (МОМ). Оpubліковані в листопаді 2022 р. результати 16-го туру згаданої оцінки (на момент написання статті проведено 16 турів. – *Авт.*), що тривав у період 31 жовтня – 11 листопада 2022 р., свідчать, що найбільше зареєстрованих переселенців зафіксовано в Харківській (430 242 особи), Дніпропетровській (355 493 особи) та Київській (335 517 осіб) областях (*рис. 1*) [10].

Рис. 1. Висновки МОМ щодо кількості та географічного розташування зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб
Джерело: [10].

Водночас констатуємо, що у висновках, сформованих центральними органами виконавчої влади та МОМ, ідеться тільки про облік офіційно зареєстрованих ВПО в Україні, проте неврахованою залишається кількість незареєстрованих ВПО. Наприклад, згідно з офіційною інформацією Закарпатської обласної ради станом на вересень 2022 р. в Закарпатській області було офіційно зареєстровано близько 155 тис. внутрішньо переміщених осіб, тоді як їхня загальна кількість на території області становила понад 400 тис. осіб (за інформацією тієї ж Закарпатської ОВА, яка ґрунтувалася на даних мобільних операторів). Отже, приблизно лише кожен четвертий представник ВПО є офіційно зареєстрованим в області. До того ж, дані мобільних операторів можуть бути некоректними, оскільки не враховують осіб, які є представниками міжнародних місій, тих, хто перебуває на території області тимчасово, або людей, які змінили SIM-карту мобільного оператора тощо.

Зазначимо, що приймаючим регіонам та громадам доручено сприяти забезпеченню базових потреб ВПО (харчування, питна вода, одяг, медикаменти тощо), створювати колективні центри для розміщення людей, надавати системну підтримку для соціальної адаптації тимчасово переміщеного населення. У межах статті пропонуємо позначати такі території *регіонами-реципієнтами та громадами-реципієнтами*.

Доцільно умовно виокремити три рівні завдань державної регіональної політики щодо регулювання наслідків внутрішніх міграцій, послідовне виконання яких сприятиме реалізації потенціалу ВПО для цілей регіонального розвитку. Спираючись на цей підхід, пропонуємо таку умовну схему (рис. 2).

З початком активних бойових дій перед владними структурами на місцях постали першочергові завдання (у межах статті позначаємо їх як завдання *першого (базового) рівня*) щодо розселення ВПО, забезпечення задовільних умов їхнього життя, надання їм усього необхідного комплексу допомоги. Йдеться передусім про таке: безперешкодне постачання та формування необхідного рівня резервів речей, які мають найбільший попит у населення, – це продукти харчування, засоби гігієни, медикаменти; сприяння розселенню ВПО (адресні тимчасові поселення людей в оселях власників за їхньої згоди або ж поселення в колективних центрах тощо); забезпечення якісного надання публічних послуг в умовах підвищеного навантаження на державні структури.

Водночас у випадку досягнення завдань першого рівня все ще зберігаються тенденції до згорання економічної активності, як і високе навантаження на місцеві бюджети та державні фонди. Одним із ключових за-

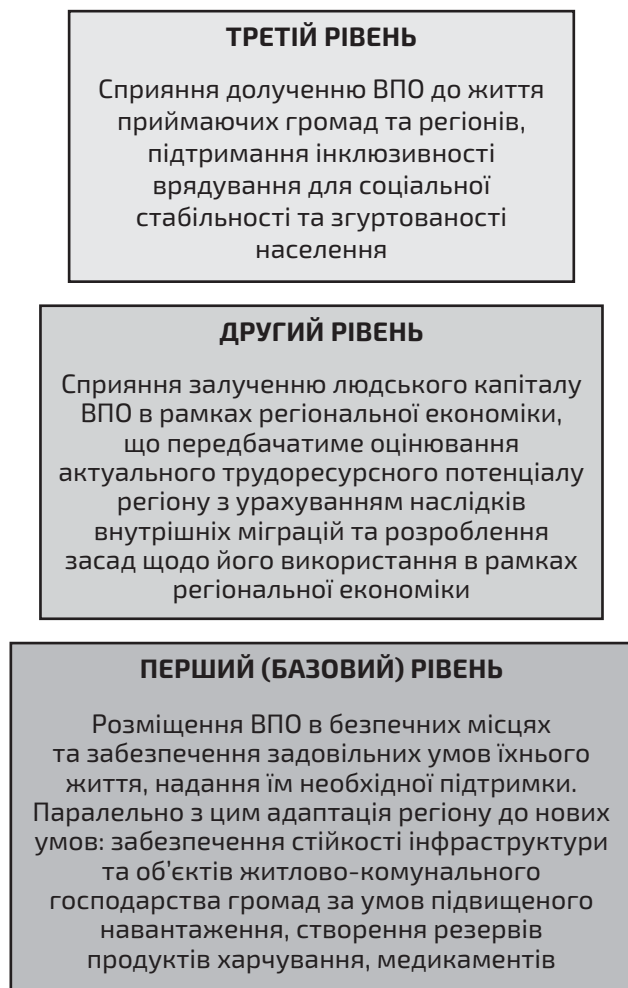

Рис. 2. Рівні завдань державної регіональної політики стосовно внутрішньо переміщених осіб
Джерело: складено авторами.

вдань на цьому етапі стає сприяння максимальному залученню людського капіталу (з урахуванням наслідків вимушених внутрішніх міграцій населення) для розвитку регіональної економіки.

Визначальним у ситуації, яка склалася, є те, що внутрішньо переміщені особи тимчасово втратили можливість повернення на території свого постійного проживання. Ймовірно, такої змоги ці люди не матимуть навіть після завершення активних бойових дій, а тому є потреба не тільки впорядковувати процес розміщення ВПО, організацію їхнього побуту, а й сприяти їхнім працевлаштуванню та економічній активності.

Тобто надалі необхідним є виконання завдань *другого рівня* – оцінювання поточного трудових ресурсного потенціалу приймаючих регіонів з урахуванням наслідків внутрішніх міграцій, а також сприяння залученню людського капіталу ВПО в рамках регіональної економіки.

Йдеться про необхідність проведення загальної кількісної оцінки людського капіталу (тобто визначення загальної кількості людей, які переїхали на територію регіону-реципієнта), а також їхніх якісних характеристик – наявні знання (освіта, спеціальність) та навички (досвід роботи, кваліфікація), посада, яку особа обіймала до вимушеного переїзду, тощо. Одним із способів проведення такого оцінювання є збирання інформації про ВПО та створення на цій основі систематизованих реєстрів. Накопичувати таку інформацію доречно на рівні кожної окремої громади, а в подальшому узагальнювати на субрегіональному (район) та регіональному (область) рівнях (див. таблицю).

Окремим аспектом, який варто враховувати щодо оцінювання кількісних та якісних характеристик людського капіталу ВПО, є відносно низький рівень офіційної реєстрації вимушених переселенців у статусі внутрішньо переміщених осіб, про що згадувалося вище.

За наявності інформації щодо таких якісних характеристик людського капіталу необхідно сприяти працевлаштуванню внутрішньо переміщених осіб у спосіб: 1) проведення із ними відповідної інформаційно-роз'яснювальної роботи (із залученням центрів зайнятості); 2) розвитку взаємодії та комунікації між місцевою владою та потенційними роботодавцями (включно релокованими підприємствами), а також забезпечення обміну інформацією на місцевому та регіональному рівнях для сприяння ефективній релокації підприємств та вторинному переміщенню ВПО; 3) залучення закладів вищої та професійно-технічної освіти або інших освітніх установ для надання чи опанування переселенцям за їхнім бажанням затребуваних на ринку праці знань та навичок.

Передусім наголосимо на необхідності встановлення безпосередніх контактів місцевої влади та місцевих центрів зайнятості з ВПО для інформування людей про поточні можливості працевлаштування. Задля надання інформації та роз'яснень доречно використовувати такі методи, як-от: проведення публічних заходів (семінарів), публікації відповідної інформації в соціальних мережах та на сайтах органів місцевого самоврядування тощо. Водночас варто також інформувати ВПО про актуальні можливості для підприємницької діяльності, залучення для бізнес-ініціатив додаткових фінансових ресурсів (приватні інвестиції, міжнародна технічна допомога, пільгове кредитування).

Загальна інформація про актуальний трудових ресурсний потенціал регіону та громад також має бути використа-

Таблиця. Орієнтовна структура опитувальника для ВПО

Запитання	Пропоновані відповіді
Чи є у Вас можливість повернутися до місця постійного проживання?	<ul style="list-style-type: none"> • Так. • Ні. • Наразі важко відповісти
Чи маєте Ви намір залишити область або країну?	<ul style="list-style-type: none"> • Так. • Ні. • Наразі важко відповісти
У якому типі помешкання Ви проживаєте нині?	<ul style="list-style-type: none"> • Я проживаю: <ul style="list-style-type: none"> - у власній житловій нерухомості (квартирі, будинку); в орендованому житлі; - у помешканні друзів, родичів, знайомих; - у закладі тимчасового розміщення (готелі, хостелі тощо); - у колективному центрі для проживання ВПО (гуртожиток або т. зв. шелтер); - інше
Яка Ваша професія?	
Яку Ви отримали освіту?	<ul style="list-style-type: none"> • Моя освіта: <ul style="list-style-type: none"> - вища, маю науковий ступінь (доктор наук); - вища; - середня спеціальна; - середня; - неповна середня освіта
Яку спеціальність Ви отримали після завершення навчання в освітньому закладі чи іншому закладі освіти?	
Яку Вам би хотілося обійняти спеціальність або посаду (ким або де Ви хотіли би працювати)?	
Чи потребуєте Ви додаткової підготовки або набуття (покращення) певних навичок, щоб працевлаштуватися або створити / розширити / удосконалити власний бізнес?	<ul style="list-style-type: none"> • Потребую / планую: <ul style="list-style-type: none"> - підвищення кваліфікації / перекваліфікації; - навчання на курсах (підприємництва, бухгалтерських, іноземних мов, програмування, дизайну, крою та шиття, кулінарних та ін.); - стажування

Джерело: складено авторами.

на для визначення пріоритетів публічно-приватного партнерства в питаннях сприяння працевлаштуванню внутрішньо переміщених осіб. У цьому ж контексті необхідно сприяти розвиткові міжмуніципальної кооперації стосовно забезпечення обміну інформацією між громадами та регіонами про наявний ресурсний потенціал. Згадані вище заходи допоможуть визначити перспективні громади для релокації підприємств та розміщення евакуйованого виробництва, що сприятиме вторинному переміщенню ВПО з урахуванням їхнього фаху в місця, де є попит на таких фахівців. Можливим є також і виявлення та використання спроможностей нових спеціалізацій для підприємств на період дії воєнного стану з урахуванням наявного кадрового потенціалу в громадах та регіонах.

Окремим напрямом варто визначити сприяння освоєнню внутрішньо переміщеними особами затребуваних на нових територіях знань і навичок, на основі зіставлення присутнього кадрового потенціалу та поточного попиту на ринку праці. Припускаємо, що на рівні регіонів існують відповідні «потужності» для здійснення

таких заходів, зокрема залучення закладів вищої освіти та їх структурних підрозділів, навчальних центрів, центрів підвищення кваліфікації та інших установ.

Завдання *третього рівня* стосуються сприяння долученню внутрішньо переміщених осіб до життя громад та регіонів свого тимчасового перебування. Йдеться про участь представників ВПО (волонтерів, громадських активістів, лідерів громадської думки та інших осіб) у процесі управління, реалізації соціально значущих ініціатив тощо.

Насамперед це передбачатиме залучення представників ВПО до процесу обговорення / узгодження управлінських рішень. Задля цього пропонуємо здійснювати формування громадських комітетів у складі представників ВПО (активістів та лідерів громадської думки, волонтерів та ін.), а також проведення громадських слухань, консультацій між представниками владних інституцій та внутрішньо переміщених осіб з питань участі останніх у забезпеченні вирішення актуальних гуманітарних та економічних проблем та інші заходи.

Також дієвим інструментом вважаємо здійснення цільових заходів щодо залучення ВПО до реалізації соціально значущих ініціатив: збирання, упорядкування й транспортування гуманітарної допомоги; організації матеріально-технічної допомоги військовослужбовцям Збройних Сил України та інших військових формувань у зоні бойових дій; заохочення представників ВПО до соціального підприємництва тощо.

Отже, отримання даних щодо кількісних та якісних оцінок людського потенціалу внутрішньо переміщених осіб розширює можливості центральних органів виконавчої влади, військових адміністрацій усіх рівнів (обласних, районних та адміністрацій населених пунктів) та органів місцевого самоврядування щодо обґрунтованого проведення зваженої регіональної політики з урахуванням наявного потенціалу ВПО. Водночас зазначимо, що запропоновані заходи сприятимуть соціалізації внутрішньо переміщених осіб та задіяння їхнього людського капіталу як умов економічної стабільності держави в умовах актуальних військово-політичних викликів. Причому ці заходи не створюватимуть інституційних перешкод для процесів повернення ВПО на території свого постійного проживання в повоєнний період. У перспективі, після завершення активних бойових дій та з початком відбудовних процесів у постраждалих регіонах необхідним буде вироблення нових напрямів стратегічного розвитку регіонів, зокрема коригування засобами державної політики структурних деформацій, зумовлених війною. У таких умовах актуальним буде створення умов для подальшої планомірної реінтеграції переселенців на території свого постійного проживання, що стане умовою недопущення критичної диспаритетності розвитку регіонів та громад.

Висновки та рекомендації

Евакуація внутрішньо переміщених осіб у безпечні місця та забезпечення задовільних умов їхнього життя є першим етапом у політиці підтримки цієї категорії населення. Невід'ємними елементами цього процесу є створення умов для залучення людського капіталу ВПО в рамках регіональної економіки та інтеграція (максимальна участь) цих людей у життя приймаючих громад та регіонів. Отже, підсумовуючи висвітлені в статті аспекти підтримки, інтеграції ВПО та залучення їхнього людського капіталу в рамках регіональної економіки, пропонуємо *військовим адміністраціям усіх рівнів (їх структурними підрозділами, до компетенції яких віднесено питання економічного розвитку) спільно з обласними центрами зайнятості та за загальної координації Міністерства розвитку громад та територій України:*

1. Рекомендувати територіальним громадам сформувати систематизовані реєстри відомостей (банки даних) щодо ВПО, які, окрім персональних даних (ПІБ, місце постійного проживання, вік, стать), міститимуть інформацію про освіту, професію та посаду, яку особа обіймала до вимушеного переїзду, її контактні дані. Такі відомості мають на регулярній основі оновлюватися та направлятися до військових адміністрацій різного рівня з метою подальшого зведення та опрацювання.

2. Визначити актуальні потреби регіону у фахівців у спосіб проведення опитування серед найбільших роботодавців регіону (державних, комунальних і приватних підприємств, включно й релокованих).

3. Спираючись на результати оцінювання актуальної ситуації на ринку праці (див. пп. 1, 2), центри зайнятості за загальної координації військових адміністрацій усіх рівнів (їх структурних підрозділів, до компетенції яких віднесено питання економічного розвитку регіону) можуть здійснити практичні заходи, зокрема:

- активізувати комунікування із зареєстрованими ВПО (проведення семінарів, комунікація в телефонному режимі, з використанням месенджерів, чат-ботів, електронної пошти) щодо актуальних вакансій та можливостей працевлаштування, підвищення кваліфікації / перекваліфікації, перспектив започаткування власних бізнес-ініціатив, можливостей їх фінансування в рамках програм пільгового кредитування, грантів та міжнародної технічної допомоги;
- визначити на основі зіставлення наявного кадрового потенціалу та реального попиту на ринку праці (з урахуванням актуальних прогнозів його розвитку) поточні потреби щодо підвищення кваліфікації / перекваліфікації фахівців, проходження навчання або стажування (за можливості, оперативного). Для задоволення цих потреб варто використовувати потенціал закладів вищої та професійно-технічної освіти, навчальних центрів та центрів підвищення кваліфікації;
- виявляти й використовувати можливості нових спеціалізацій для підприємств на період воєнного стану з урахуванням наявного кадрового потенціалу в громадах і регіонах;
- забезпечувати обмін інформацією між громадами та регіонами щодо наявного ресурсного потенціалу задля визначення перспективних громад для релокації підприємств, а також вторинного переміщення ВПО у місця, де є попит на фахівців;

■ організувати залучення ВПО до соціально значущих заходів (місцевого та загальнонаціонального рівня), сприяти долученню внутрішньо переміщених осіб до життя приймаючих громад та регіонів. Йдеться про формування громадських комітетів у складі представників ВПО, проведен-

ня громадських слухань, консультацій між представниками владних інституцій та ВПО, просвітницьку роботу – семінари та інші публічні заходи, основна мета яких полягатиме в заохоченні внутрішньо переміщених осіб до активної громадської діяльності.

Список використаних джерел

1. Гожда К. Є., Рекотова О. П. Генезис поняття «внутрішньо переміщених осіб». *Молодий вчений*. 2018. № 4(2). С. 659–662.
2. Кульчицький Т. Р. Особливості регулювання правових проблем соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2018. Вип. 46. С. 133–145.
3. Adeola Romola. The Internally Displaced Person in International Law. *International Journal of Refugee Law*. 2021. Vol. 33. Pp. 366–378.
4. Логвинова М. О. Внутрішньо переміщені особи як категорія вимушених мігрантів: поняття та ознаки. *Науковий вісник ХДУ. Серія «Географічні науки»*. 2019. № 11. С. 44–50.
5. Капінус О. Я. Особливості державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління : 25.00.01. Івано-Франківськ, 2021. 40 с.
6. Формування державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб в умовах системних криз в Україні : у 3 т. / за заг. ред. О. В. Балуєвої. Маріуполь : ДонДУУ-Східний видавничий дім, 2016. Т. 1. 217 с.
7. Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти / С. Б. Булеца, О. І. Котляр, Я. В. Лазур та ін. ; за ред. О. Я. Рогача. Ужгород, 2017. 348 с.
8. Cantor D., Swartz J., Roberts, et al. Understanding the health needs of internally displaced persons: A scoping review. *Journal of Migration and Health*. 2021. Vol. 4. Pp. 2–8.
9. Хомишин І. Реалізація права на освіту внутрішньо переміщеними особами. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2017. Вип. 884. С. 186–192.
10. Базова оцінка території: Україна – підсумки 16 туру (31 жовтня – 11 листопада 2022) / Міжнародна організація з міграції. URL: <http://surl.li/efosz> (дата звернення: 29.12.2022).

References

1. Hozhda, K. Ye., & Rekotova, O. P. (2018). The genesis of the concept of "internally displaced persons". *Molodyi vchenyi*, 4(2), 659–662 [in Ukrainian].
2. Kulchytskyi, T. R. (2018). Peculiarities of regulation of legal problems of social protection of internally displaced persons in Ukraine. *Actual problems of improving the current legislation of Ukraine*. Issue 46. Pp. 133–145 [in Ukrainian].
3. Adeola, Romola. (2021). The Internally Displaced Person in International Law. *International Journal of Refugee Law*. Vol. 33, pp. 366–378 [in English].
4. Lohvynova, M. O. (2019). Internally displaced persons as a category of forced migrants: concepts and characteristics. *Naukovyi visnyk KhDU. Seriiia "Heohrafichni nauky"*, 11, 44–50 [in Ukrainian].
5. Kapinus, O. Ya. (2021). *Peculiarities of state policy regarding internally displaced persons in Ukraine* [Master's thesis, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas]. Ivano-Frankivsk, 40 p. [in Ukrainian].
6. Baluieva, O. V. (Ed.). (2016). *Formation of state policy regarding internally displaced persons in conditions of systemic crises in Ukraine*. DonDUU-Skhidnyi vydavnychyi dim. Vol. 1, 217 p. [in Ukrainian].
7. Buletsa, S. B., Kotliar, O. I., Lazur, Y. V., et al. (2017). *The mechanism for ensuring the rights of internally displaced persons: national and international aspects*. Uzhhorod, 348 p. [in Ukrainian].
8. Cantor, D., Swartz, J., Roberts, B., et al. (2021). Understanding the health needs of internally displaced persons: A scoping review. *Journal of Migration and Health*. Vol. 4, pp. 2–8 [in English].
9. Khomyshyn, I. (2017). Implementation of the right to education by internally displaced persons. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*. Seriiia: *Yurydychni nauky*. Issue 884. Pp. 186–192 [in Ukrainian].
10. International Organization for Migration. *Area Baseline Assessment: Ukraine – Round 16 (31 October – 11 November 2022)*. (2022, November 18). IOM. <http://surl.li/efosz> [in Ukrainian].

ТРАНСФОРМАЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

УДК 316.422.001.361:323.113(477)410(1-651.1)
<https://doi.org/10.53679/2616-9460.2.2022.07>

Степико Михайло Тимофійович –
головний науковий співробітник
відділу суспільних процесів центру
внутрішньополітичних досліджень
Національного інституту стратегічних досліджень,
доктор філософських наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
ORCID: 0000-0002-9499-0097

➔ **Основною** метою статті є аналіз трансформацій ідентичностей громадян України, що сталися унаслідок російського вторгнення на її територію 24 лютого 2022 р. Російська воєнна агресія суттєво вплинула на життєдіяльність кожного громадянина України, особистісну та колективну ідентичності. На основі аналізу соціологічних опитувань показано, що поряд із погіршенням таких показників індексу соціального самопочуття, як-от: професійна самореалізація, харчування, дозвілля, адаптація до нової реальності тощо, у березні 2022 р. порівняно з березнем 2021 р. більше ніж удвічі зросло відчуття згуртованості. Війна зумовила також суттєве переосмислення цінностей українців і спонукала їх більше цінувати те, що вони мають, а також зменшила рівень очікувань і претензій щодо задоволення своїх потреб.

Ідеться й про те, що найбільшим викликом для національного будівництва в Україні була конкуренція на її теренах панросійської імперської та європейської української ідентичностей. Повномасштабна російсько-українська війна різко підвищила як національне самоусвідомлення українців, так і їхнє негативне ставлення до «братніх народів» – росіян та білорусів і до ймовірних поступок росіянам в обмін на припинення агресії. В умовах війни значної трансформації зазнали політичні погляди українців. Задля перемоги громадяни України готові до певного обмеження своїх демократичних прав та свобод. У статті опір українців російській агресії розглядається як продовження боротьби України за свою свободу та незалежність.

Ключові слова: особистісна та колективна ідентичності, трансформації ідентичностей, соціальне самопочуття, конкуренція ідентичностей, війна за незалежність, ідеологія рашизму, згуртованість та консолідація нації.

Mykhailo Stepyko

TRANSFORMATIONS OF UKRAINIAN CITIZENS' IDENTITIES IN THE TIME OF RUSSIAN AGGRESSION

The main aim of the article is to analyze the identity transformations of Ukrainian citizens triggered by the large-scale Russian invasion in 2022. Russian military aggression significantly affected the daily life of every citizen of Ukraine, including her or his personal and collective identity. An analysis of sociological surveys shows that, along with the deterioration of such indicators of the social well-being index as professional self-realization, nutrition, leisure time, adaptation to the new reality, etc., the feeling of solidarity more than doubled in March 2022 compared to March 2021. The war also led to a significant rethinking of the values of Ukrainians and encouraged them to value more what they have, as well as reduced the level of expectations and claims regarding the satisfaction of their needs.

The full-scale Russian-Ukrainian war sharpened the national self-awareness of Ukrainians and increased their negative attitude toward the “brotherly nations” of Russians and Belarusians as well as toward possible concessions to the Russians in exchange for the cessation of aggression. In time of war, the political views of Ukrainians underwent a significant transformation. They are ready to limit their democratic rights and freedoms for the sake of victory.

The article considers Ukrainian resistance to Russian aggression as a continuation of Ukraine’s struggle for its freedom and independence.

Keywords: personal and collective identities, identity transformations, social well-being, competing identities, war for independence, ideology of racism, cohesion and consolidation of the nation.

Основною атрибутивною соціокультурною та цивілізаційною характеристикою і людини, і соціуму є їхня ідентичність. Саме тому, як зазначає З. Бауман, «...підвищення інтересу до обговорення ідентичності може сказати значно більше про нинішній стан людського суспільства, ніж відомі концептуальні та аналітичні результати його осмислення» [1].

Розрізняють особистісну й колективну ідентичність. Перша означає тожсамість статі, сімейного стану, зайнятості, освіти, місця проживання, вірування тощо однієї і тієї само людини в різні проміжки часу. Очевидно, що ці ролі можуть змінюватися, але зміни все одно стосуватимуться однієї і тієї ж особи. Особистісна ідентичність засновується переважно на відчуттях та емоціях, які супроводжують людину в процесі накопичення її життєвого досвіду. Механізмом формування особистісної ідентичності є інтеріоризація всіх обставин життєдіяльності людини в особистісні, психологічні структури – підсвідомі або трансцендентні стосовно конкретної ситуації, які, однак, у цьому випадку набувають для особи всезагального значення.

Російська воєнна агресія суттєво вплинула на життєдіяльність кожного громадянина України, його особистісну ідентичність. Онлайн-опитування українців, яке в березні 2022 р. проводила соціологічна компанія *Factum Group*, засвідчило, що в Україні порівняно з минулим роком, коли на українців впливала пандемія коронавірусу, відчуття згуртованості суттєво зросло – більше ніж удвічі [2].

Можна припустити, що саме це відчуття забезпечило збереження емоційної стійкості та оптимізму українців на довоєнному рівні. І цілком можливо, що саме згуртованість у найскладніший для країни час є ментальною рисою української нації, що надає їй сили та незламності у скрутні часи. Так було і в 2014, і в 2004–2005 рр. – «Разом нас багато, і нас не подолати!» (слова з пісні групи «Грінджоли». – М. С.). Ця згуртованість виявляється насамперед у спільній боротьбі проти російської агресії, зокрема це допомога ресурсами захисникам нашої держави, участь в інформаційній боротьбі проти кремлівської пропаганди, волонтерство, захист держави зі зброєю в руках тощо.

З іншого боку, з тих показників індексу соціального самопочуття, які в березні 2022 р. знизилися порівняно з 2021 р., виокремлюють потреби, пов'язані з професійною самореалізацією, харчуванням, дозвіллям та адаптацією до нової реальності. Зокрема, погіршилися можливості працювати з повною віддачею, мати додатковий заробіток, купувати найнеобхідніші продукти. Це не дивно, адже серед опитаних у березні 2022 р. 70 % респондентів зазначили, що порівняно з довоєнним часом їхня залученість до роботи зменшилась і лише у 8 % – збільшилась. Дещо більше це стосується людей з міст-мільйонників, тих, що змінили місце проживання через війну, зокрема жінок. З початком війни попри небезпеку для життя помітно зросли готовність українців діяти, змінювати своє життя, допомагати іншим, бути волонтером, бажання залишатися в Україні. Так що настрої українців цілком оптимістичні, а плани – досить різноманітні. Очевидно й те, що війна призвела до суттєвого переосмислення цінностей українців і спонукала їх більше цінувати те, що вони мають. А також зменшила рівень очікувань та претензій щодо задоволення своїх потреб [3].

Як свідчать результати іншого опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, 40,7 % респондентів, відповідаючи на питання про власне майбутнє, основною емоцією, яка переважає протягом війни, назвали тривогу. Значно менше опитаних називають надію (22 %) і страх (17,9 %). Лише 4,6 % учасників опитування зазначили, що відчувають нестачу послуг психологічної підтримки. Попри негативні емоції переважна більшість оцінює свій психічний стан як в основному нормальний, що не потребує професійної корекції. На момент опитування надії щодо майбутнього держави зросли із 43 %, як це було в довоєнний період, до 61,1 %. Професор кафедри психології та педагогіки НаУКМА А. Гірник на пресконференції «Самопочуття українців під час війни: емоції, очікування, особистий досвід», яка проходила онлайн, зазначив, що це дуже високий відсоток, такого показника ніколи не було в мирний час. На думку науковця, одним із вагомих чинників, що впливає на таке ставлення, може бути сподівання на майбутню економічну допомогу Заходу – т. зв. план Маршалла для України [4].

Значних трансформацій в умовах російської агресії зазнала й колективна ідентичність громадян України, що не пов'язана з конкретною особою, а є віртуальною реальністю. Ця ідентичність існує лише тому, що частина людей твердо вірить, що й інші люди в подібних обставинах мислитимуть і діятимуть так само. Саме ця спільна віра в ті чи

інші явища або процеси робить їх реальними в соціальному просторі, тобто реальними за своїми наслідками для конкретних індивідів. Для посилення відчуття колективної ідентичності важливі колективні події, які демонструють людям, що їхня спільнота існує. Такими подіями в Україні, зокрема, були Помаранчева революція та Революція Гідності. Інтегративна сутність категорії «колективна ідентичність» фіксує притаманну людині потребу відчувати себе частиною ширшої множини та сприймати таку приналежність як цінність [5].

Колективна ідентичність «Ми» охоплює два процеси. По-перше, людина має усвідомити свою подібність до певної групи людей. По-друге, має діяти як «типовий» представник цієї групи, цим підтверджує свою належність до неї. Цей «типовий» представник – стереотип, певне уявлення про те, яким мав би бути учасник спільноти. Така ідентичність має різноманітні вияви: від простого усвідомлення себе представником якоїсь групи до фанатичної відданості цій групі, коли групові інтереси домінують над особистісними або коли всі люди поділяються на «своїх» і «чужих», «наших» і «не наших». Тому феномен «Ми» може розглядатись і як відмова від індивідуальної відповідальності за свої вчинки, адже «рольова людина» буде завжди залишатися гвинтиком соціальної машини, виконувати вказівки й накази соціуму (влади), а також прагнути відповідати явним чи неявним соціальним очікуванням. Тут можна згадати роман Є. Замятіна «Ми» (1920) про «суспільство рівних», у якому людська особистість зведена до «нумера». У ній уніфіковано все: одяг, квартири, думки, почуття. Немає ні сім'ї, ні стабільних прихильностей [6]. Колективна людина навіть здатна піти на злочин, пояснюючи, що це лише робота або виконання соціального обов'язку.

Належність до групи часто потребує зовнішніх атрибутів, які є спільними для групи і відрізняють її членів від іншої групи. Прикладом можуть слугувати антураж чи атрибути (наприклад, одяг футбольних фанатів), мова, що є не лише атрибутом приналежності до спільноти, а й формою групової свідомості, відбитком групових цінностей тощо. Це насамперед мова спілкування етносу (національна мова), це також професійна мова як компонент професійної ідентичності, жаргон та кримінальний сленг – форми мовної автономії, які конституюють прагнення мати «свою» мову для диференціації «своїх» і «чужих». Часто колективна ідентичність є продуктом засобів масової інформації, які можуть сконструювати будь-яку віртуальну реальність. Особливо це характерно для епохи телебачення, інтернету й соціальних мереж.

Коллективна національна ідентичність – багатокомпонентне утворення, найбільш виразними чинниками її формування є національна самосвідомість, менталітет, історична пам'ять, національні традиції, етнонаціональні образи, міфи, уявлення громадян про місце країни у світі та її цивілізаційну приналежність тощо.

Найбільшим викликом для національного будівництва в Україні була конкуренція на її теренах панросійської імперської та європейської української ідентичностей. Причому проєкт насадження чужих цінностей в Україні має довгу історію, започатковану ще Переяславськими домовленостями 1654 р., Березневими статтями 1654 р. (не ратифіковані), Переяславськими статтями 1659 р., низкою інших угод з Московією, а не тільки сучасною російсько-українською війною. Небезпека конкуренції цих ідентичностей полягала в тому, що російська ідентичність часто заміщала українську національну ідентичність, бо механізми її конструювання формували ілюзію «нерозрізнення» цих ідентичностей через вимушені спільні багатівіковий спосіб буття, життєві практики в побуті, освіті, охороні здоров'я, кар'єрному зростанні, віруваннях тощо. Феномен цього нерозрізнення вдало використовувала кремлівська пропаганда у всіх війнах проти України. На жаль, в українському суспільстві практично були відсутні потужні системи культурного розпізнавання «свій – чужий», чимало українців не бачили демаркаційної лінії між українським і російським, на що завжди й робив ставку Кремль у колонізації України.

Навіть напередодні широкомасштабного російського вторгнення загальнонаціональне опитування, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Центром політичної соціології протягом 1–12 лютого 2022 р. вже на тлі зосередження російських військ на українському кордоні, засвідчувало, що вагома частка населення була готова до певних компромісів заради уникнення війни. Так, 14,5 % респондентів погоджувалися з вимогою відмовитися від вступу України до НАТО; 4 % згодні були з тим, щоб змінити унітарний устрій держави на федеративний; 4,3 % погоджувалися з тим, що треба відновити водопостачання в окупований Крим; 2,7 % – визнати Крим частиною Росії; 8,4 % – надати квазіреспублікам «ДНР/ЛНР» «особливий статус» у складі України. А третина опитаних (32,2 %) не могла визначитися з цього приводу. І лише 42,6 % українських громадян не підтримували жодних поступок чи кроків назустріч Росії в обмін на її згоду припинити агресію проти України. Зокрема, навіть у найбільш непоступливих регіонах

щодо компромісів з Росією таких респондентів нараховувалося близько половини: 55 % – у Західному та 44,5 % – у Центральному [7].

Не в останню чергу це зумовлено тим, що протягом періоду незалежності існували суттєві регіональні, мовні та вікові розбіжності в тому, як населення України сприймало своє історичне минуле, національні інтереси та спрямованості загальнонаціонального розвитку в майбутньому. Коллективна ідентичність українців тривалий час була нечіткою, множинною через те, що динамічний процес узгодження цінностей, орієнтацій, переконань, уявлень та цілей розвитку української спільноти наштовхувався на негативний медійно-гуманітарний супровід пояснення національно-визвольної боротьби українського народу. Так склалося, що викладання історії України засновувалося на акцентуванні фактів постійної знедоленості простого народу або ж тривалих століть бездержавності української нації. Соціальний песимізм, тотальні капітулянтські настрої були прикметними рисами поширеного в Україні малоросійства, котре є внутрішньоціннісною нормативною налаштованістю людини, такими її соціально-культурними настановами, які пов'язані з постійною готовністю до втечі від власного «Я», до трансформації його залежно від міри тиску соціуму.

Цьому сприяла, зокрема, тривала інкорпорація місцевих еліт у чужі державні утворення. Успішна соціальна мобільність українців частіше пов'язувалася з прийняттям норм, правил і культури цих держав. Натомість принципове відстоювання власної українськості переважно не схвалювалося, а інколи було й небезпечним. І навіть після проголошення незалежності інерційні механізми цього феномену продовжували впливати на колективну ідентичність. Це було пов'язано з тим, що образ колективного «Я» відштовхується насамперед від сприйняття зовнішнього складника – «Інші». А доволі міцні стереотипи значної частини українського суспільства щодо спорідненості з росіянами та Росією не давали змоги виокремити й увиразнити чітку українську колективну ідентичність.

Проте різні ідентифікаційні схильності більшості українців та росіян сформувалися багато років тому. Російсько-українська війна лише розкрила цю несумісність, яка існувала задовго до неї. Географічними та історичними обставинами формування агресивності російської ідентичності є те, що, на відміну від українців, які сформувалися як неагресивна, осідла хліборобська нація, росіяни внаслідок бідності земельних ресурсів як визначального чинника ранніх

етапів етногенезу всіх народів постійно вели агресивну грабіжницьку та завойовницьку політику стосовно своїх близьких та й далеких сусідів.

Навіть у XXI ст. 88 % росіян підтримували невелику війну заради нових територій. Такі результати оприлюднені після загальнонаціонального опитування в соціальних мережах Росії в грудні 2019 р. Можна також пригадати, що кілька років тому соціологи Всеросійського центру вивчення громадської думки виявили, що 65 % росіян готові підтримати рішення своїх близьких взяти участь у війні за необхідності, а 49 % із них підтримували рішення чоловіків опинитися прямо на лінії фронту [8]. Наприкінці листопада 2022 р. провідна пропагандистка Кремля М. Симоньян озвучила справжню мету «спеціальної воєнної операції» Росії проти України – це захоплення українських територій, яких в Україні, на думку Симоньян, забагато навіть за мірками Європи.

Різняться українці й росіяни за генетичними та мовними ознаками. За повідомленнями московського Центру Л. Гумільова, дослідження російських науковців засвідчили, що генетично росіяни – не слов'яни, а російськомовні фіни. Результати аналізу мітохондріальної ДНК підтвердили, що найближчими родичами росіян, окрім фінів Фінляндії, є татари [9].

Ще одна мало артикульована в дослідницькій літературі обставина – це «слов'янськість» російської мови як основа міфа про «спільні корені» та «слов'янську єдність». Якщо взяти живі слов'янські мови: білоруську, болгарську, верхньо- та нижньолужицьку, македонську, польську, сербську, словацьку, словенську, українську, хорватську, чеську, чорногорську, то саме в російській найменше спільного з ними в лексиці, фонетиці, орфографії. І, як нещодавно заявив депутат Сейму Латвії А. Кірштейнс, єдиної російської нації не існує, так само як і мови країни-окупанта. На його переконання, російська мова – це діалект, сформований монголо-татарами, коли вони намагалися говорити українською [10].

Історично Україна як форпост європейської цивілізації на Сході, що стримував тюрксько-ісламський натиск на Європу, мала всі передумови формування нації європейського зразка. Проте цар Петро I та його наступники розірвали природні процеси взаємозв'язків України з європейським світом, що негативно позначилося на становленні нації, бо її самобутні культурні структури силоміць прив'язувалися до великоросійської «трійки»: православ'я,

самодержавства, народності, що були підґрунтям імперської міфології, а отже, не могли слугувати світоглядною парадигмою української національної ідеї. Східна Україна взагалі перетворювалася відтоді на територію з переважним розселенням росіян, тобто на «Україну» територіальну та демографічну, а не політичну та соціокультурну.

Відтоді українська ідентичність існувала головним чином як спосіб буття «нижчих» (переважно сільських) верств населення – їхньої мови, звичаїв, обрядів тощо, набираючи інколи й значною мірою рефлексивних форм, наприклад гасел та вимог національно-визвольних рухів, утілюючись у шедеврах духовної творчості кращих її представників, з-поміж яких найбільш значущими постатями є Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка та ін. Загалом українство в цей період формується в парадигмі «етнічної нації».

Повномасштабна російсько-української війна різко змінила національне самоусвідомлення українців, їхнє ставлення до панросійської ідентичності та «братніх народів» – росіян та білорусів. Як свідчать дані опитування Соціологічної групи «Рейтинг», що проводилося в серпні 2022 р., 81 % респондентів негативно ставилися до росіян (у квітні 2022 р. таких було 69 %, у квітні 2021 р. – 41 %), 14 % – нейтрально, лише 3 % – позитивно. Згідно з цим опитуванням до білорусів у серпні 2022 р. негативно ставилися 52 % опитаних (у квітні 2022 р. – 33 %, у квітні 2021 р. – 4 %), нейтрально – 34 %, позитивно – 10 % [11].

Суттєвих трансформацій зазнало й ставлення до поступок агресору. Опитування, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Центром політичної соціології протягом 7–15 травня 2022 р., за вибіркою, що репрезентує доросле населення Заходу та Центру України, засвідчило, що 77,8 % респондентів не підтримують жодних поступок агресору. Причому в Центральному регіоні таких виявилось навіть більше (84,3 %), ніж у Західному (74,2 %). Лише мізерна частка респондентів погоджувалася на поступки в обмін на згоду Росії припинити агресію проти України: 7,1 % опитаних погоджувалися на відмову України до НАТО; 2,3 % – на відновлення водопостачання в окупований Крим; 1,6 % – на визнання Криму частиною Росії; 1,7 % – на визнання незалежності тимчасово окупованих окремих районів Донецької та Луганської областей [12].

В умовах війни значної трансформації зазнали й політичні погляди українців. Так, більшість

респондентів, котрі брали участь в опитуванні Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), підтримали ідею сильного лідера із широкими повноваженнями, цензуру та заборону політичних сил, які становлять загрозу безпеці держави. Врешті, за результатами цього опитування, 58 % громадян вважають, що для України зараз важливіший сильний лідер, ніж демократична система управління; 79 % респондентів упевнені, що президент під час війни повинен мати можливість втручатися в роботу парламенту та уряду для посилення оборони країни. Тільки 16 % вважають, що під час війни важливо зберігати розподіл повноважень. Крім того, 62 % учасників опитування дотримуються думки, що під час війни навіть конструктивна критика влади є неприпустимою, а всі політики та партії мають об'єднатися [13].

В аспекті самовизначення опір українців російській агресії можна розглядати як продовження боротьби за незалежність України. Мирне її здобуття 1991 р. внаслідок розпаду СРСР не стало, на жаль, винятком з того, що поняття «незалежність» та «війна» значно частіше бувають синонімами, ніж антонімами. Те, що російсько-українська війна не почалася в ранні 1990-ті, не означає, що відтоді вона автоматично стала неможливою. Росія втрутилася й вирішила на свою користь конфлікти в Придністров'ї, Абхазії та Південній Осетії, Нагірному Карабаху, Таджикистані, не кажучи вже про Чечню. На Україну в той період їй просто забракло сил. Пізніше, в 2003 р., Путін намагався випробувати реакцію України на провокацію в районі о. Тузли, але наштовхнувся на організовану відсіч. Отже, як пише С. Громенко, дива не сталося. Україна, всупереч візії багатьох російських та західних умів, не отримала незалежність у подарунок. Те, що відбулося з нашою державою 1991-го, було радше виписуванням векселя на суверенітет строком на 25 років. І коли термін сплив, ми мусили почати його оплачувати. Оплачувати власною кров'ю, як це зазвичай буває в війнах за незалежність [14].

На нашу думку, «запізнілість» національного самовизначення громадян України була зумовлена низкою чинників: суперечливістю та непослідовністю державної етнонаціональної політики, зокрема непослідовністю та «кумівською» люстрацією колишніх партійних і радянських чиновників та силовиків, відкритою легальною діяльністю проросійських партій та ЗМІ, застосуванням кремлівських агентів у вищих органах державної влади, амбівалентним ставленням до

діяльності проросійських «культурних» центрів та УПЦ (МП), недосконалою політикою українізації ЗМІ та мовного простору країни, запізнілим схваленням Закону про колаборацію [15].

Вочевидь стає зрозуміло, що російська агресія на терени України була неминучою. Її ідеологією є концепт рашизму, який протиставляє «руській мір» західним, ліберально-демократичним цінностям та інститутам, зокрема вільним виборам та іншим громадянським правам і свободам. Рашизм заснований на ненависті й несприйнятті західних демократій – Європи, Сполучених Штатів Америки, Канади та ін. Осердям цієї ідеології є культ національного лідера, який начебто повернув Росії колишню «велич». У цій ідеології химерним чином поєднуються погляди на світ як на поле тотальної жорсткої боротьби за виживання з претензією на високу духовність, до якої, на думку рашистів, не спроможна піднятися решта світу. Засадами рашизму є заперечення верховенства права й утвердження права сили, неповага до суверенітету сусідів і самоствердження через свавілля та насильство.

Тому основним завданням російської воєнної агресії проти України є знищення державного та національного самовизначення українців, їх асиміляція та інтеграція в соціокультурний простір «руського міра», новий імперський проект квазі-СРСР. Проте з горнила українського опору російській агресії постає вже не «колишня радянська республіка» (посткомуністична, посттоталітарна, олігархічна), а справді суверенна, незалежна, демократична держава. Як вважає Р. Гончаренко, за шість місяців після вторгнення Путіна проти стоїть нова Україна, що саме народжується.

В умовах російсько-української війни значно зріс рівень консолідованості суспільства як об'єднання зусиль усіх його громадян для опору російській агресії, захисту суверенітету та незалежності держави, її інтеграції у європейські та євроатлантичні структури. Нова Україна рекордними темпами прощається з усім, що десятиліттями, навіть століттями, пов'язувало її з Росією – у цьому переліку мова, топоніми, пам'ятники. Найголовніше – нова Україна вчиться захищатися. І вчиться швидко [16]. В умовах війни суттєвих трансформацій зазнала історично сформована недовіра до влади та її очільників. З її початком відбулася швидка мобілізація населення задля військової відсічі агресору та згуртування навколо лідера країни – президента В. Зеленського, причому не формальне, а сутнісно-емоційне. Навколо постаті

В. Зеленського згуртувалися навіть непримиренні його критики.

Окрім того, у збройному опорі ворогові, як слушно вказує О. Резнік, українці опановують себе не лише як люди, здатні чинити спротив зовнішньому вторгненню, але і як спільнота, яка переосмислює себе, свою колективну ідентичність, формується на груповому рівні завдяки соціальній взаємодії та конструюється уявленнями про минуле (історичний досвід спільноти), теперішнє (сучасне буття спільноти) та бажане майбутнє [17].

Україна, яка постає, – це вже не тільки «не Росія», за словом Л. Кучми, а нація, консолідована навколо спільних цінностей та спільної мети (перемоги над агресором), спільних історії, мови, культури, цінностей та орієнтацій, життєвих стратегій. Свого часу саме консолідація нації дозволила США в ХІХ ст. завершити громадянську війну, а в ХХ ст. – подолати Велику депресію; Франції – відстояти свою ідентичність і досягти економічного та соціального розквіту; Німеччині та Японії – відродитися після поразки в Другій світовій війні й досягти світового лідерства в низці інноваційних галузей науки й техніки. У політиці Європейського Союзу саме консолідація розглядається як пріоритетна мета, мірило політики, засіб економічного розвитку, спосіб подолання маргіналізації населення [18]. У сучасних умовах основними цілями консолідації українського суспільства є об'єднання зусиль усіх його громадян для відсічі російській агресії, захист суверенітету та незалежності Української держави, інтеграція країни до європейських та євроатлантичних структур, досягнення гідного людини добробуту для всіх громадян України.

Висновки

Широкомасштабна агресія Росії проти України має своїм наслідком історичний максимум рівня консолідації та солідарності громадян України як визначальних рис їхньої колективної національ-

ної ідентичності. Частка тих, хто ідентифікує себе передусім як громадян України, становить 85 чи 72 % (залежно від методології та конкретного терміну проведення опитування). В умовах війни значно чіткіше окреслилися зовнішні межі української ідентичності. Європейська ідентичність посилилась: із 3,6 до 6,4 бала (0 балів означає, що людина зовсім не відчуває себе європейцем, 10 балів – відчуває абсолютно). Натомість ідентифікація себе з «радянськими людьми» послабилася: із 2,9 до 1,1 бала за аналогічною шкалою. За розпадом СРСР жалкують лише 11 %, хоча рік тому таких людей було 32 % (цей відсоток був більш-менш стабільним із 2014 р.). І якщо 2021 р. лише 55 % опитаних вважали, що українці та росіяни не є одним народом, то вже у березні 2022 р. таких було 77 %, а в квітні – 91 % [19].

Суттєво зменшилася та перестала бути визначальною аномія (стан суспільної системи, коли відсутні загальноприйняті цінності та норми як універсальні регулятори соціальної поведінки людей. – М. С.), вона за роки незалежності дуже повільно й непослідовно слабшала. Внаслідок війни абсолютна більшість громадян чітко розуміє, що відбувається навколо, люди також упевнені в оцінках свого майбутнього та долі країни, розуміють, що зараз істинне, а що – ні.

Основна цінність, довкола якої структурується сьгодні особистісна ідентичність, – це безпека, що має своїм наслідком, зокрема й те, що президент під час війни може втручатися в роботу парламенту та уряду для посилення оборони країни, а влада може порушувати закони, якщо це пришвидшить перемогу у війні.

Позитивні зрушення в умовах російської воєнної агресії, що триває, відбулись у сприйнятті громадянами України власної державності, президента, парламенту та уряду, Збройних Сил та інших силових структур. Без власної державності Український народ був би безсилим у цій війні, як уже не раз бувало в його історії.

Список використаних джерел

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / пер. с англ. М. : Логос, 2002. С. 176.
2. У чому сила українців : результати березневого дослідження YOUкраїна. 2022. 31 берез. URL: <https://cases.media/en/news/u-chomu-sila-ukrayinciv-rezultati-bereznevo-go-doslidzhennya-youkrayina> (дата звернення: 31.01.2023).
3. Бандурович О., Аленакіна К. Як українці почувають себе в умовах війни : аналітика. 2022. 01 квіт. Вокс Україна. URL: <https://voxukraine.org/yak-ukrayintsi-pochuvayut-sebe-v-umovah-vijny/> (дата звернення: 31.01.2023).
4. Самопочуття українців під час війни: емоції, очікування, особистий досвід : онлайн-пресконференція / Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 2022. 07 черв. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-preshall/3500832-samorocutta-ukrayinciv-pid-cas-vijni-emocii-ocikuvanna-osobistij-dosvid.html> (дата звернення: 11.11.2022).
5. Кнабе Г. Жажда тождества: культурно-антропологическая идентификация. Вчера. Сегодня. Завтра. М., 2003. С. 5.
6. Замятин Е. «Мы». М. : АСТ, 2008. 260 с.
7. Ні – агресії Росії: громадська думка українців у лютому 2022 р. : загальнонаціональне опитування / Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 2022. 22 лют. URL: <https://dif.org.ua/article/ni-agresii-rosii-gromadska-dumka-ukrayintsi-v-lyutomu-2022-r> (дата звернення: 10.11.2022).
8. 88 % россиан поддерживают небольшую войну ради новых территорий. Власти.нет. URL: <http://vlasti.net/news/312688> (дата звернення: 10.11.2022).
9. Лицо русской национальности, или крах популярной расологии / Центр Льва Гумилева. URL: <http://www.gumilev-center.ru/lico-russkoj-nacionalnosti/> (дата звернення: 03.12.2022).
10. Ну що ж, прийшла пора людству дізнатися правду: «Мало хто знає, що російська мова виникла як діалект, коли монголо-татари намагалися говорити українською»: латвійський депутат. 2022. 27 листоп. Replika top-news. URL: http://www.replika-news.top/nu-sho-z-priyshla-pora-lyudstvu-diznatisya/?fbclid=IwAR3OIFOUeArbQeShzjkTnwdefC5X5w9O652_V14IJTGXTlqwhnq2VdS84m0 (дата звернення: 25.12.2022).
11. Ставлення українців до громадян Росії й Білорусі далі погіршилося – опитування. 2022. 24 серп. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukrayintsi-stavlennia-do-rosiyan-bilorusiv-opytuvannia/32002496.html> (дата звернення: 05.10.2022).
12. Як війна впливає на думку українців про друзів, ворогів та стратегічні цілі держави : загальнонаціональне опитування 07–15 травня 2022 року / Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/15817157516294a6a1becf98.27599689.pdf> (дата звернення: 01.02.2023).
13. «Сильна рука» чи демократія: опитування показало, чого хочуть українці на тлі війни / Слово і діло : аналіт. портал. 2022. 18 серп. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/08/18/novyna/suspilstvo/syl-na-ruka-chy-demokratiya-opytuvannya-pokazalo-choho-xochut-ukrayinczi-tli-vijny> (дата звернення: 13.10.2022).
14. Променко С. Відкладена війна за незалежність України. 2022. 24 серп. Лівий берег. URL: https://lb.ua/news/2022/08/24/527130_vidkladena_vijna_nezalezhnist.html (дата звернення: 20.10.2022).
15. Степико М. Т. Українська ідентичність в глобалізованому світі : монографія. Харків : Майдан, 2020. С. 190–192.
16. Гончаренко Р. Старої України більше немає, нова стане кошмаром для Путіна. 2022. 24 серп. DW. URL: <https://www.dw.com/uk/komentar-staroi-ukraini-bilse-nemaє-nova-stane-kosmarom-dla-putina/a-62900801> (дата звернення: 16.10.2022).
17. Резнік О. Колективна ідентичність за умов війни: від комплексу меншовартості до нації переможців / Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 2022. 24 лип. URL: <https://dif.org.ua/article/kolektivna-identichnist-za-umov-vijni-vid-kompleksu-menshovartosti-do-natsii-peremozhtsiv> (дата звернення: 03.10.2022).
18. Вітте Л. Європейська соціальна модель і соціальна згуртованість: яку роль відіграє ЄС? / Фонд імені Фрідріха Еберта, Регіон. представництво в Україні та Білорусі. Київ, 2006. С. 37–42.
19. Судин Д. Як війна вплинула на нашу ідентичність, пам'ять та цінності. Український тиждень. 2022. 24 серп. URL: <https://tyzhden.ua/iak-vijna-vplynula-na-nashu-identychnist-pam-iat-ta-tsinnosti/> (дата звернення: 07.11.2022).

References

1. Bauman, Z. (2002). *Individualized society*. Moscow, p. 176. [in Russian].
2. *What is the strength of Ukrainians: the results of the March YOUkraine survey*. (2022, March 31). <https://cases.media/en/news/u-chomu-sila-ukrayinciv-rezultati-bereznevogo-doslidzhennya-youkrayina> [in Ukrainian].
3. Bandurovych, O., & Alenakina, K. (2022, April 01). *How Ukrainians feel in war conditions*. Vox Ukraine. <https://voxukraine.org/yak-ukrayintsi-pochuvayut-sebe-v-umovah-vijny/> [in Ukrainian].
4. Ilko Kucheriv Foundation "Democratic Initiatives". (2022, June 07). *Self-feeling of Ukrainians during the war: emotions, expectations, personal experience* [Online press conference]. Ukrinform. Retrieved November 11, 2022, from <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3500832-samopocutta-ukrainciv-pid-cas-vijni-emocii-ocikuvanna-osobistij-dosvid.html> [in Ukrainian].
5. Knabe, G. (2003). *Thirst for Identity: Cultural-Anthropological Identification. Yesterday. Today. Tomorrow*. Moscow, p. 5. [in Russian].
6. Zamyatin, Ye. (2008). "We". Moscow: AST, 260 p. [in Russian].
7. Ilko Kucheriv Foundation "Democratic Initiatives". (2022, February 22). *No to Russian aggression: public opinion of Ukrainians in February 2022* [nationwide survey]. Ilko Kucheriv Foundation "Democratic Initiatives". <https://dif.org.ua/article/ni-agresii-rosii-gromadska-dumka-ukraintsiv-u-lyutomu-2022-r> [in Ukrainian].
8. *88 % of Russians support a small war for new territories*. (n.d.). Vlasti.net. Retrieved November 25, 2022, from <http://vlasti.net/news/312688> [in Ukrainian].
9. Lev Gumilev Center. (n.d.). *The face of Russian nationality, or the collapse of popular rasology*. Lev Gumilev Center. <http://www.gumilev-center.ru/lico-russkojj-nacionalnosti/> [in Russian].
10. *Well, it's time for humanity to learn the truth: "Few people know that the Russian language arose as a dialect when the Mongol-Tatars tried to speak Ukrainian": a Latvian deputy*. (2022, November 27). Replika top-news. Retrieved December 25, 2022, from http://www.replika-news.top/ну-що-ж-прийшла-пора-людству-дзнатися/?fbclid=IwAR3OIFOUeARbQeShzjkTnwdefC5X5w9O652_Vl4IJTGXTlqwhnq2VdS84m0 [in Ukrainian].
11. *The attitude of Ukrainians towards the citizens of Russia and Belarus further worsened – survey*. (2022, August 24). Radio Svoboda. Retrieved October 25, 2022, from <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraintsiv-stavlennia-do-rosiyan-bilorusiv-opytuvannia/32002496.html> [in Ukrainian].
12. Ilko Kucheriv Foundation "Democratic Initiatives". (2022, May 07–15). *How the war affects Ukrainians' opinion about friends, enemies and strategic goals of the state* [nationwide survey]. Ilko Kucheriv Foundation "Democratic Initiatives". <https://dif.org.ua/uploads/pdf/15817157516294a6a1becf98.27599689.pdf> [in Ukrainian].
13. *"Strong hand" or democracy: the survey showed what Ukrainians want against the backdrop of the war*. (2022, August 18). Slovo i Dilo. Retrieved October 13, 2022, from <https://www.slovoidilo.ua/2022/08/18/novyna/suspilstvo/sylna-rukachy-demokratiya-opytuvannya-pokazalo-choho-xochut-ukrayinczi-tli-vijny> [in Ukrainian].
14. Hromenko, S. (2022, August 24). *Postponed war for the independence of Ukraine*. LB. Retrieved October 10, 2022, from https://lb.ua/news/2022/08/24/527130_vidkladena_viyna_nezalezhnist.html [in Ukrainian].
15. Stepyko, M. T. (2020). *Ukrainian identity in the globalized world*. Kharkiv: Maidan, pp. 190–192 [in Ukrainian].
16. Honcharenko, R. (2022, August 24). *The old Ukraine no longer exists, the new one will become a nightmare for Putin*. DW. Retrieved October 16, 2022, from <https://www.dw.com/uk/komentar-staroi-ukraini-bilse-nemae-nova-stane-kosmarom-dla-putina/a-62900801> [in Ukrainian].
17. Reznik, O. (2022, July 24). *Collective identity under conditions of war: from the inferiority complex to the nation of winners*. Ilko Kucheriv "Democratic Initiatives" Foundation. <https://dif.org.ua/article/kolektivna-identichnist-za-umov-viynivid-kompleksu-menshovartosti-do-natsii-peremozhtsiv> [in Ukrainian].
18. Witte, L. (2006). *The European social model and social cohesion: what role does the EU play?* Kyiv, pp. 37–42 [in Ukrainian].
19. Sudyn, D. (2022, August 24). *How the war affected our identity, memory and values*. Ukrainskyi tyzhden. Retrieved November 07, 2022, from <https://tyzhden.ua/iak-vijna-vplynula-na-nashu-identychnist-pam-iat-ta-tsinnosti/> [in Ukrainian].

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

УДК 323.008:340.134:327.8:316.7«71»
<https://doi.org/10.53679/2616-9460.2.2022.08>

Валевський Олексій Леонідович –
провідний науковий співробітник
відділу суспільних процесів
центру внутрішньополітичних досліджень
Національного інституту стратегічних досліджень,
доктор наук з державного управління
ORCID: 0000-0003-0403-0277

У статті висвітлено питання законодавчого забезпечення державної культурної політики України в сучасних умовах. Обґрунтовано необхідність оновлення стратегії культурної політики, позаяк чинні документи, що визначають її напрями, застаріли й не відповідають своєму призначенню.

У сучасних умовах, коли суттєво знизився рівень бюджетного фінансування, альтернативним джерелом фінансової підтримки культурних проєктів може стати державно-приватне партнерство. Проте нинішній стан нормативної бази, що стосується такого виду партнерства, потребує оптимізації з метою створення привабливих умов задля залучення ресурсів приватного бізнесу для підтримки культурних проєктів. Тому актуальним є розвиток нормативної бази державно-приватного партнерства у сфері культури. Особлива увага має зосереджуватися на створенні правової бази меценатської діяльності.

В умовах широкомасштабного воєнного вторгнення Росії в Україну прискорилися процеси консолідації українського суспільства, спостерігається зміцнення цінностей ідентичності, в суспільстві утверджуються нові структури соціокультурної ідентичності. Висвітлено актуальність законодавчого визначення напрямів гуманітарної та культурної роботи, спрямованої на підтримку нових тенденцій у формуванні ідентичності громадян і розвитку людського потенціалу. Зокрема, йдеться про необхідність імплементації європейських цінностей у структуру соціокультурної ідентичності українського суспільства.

Сформульовано пропозиції щодо доповнень до низки нормативно-правових актів, які сприятимуть підвищенню ефективності культурної політики, залученню приватних інвестицій у сферу культури в умовах нестачі бюджетного фінансування та формуванню соціокультурної ідентичності.

Ключові слова: державна культурна політика, стратегія розвитку культури, державно-приватне партнерство у сфері культури, соціокультурна ідентичність.

Oleksii Valevskyi

LEGISLATIVE BACKGROUND OF STATE CULTURAL POLICY IN TIME OF WAR

→ *The article* deals with the issue of legislative support of the state cultural policy of Ukraine under martial law. The author argues that it is necessary to update the strategic documents regarding cultural policy, in particular the strategy for the development of the cultural sector. The current documents defining the directions of cultural policy are outdated and are not fit for purpose.

One vital aspect of the legislative support for cultural policy is the creation of a regulatory framework for public-private partnerships in the field of culture. Currently, the level of budget funding has significantly decreased, therefore the use of the potential of public-private partnerships could become an alternative source of financial support for cultural projects. The current state of the regulatory framework of public-private partnerships needs to be tailored to create optimal conditions for attracting private business resources to support cultural projects. Special attention needs to be paid to the creation of a legal basis for philanthropic activity.

Russia's large-scale military invasion radically accelerated the consolidation of Ukrainian society and the strengthening of identity values. New structures of sociocultural identity are being established in Ukrainian society. The author highlights the relevance of the legislative definition of the directions of humanitarian and cultural work, aimed at supporting new trends in the formation of citizens' identity and the development of human potential. In particular, there is a need to implement European values into the structure of sociocultural identity of Ukrainian society.

Proposals for additions to a number of regulatory and legal acts have been formulated, which will contribute to increasing the effectiveness of cultural policy, attracting private investment in the cultural realm to make up for the lack of budget funding, and forming a sociocultural identity.

Keywords: state cultural policy, culture development strategy, public-private partnership in the field of culture, sociocultural identity.

Драматичні події, пов'язані із широкомасштабним воєнним вторгненням Росії в Україну, кардинально змінили ціннісні орієнтації українських громадян, прискорили процеси суспільної консолідації. В українському суспільстві спостерігається зміцнення державоцентричних цінностей та зростання прихильності до євроінтеграційних установок. Ці процеси вказують на значущість гуманітарної та культурної роботи, спрямованої на формування соціокультурної ідентичності. Водночас культурна сфера внаслідок воєнних дій зазнала величезних втрат, а рівень бюджетного фінансування, який і раніше не покривав потреб культурної галузі, суттєво зменшився.

Актуальність статті полягає в необхідності визначення напрямів нормативно-правового забезпечення культурної політики в контексті сучасних суспільних змін, спричинених воєнним вторгненням РФ. Зокрема, є потреба в розробленні нової стратегії культурної політики в повоєнний період, необхідність

розвитку державно-приватного партнерства (ДПП), підвищення ролі культурної політики у формуванні суспільної стійкості та соціокультурної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій за означеною тематикою свідчить про невелику кількість наукових праць, у яких аналізуються проблеми законодавчого забезпечення культурної політики, у т. ч. формування соціокультурної ідентичності та зміцнення суспільної стійкості в умовах широкомасштабного воєнного вторгнення [1–4]. Серед оперативних оприлюднених матеріалів можна назвати публікацію «Ситуація у сфері культури: виклики та події», у якій аналізуються питання культурного та гуманітарного розвитку в умовах воєнної агресії РФ [5]. У рамках тематики, що досліджується, варто виокремити матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Публічне управління та адміністрування в умовах війни та у поствоєнний період», де, зокрема, розглядалися соціально-культурні аспекти публічного управління, питання

забезпечення єдності громадянського суспільства та політико-управлінської еліти в умовах війни й у повоєнний період [6]. Проте з об'єктивних причин наразі бракує публікацій, у яких розглядалися би проблеми розвитку нормативно-законодавчої бази сфери культури в умовах агресії та в повоєнний період.

Мета статті полягає у визначенні необхідності розв'язання найбільш актуальних проблем нормативно-правового забезпечення культурної політики в умовах воєнної агресії, що триває, та повоєнного відновлення держави. Зокрема, наголошується на тому, що особливу увагу треба приділити визначенню стратегічних напрямів повоєнного розвитку сфери культури, серед яких пріоритетним має стати посилення механізмів, спрямованих на створення системи державної підтримки розвитку культури та мистецтва. Крім того, серед дослідницьких завдань – довести актуальність розроблення оптимальної моделі державно-приватного партнерства у сфері культури з метою залучення додаткових фінансових ресурсів. Серед нагальних проблем також і завдання щодо формування ефективної політики зміцнення соціокультурної ідентичності.

З огляду на мету статті доцільно визначити **напрями розвитку правової основи культурної політики**.

Передусім варто вказати на *необхідність створення конституційних засад культурної політики* як важливої складової частини розвитку суспільства. У Конституції України немає окремих статей, які би повністю були присвячені цим питанням. В Основному Законі культура згадується в статтях 11, 12, 24, 36, 54, 66, а визначення, що в них містяться, багато в чому є неповними. Аналогічна ситуація спостерігається щодо державної культурної політики. У відповідних розділах Конституції України, де визначаються функції центральних органів влади, питанням культурної політики не надається пріоритетного значення. Власне, відсутнє саме поняття «культурна політика». Натомість використовуються поняття «загальнодержавні програми національно-культурного розвитку» (стаття 85), «загальнодержавна програма культурного розвитку» (стаття 116, п. 4), «регіональні програми культурного розвитку» (стаття 119, п. 3),

Водночас у конституціях деяких європейських країн (Італії, Іспанії) культурі приділяється належна увага, зокрема містяться норми, які прирівнюють значення культури до політики держави в економічній та соціальній сферах.

У подальшій роботі над змінами до Основного Закону доцільно позбавитися «залишкового» ставлення до культури. *Конституція України має містити окрему статтю, присвячену саме культурі та її значенню для розвитку українського суспільства*. Ця стаття повинна визначити, зокрема, засади державної культурної політики та гарантування культурних прав громадян, що сприятиме піднесенню ролі культури в суспільному житті та прискіпливій увазі органів влади всіх рівнів до проблем культурного розвитку.

На порядку денному проблема *законодавчого закріплення стратегічних напрямів культурної політики*. Документи, що нині визначають стратегічні напрями культурної політики, застаріли й не відповідають своєму призначенню.

Свого часу стратегічним питанням розвитку культури та культурної політики були присвячені парламентські слухання: «Культурна політика в Україні: пріоритети, принципи та шляхи реалізації» (2005) та «Стратегія гуманітарної політики сучасної України» (2010) [7; 8], а також слухання в профільному комітеті Верховної Ради України «Національна культурна стратегія 2015–2025: вектори розвитку» (2015) [9]. У 2016 р. була схвалена нині чинна Довгострокова стратегія розвитку української культури, проте сьогодні цей документ багато в чому є застарілим, а оскільки виникли реалії, які там не враховано, він не виконує функції стратегічного документа державної політики [10].

З ініціативи Міністерства культури та інформаційної політики (МКІП) у червні 2022 р. був підготовлений Маніфест «Культурна консолідація задля перемоги», у якому визначено пріоритети культурної політики у воєнний період [11]. Зауважимо, попри те, що цей Маніфест є доречним у поточній ситуації та отримав активну підтримку з боку мистецької громадськості та експертної спільноти, він не має статусу документа державної політики.

Сьогодні з багатьох причин існує нагальна потреба в розробленні та схваленні стратегічного документа державної політики, у якому було би визначено концептуальні засади культурного розвитку в умовах воєнної агресії та в повоєнний період.

Оновлення стратегічних документів державної культурної політики важливе ще й тому, що перед нашою країною постали завдання щодо адаптації національного законодавства до права Європейського Союзу в контексті набуття Україною статусу кандидата на членство у Європейському Союзі.

Особливу увагу, отже, потрібно зосередити на питаннях посилення ролі культурної й гуманітарної роботи щодо опанування європейських цінностей та формування соціокультурної ідентичності. Європейські цінності мають стати невід'ємними складниками української ідентичності. Тому в новій стратегії культурного розвитку мають бути визначені складові частини, спрямовані на імплементацію правових актів ЄС, у яких визначаються гуманітарні та суспільні цінності ЄС.

Концепція стратегії культурного розвитку України повинна спиратися на фундаментальні європейські цінності, серед яких, зокрема, свобода, справедливість, солідарність, демократія, верховенство права, захист прав людини, подолання бідності та гарантування прав меншин.

Потребують концептуального обґрунтування такі пріоритети культурного розвитку:

- необхідність опанування громадянами культурних сучасних компетенцій;
- подолання феномену «культурної бідності»;
- гарантії доступу до культурних благ незалежно від матеріального стану людини, національності, місця проживання;
- сприяння культурному розмаїттю;
- збереження та охорона культурної спадщини;
- державна й суспільна підтримка різноманітних форм творчості та інноваційної культури.

Доцільно, щоб Міністерство культури та інформаційної політики зініціювало розроблення проекту нової Стратегії розвитку державної культурної політики України, залучивши до цієї роботи представників експертної спільноти. Крім того, важливо, щоб у профільному комітеті Верховної Ради України були проведені слухання щодо визначення стратегічних аспектів культурної політики в сучасних умовах, у яких би взяли участь представники наукових інституцій і неурядових організацій.

Серед актуальних напрямів законодавчого забезпечення культурної політики також необхідним є запровадження субвенції з державного бюджету для гарантованого фінансування культурних потреб населення за моделлю, згідно з якою надається освітня та медична субвенції. У цьому сенсі заслуговує на підтримку законодавча ініціатива МКПІ, що за-

пропонувало проект Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо запровадження культурної субвенції для фінансування надання базового набору культурних послуг» [12]. Запровадження культурної субвенції сприятиме фінансуванню гарантованого набору культурних послуг, що матиме наслідком забезпечення рівномірності культурного розвитку регіонів і стане ефективним засобом перешкоджання розвитку феномену «культурної бідності».

Окремої уваги потребує стан справ у сфері креативних індустрій. За статистичними даними, у довоєнний 2019 р. галузь креативних індустрій згенерувала 3,94 % доданої вартості в українській економіці (близько 117 млрд грн) та забезпечила роботою 352 тис. людей, або 3,6 % зайнятих осіб. Воєнна агресія спричинила масштабні руйнації у галузі креативних індустрій. Так, у цій сфері за період січень – березень 2022 р. порівняно з аналогічним періодом 2021 р. загальна кількість платників податків зменшилася на 60 %, обсяг декларованих доходів – на 41 %. На 64 % зменшився обсяг доходів фізичних осіб – підприємців, що перебувають на спрощеній системі оподаткування. Також 64 % ФОПів припинили свою діяльність [13].

Найвні тенденції свідчать про те, що виникла термінова потреба схвалення нормативно-правових актів, які би сприяли створенню умов щодо запобігання зростанню безробіття у сфері креативних індустрій і, як наслідок, міграції за кордон талановитих фахівців у цій галузі. У цьому плані неабиякі надії покладаються на створення анонсованого Національного офісу розвитку креативних індустрій. Давно назріла необхідність розроблення державної цільової програми розвитку креативних індустрій, яка би сприяла системності державної політики в цій галузі.

Актуальними завданнями нормативно-правового забезпечення розвитку креативних індустрій можна вважати: необхідність забезпечення доступу до пільгових кредитів (зокрема, до програми «Доступні кредити 5–7–9 %»); можливість уведення пільгових тарифів на оренду приміщень комунальної власності; запровадження практики спрощення митних процедур і зменшення зборів, пов'язаних з імпортом обладнання та матеріалів, які використовуються для виробництва товарів і надання послуг. Експерти також вказують на необхідність розроблення регіональних програм із стимулювання попиту на культурний і креативний продукт, розвиток освіти у сфері креативних індустрій. Крім того, необхідна державна підтримка експортного потенціалу креативних індустрій.

Також насущним є створення законодавчої бази для розвитку *державно-приватного партнерства в культурній сфері*. У нинішніх умовах основним джерелом підтримки культури залишається фінансування з державного і місцевих бюджетів, а також ресурси міжнародних партнерів. Водночас очевидно, що цих джерел фінансування недостатньо для повноцінного відновлення культурної галузі.

Як свідчать дані профільного комітету парламенту, у бюджеті України на 2022 р. зменшення номінальних видатків на культуру та мистецтво відбувалося за рахунок державного бюджету (-36,79 %), водночас у місцевих бюджетах такі видатки продемонстрували певне зростання (+10,11%). У державному бюджеті на 2023 р. знову скорочено номінальні видатки на культуру та мистецтво (-10,82 %), проте за рахунок місцевих бюджетів вони незначною мірою зростуть (+2,75 %). Таке перекладання фінансування культурної сфери на місцеві бюджети на тлі суттєвого зменшення підтримки із державного бюджету вочевидь не сприятиме поліпшенню фінансового стану закладів культури. На думку парламентських експертів, з урахуванням високих прогнозованих рівнів інфляції в 2023 р. (31 %) відбудеться суттєве зменшення у зведеному бюджеті України на 2023 р. видатків на культуру (-39,43 % порівняно з 2021 р.) [14].

У таких умовах ефективним допоміжним інструментом фінансової підтримки культурної політики може стати державно-приватне партнерство. Проте наразі існує велика прогалина у чинному законодавстві щодо правового забезпечення ДПП у сфері культури. Так, у законах України «Про музеї та музейну справу» і «Про охорону культурної спадщини» декларується можливість застосування державно-приватного партнерства, але не визначається його конкретний механізм. Ці закони спрямовані більше на заборони у використанні такої спадщини, ніж на розвиток. Чинні законодавчі акти, що регулюють ДПП, зокрема закони України «Про державно-приватне партнерство», «Про концесію», «Про оренду державного та комунального майна», «Про передачу об'єктів права державної і комунальної власності», «Про інвестиційну діяльність», також повністю не розкривають специфіку державно-приватного партнерства у сфері культури. Ця специфіка полягає передусім у тому, що об'єкти культури в рамках ДПП, виконуючи функції з отримання прибутку, повинні, крім того, нести соціальне та гуманітарне навантаження.

Чинна модель державно-приватного партнерства не пристосована для її ефективного застосування у сфері культури, ураховуючи специфіку об'єктів

культурної інфраструктури та пам'яток культурної спадщини. На думку експертів, в умовах України найбільш оптимальними формами державно-приватного партнерства у сфері культури можуть бути такі: оренда, концесія, аутсорсинг, інвестиційні домовленості. Наприклад, оренда може застосовуватися щодо музеїв, бібліотек, концертних залів, архітектурних пам'яток. Водночас для всіх форм ДПП щодо історичних пам'яток має бути вимога охоронного зобов'язання зі збереження об'єкта культурної спадщини.

Нині відсутні конкретні підзаконні нормативні акти та методичні рекомендації, які би визначали механізми застосування державно-приватного партнерства у сфері культури та використання об'єктів історичної спадщини, зокрема через визначення розподілу відповідальності між державою та приватними суб'єктами господарювання, координації дій відомств, до компетенції яких належать питання реалізації культурної політики.

Залишаються лакуни в нормативному обґрунтуванні механізмів державно-приватної взаємодії, як-то: експертна підтримка наукових установ щодо підготовки проєктів ДПП; визначення повноважень та відповідальності суб'єктів ДПП у реалізації культурних проєктів. Конче потрібні галузеві підзаконні акти про особливості оренди культурних об'єктів, що перебувають у державній та комунальній власності. Крім чинників економічної ефективності, необхідні методичні розробки, що мають бути спрямовані на збереження об'єктів культурної спадщини і недопущення їх пошкодження під час використання суб'єктами підприємницької ініціативи.

Зареєстровані у Верховній Раді України проєкти законів щодо застосування механізмів державно-приватного партнерства викликають чимало запитань. Так, законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо збереження об'єктів культурної спадщини)» від 16 липня 2021 р. № 5781 пропонує з усіх можливих форм ДПП тільки приватизацію об'єктів культурної спадщини, не згадуючи такі форми, як концесія або оренда [15]. У цьому законопроекті не розкривається специфіка приватизації історичних пам'яток, зокрема пропонується, щоб історичні пам'ятки приватизувалися в порядку, визначеному законом для об'єктів малої приватизації. Це спотворює зміст ДПП у сфері культурної політики.

У законопроекті «Про внесення змін до деяких законів України щодо створення умов для реалізації проєктів у сфері розвитку об'єктів культурного

призначення та управління пам'ятками культурної спадщини в рамках державно-приватного партнерства» від 20 липня 2021 р. № 5808 робиться акцент лише на відкритті готелів на музейних територіях [16]. Цей законопроект, за висновками Головного науково-експертного управління Верховної Ради України, потребує доопрацювання, оскільки діяльність готелів на території музеїв може негативно вплинути на стан зберігання музейних фондів.

Сфера культури й до широкомасштабної воєнної агресії РФ була непривабливою для приватних інвесторів. Основна причина відсутності інтересу до інвестування – незадовільна нормативно-правова база, що регламентує ДПП у галузі культури. Тому в нинішніх умовах нестачі фінансування з державного та місцевих бюджетів потрібно оновити нормативно-правову базу державно-приватного партнерства у сфері культури з метою створення належного нормативного середовища та стимулів для залучення інвестицій у культурну сферу представниками приватного бізнесу. Необхідна оптимізація чинної системи заборон та обмежень у використанні культурної спадщини з метою створення привабливих стимулів для залучення приватного бізнесу.

На порядку денному також питання створення *законодавства про меценатську діяльність*, яка може стати ефективним допоміжним засобом підтримки фінансової та матеріальної культурної політики.

Чинна правова база, що регламентує меценатство, обмежується Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», який є рамковим і, на думку багатьох експертів, не відображає специфіки цієї діяльності у сфері культури [17]. Попередні спроби підготовки законопроектів про меценатство виявилися невдалими переважно через застереження щодо корупційних ризиків, коли благодійна фінансова допомога та податкові пільги могли би стати механізмами для ухиляння від сплати податків. У 2021 р. було прийнято Закон України, який визначає специфіку меценатства в галузі спорту [18]. Отже, на часі створення правової бази меценатства та благодійної діяльності у сфері культури та мистецтва.

Можна визначити засади нового закону про меценатство у сфері культури, які доцільно врахувати під час його підготовки. Насамперед варто визначити права та обов'язки як меценатів, так і одержувачів допомоги. Необхідно також унормувати сфери компетенцій органів державного управління та місцевого самоврядування щодо меценатської діяльності. Крім того, потрібно визначити обмеження меценатської допомоги. Зокрема, органи та посадові

особи державного та місцевого управління не можуть бути одержувачами такої допомоги. Так само меценатська допомога не може надходити за рахунок державного та місцевих бюджетів. Меценатська діяльність не може використовуватись у політичних і рекламних цілях.

Органи державного управління та місцевого самоврядування не можуть забороняти меценатську діяльність або впливати на вибір форм допомоги. Меценат може мати право на свій розсуд визначати одержувачів допомоги, її форми та обсяги. Водночас меценат або компанія, яка здійснює корпоративну філантропічну діяльність, не повинні мати права обмежувати самостійність творчої діяльності.

Важливо, щоб у новому законі було прописано, що органи державної влади та місцевого самоврядування мають право встановлювати економічні, податкові та репутаційні стимули стосовно розвитку меценатської діяльності. Зокрема, йдеться про пільгове оподаткування, часткове (або повне) повернення коштів, пов'язаних із технічним переоснащенням та експлуатацією культурних закладів, пільгове кредитування культурних проєктів. Пільги мають бути розроблені таким чином, щоб вони не перетворилися на засіб ухиляння від сплати податків під виглядом меценатства.

Наголосимо на тому, що конче потрібно визначити механізм державного та громадського контролю, який би унеможливив різного роду зловживання у використанні меценатських коштів – передбачав би забезпечення публічності у звітуванні щодо витрат наданих коштів, контроль над процесами збирання та витрачання зібраних коштів.

Насамкінець, новий закон про меценатство має містити визначення механізмів і стимулів для створення спеціалізованих культурних фондів задля залучення позабюджетних фінансових, матеріальних ресурсів на підтримку культурної та мистецької діяльності.

Ще один аспект, на якому треба зосередитися, – це *законодавчі ініціативи, спрямовані на формування соціокультурної ідентичності*. Нині в умовах широкомасштабного воєнного вторгнення Росії спостерігаються процеси консолідації українського суспільства та зміцнення цінностей ідентичності.

Як свідчать результати соціологічних опитувань, у громадській свідомості зміцнюються установки консолідації. Зокрема, 80 % респондентів зазначають, що відчують гордість за державу, 98 % – самоідентифікують себе як громадян України. Під час

воєнної агресії РФ значно збільшилася кількість прихильників вступу України до ЄС – 91 % опитаних висловлюють підтримку євроінтеграційного курсу. Також спостерігається кардинальне зниження (до 11 %) кількості респондентів, які ностальгують за радянським минулим. Не жалкує за СРСР абсолютна більшість опитаних – таких 87 % [19–21]. Зазначені тенденції є домінуючими у свідомості респондентів, незалежно від їхнього віку чи регіону проживання, і це справді безпрецедентне явище.

Зафіксовані у громадській свідомості ціннісні трансформації вказують на деструкцію багатьох ідеологічних установок, що дісталися у спадок від минулого. Водночас є підстави стверджувати про формування оновленої соціокультурної ідентичності громадян, у ціннісній структурі якої зміцнюються державницькі та україноцентричні установки. Тому великого значення набувають законодавчі ініціативи, що стосуються зміцнення соціокультурної ідентичності.

Зважаючи на зазначене, актуальним є звернення до Закону «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», що схвалений Верховною Радою України в грудні 2022 р. [22]. Цей документ закладає правові підвалини державної політики у сфері формування ідентичності громадян, що є важливим напрямом гуманітарної та культурної роботи в сучасних умовах.

Проте, незважаючи на актуальність, цей Закон не відображає всієї повноти спектра завдань у сфері формування соціокультурної ідентичності. Вважаємо за доцільне у найближчому майбутньому під час доопрацювання цього документа внести зміни, спрямовані на забезпечення його системності та ефективності.

По-перше, необхідно посилити роль культурної політики у формуванні національної та громадянської ідентичності. У тексті Закону згадується важливість культурної політики, проте їй не надається пріоритетного значення. Не пропонується жодних змін у чинне законодавство, яке регламентує культурну політику як засіб формування ідентичності. Отже, до завдань державної політики у сфері утвердження ідентичності потрібно додати завдання щодо опанування культурних компетенцій, європейських цінностей та норм.

По-друге, необхідні доповнення, які визначатимуть значення євроінтеграційного курсу у формуванні ідентичності. Європейська рада 24 червня 2022 р. надала Україні статус кандидата у члени ЄС. Це змушує законодавця забезпечити трансформацію українського законодавства, зокрема у гуманітарній сфері, згідно з

нормами, прийнятими у Європейському Союзі. Тому в політику формування національної та громадянської ідентичності мають бути імплементовані європейські цінності.

Європейські цінності мають стати невід’ємними складовими частинами української ідентичності. У законодавстві, що визначає державну політику формування соціокультурної ідентичності, повинні бути норми, котрі були би спрямовані на імплементацію правових актів ЄС, де визначаються гуманітарні та суспільні цінності, на яких базується ЄС. Зокрема, це стаття 2 Лісабонського договору та Хартія основних прав Європейського Союзу [23; 24]. Наведені в зазначеному Законі основні національні цінності (соборність, самобутність, воля, гідність) потребують доповнень із посиланням на європейські цінності, що визначаються згаданими засадничими актами ЄС. Таке поєднання сприятиме гармонійній інтеграції національної політики формування ідентичності із загальноєвропейським історичним, культурним та правовим контекстом. Запропоновані новації відповідатимуть завданню гармонізації вітчизняного законодавства із законодавством ЄС.

Висновки та пропозиції

Проведений аналіз дав змогу визначити кілька актуальних напрямів розвитку законодавчої та нормативної бази культурної політики.

1. Передусім варто вказати на необхідність створення конституційних засад культурної політики. У Конституції України жодна окрема стаття їй повністю не присвячена. Основний Закон має містити окрему статтю, присвячену культурі та її значенню для розвитку українського суспільства. Ця стаття повинна визначити, зокрема, засади державної культурної політики та гарантування культурних прав громадян, що сприятиме піднесенню ролі культури в суспільному житті та прискіпливій увазі органів влади всіх рівнів до проблем культурного розвитку.
2. Існує потреба у визначенні стратегічних пріоритетів культурної політики в умовах воєнного часу та у повоєнний період. Це зумовлено насамперед тим, що чинні документи, котрі визначають стратегічні напрями культурної політики, застаріли й не відповідають сучасним викликам.

Крім того, до оновлення стратегічних документів культурного розвитку спонукає набуття Україною статусу кандидата до вступу у ЄС і, відповідно, завдання щодо виконання вимог з адаптації віт-

чизняного законодавства до права Європейського Союзу. В оновленому стратегічному дизайні культурної політики особливу увагу варто приділити посиленню ролі культурної та гуманітарної роботи щодо опанування європейських цінностей та формування соціокультурної ідентичності. У новій Стратегії культурного розвитку України мають бути визначені складники, що були би спрямовані на імплементацію правових актів ЄС, у яких визначаються основоположні гуманітарні та суспільні цінності Євросоюзу.

3. Серед актуальних напрямів законодавчого забезпечення культурної політики – необхідність запровадження субвенції з державного бюджету для гарантованого фінансування культурних потреб населення. Запровадження культурної субвенції сприятиме фінансуванню гарантованого набору культурних послуг, що матиме наслідком забезпечення рівномірності культурного розвитку регіонів і стане ефективним засобом перешкоджання розвитку феномену «культурної бідності».
4. Необхідним є розроблення та схвалення нормативно-правових актів, які би сприяли розвитку креативних індустрій. На порядку денному – невідкладне схвалення нормативно-правових актів щодо створення умов запобігання зростанню безробіття у сфері креативних індустрій і, як наслідок, міграції фахівців за кордон через воєнну агресію. У цьому плані важливим є створення анонсованого Національного офісу розвитку креативних індустрій. Також на часі створення державної цільової програми розвитку цієї галузі. Особливої уваги потребує державна підтримка експортного потенціалу креативних індустрій.
5. В умовах нестачі фінансування з державного та місцевих бюджетів конче потрібно оновити нормативно-правову базу державно-приватного партнерства у сфері культури з метою створення належного нормативного середовища та стимулів для приватного бізнесу задля залучення інвестицій у культурну сферу. Позаяк очевидно, що бюджетного фінансування недостатньо для повноцінного відновлення культурної галузі.

Необхідні підзаконні нормативні акти та методичні рекомендації, які би регламентували застосування механізмів державно-приватного партнерства використання об'єктів культурної інфраструктури та пам'яток культурної спадщини для таких форм, як оренда, концесія, аутсорсинг. При цьому мають бути збережені вимоги щодо охоронного зобов'язання зі збереження об'єктів культурної спадщини.

Також потребують унормування експертна підтримка наукових установ щодо підготовки проєктів ДПП, визначення повноважень та відповідальності суб'єктів ДПП в реалізації культурних проєктів. Неодмінно потрібні галузеві підзаконні акти про особливості оренди культурних об'єктів, що перебувають у державній та комунальній власності.

Загалом необхідна оптимізація чинної системи заборон та обмежень у використанні культурної спадщини з метою створення привабливих стимулів для залучення інвестицій та приватного бізнесу.

6. Актуальним є завдання щодо розроблення законодавчої бази меценатської діяльності задля сприяння фінансовій та матеріальній підтримці бізнесовим середовищем у реалізації культурних проєктів.

Новий закон про меценатство повинен визначати низку стимулів цього виду діяльності, зокрема економічні, податкові та репутаційні. Пільги мають бути розроблені таким чином, щоб вони не перетворилися на засіб ухиляння від сплати податків під виглядом меценатства. Необхідно визначити права та обов'язки як меценатів, так і одержувачів допомоги. Треба також унормувати сфери компетенцій органів державного управління та місцевого самоврядування щодо меценатської діяльності. Крім того, потрібно визначити механізм державного та громадського контролю, який би унеможлилював різного роду зловживання у використанні меценатських коштів.

Драматичні події, пов'язані з опором Української держави воєнній агресії РФ, зумовили суттєві якісні трансформації у громадській свідомості, які пов'язуються передусім із формуванням суспільної консолідації. Є підстави стверджувати про становлення нової ідентичності громадян. Тому існує потреба законодавчого визначення напрямів гуманітарної та культурної роботи, спрямованої на підтримку нових тенденцій у формуванні ідентичності громадян і розвитку людського потенціалу.

У цьому аспекті особливу увагу варто зосередити на заходах щодо імплементації європейських цінностей, які визначені в засадничих документах ЄС, а також на діяльності із формування соціокультурної ідентичності українських громадян. Європейські цінності мають стати невід'ємними складниками української ідентичності. Таке поєднання сприятиме гармонійній інтеграції національної політики формування ідентичності із загальноєвропейським історичним, культурним та правовим контекстом.

Список використаних джерел

1. Гуманітарна політика в Україні: виклики та перспективи (Біла книга) : аналіт. доп. / [Сінайко О. О. (кер. авт. кол.) та ін.] ; за заг. ред. Ю. Б. Каплан, Ю. А. Тищенко. Київ : НІСД, 2020. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-03/gpniss.pdf> (дата звернення: 21.10.2022).
2. Валевський О. Л. Функції культури у формуванні суспільної консолідації України : аналіт. записка. Серія «Гуманітарний розвиток». Київ : НІСД, 2019. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/201907/ANALIT%20VALEV-SKY%20HUMANE%20DEVELOPMENT%201%202019%201.pdf> (дата звернення: 21.10.2022).
3. Степико М. Т. Проблеми реалізації консолідаційного потенціалу української нації : аналіт. записка. Серія «Гуманітарний розвиток». Київ : НІСД, 2019. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/201909/ANALIT%20STERYKO%20HUMANE%20DEVELOPMENT%201%202019%201.pdf> (дата звернення: 21.10.2022).
4. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпечного середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 456 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-03/reznikovaukraineresilience2022_02.pdf (дата звернення: 21.10.2022).
5. Валевський О., Литвиненко О. Ситуація у сфері культури: виклики та події. Київ : НІСД, 2022. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/kultura_vikliki.pdf (дата звернення: 21.10.2022).
6. Валевський О. Роль культури у формуванні національної консолідації в сучасних умовах. Публічне управління та адміністрування в умовах війни і в поствоєнний період в Україні : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. : у трьох томах (м. Київ, 15–28 квітня 2022 р.). Т. 2. Київ : ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України. С. 106–109. URL: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/tezy0422-t2.pdf> (дата звернення: 21.10.2022).
7. Культурна політика в Україні: пріоритети, принципи та шляхи реалізації : парламентські слухання 20 квітня 2005 р. [Стенограф. звіт] / Верховна Рада України. URL: http://static.rada.gov.ua/zakon/skl4/par_sl/sl200405.htm (дата звернення: 21.10.2022).
8. Стратегія гуманітарної політики сучасної України: парламентські слухання 6 жовтня 2010 р. [Стенограф. звіт] / Верховна Рада України. URL: http://static.rada.gov.ua/zakon/skl6/11session/par_sl/sl0610110.htm (дата звернення: 21.10.2022).
9. Комітетські слухання на тему «Національна культурна стратегія 2015–2025: вектори розвитку» 15 липня 2015 р. / Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики : офіц. сайт. URL: <https://kompkd.rada.gov.ua/documents/sluhannja/73577.html> (дата звернення: 21.10.2022).
10. Про схвалення Довгострокової стратегії розвитку української культури – стратегії реформ : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.02.2016 № 119-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248862610> (дата звернення: 21.10.2022).
11. Маніфест «Культурна консолідація задля перемоги» щодо пріоритетів культурної політики в часи війни або 12 необхідних кроків / Міністерство культури та інформаційної політики України. 2022. 27 черв. URL: <https://mkip.gov.ua/news/7311.html> (дата звернення: 21.10.2022).
12. Проект Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо запровадження культурної субвенції для фінансування надання базового набору культурних послуг» / Міністерство культури та інформаційної політики України. 2022. 09 верес. URL: <https://mkip.gov.ua/news/7692.html> (дата звернення: 21.10.2022).
13. Креативні індустрії у І кварталі 2022 року (статист. огляд) / Міністерство культури та інформаційної політики України. 2022. 05 верес. URL: <https://mkip.gov.ua/news/7654.html> (дата звернення: 21.10.2022).
14. Інформаційно-аналітична довідка про бюджетне фінансування предметів відання Комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики Верховної Ради України (2022; 2023 роки) / Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики : офіц. сайт. URL: <https://kompkd.rada.gov.ua/uploads/documents/34461.pdf> (дата звернення: 21.10.2022).
15. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо збереження об'єктів культурної спадщини) від 16.07.2021 № 5781. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27250> (дата звернення: 21.10.2022).
16. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо створення умов для реалізації проектів у сфері розвитку об'єктів культурного призначення та управління пам'ятками культурної спадщини в рамках державно-приватного партнерства від 20.07.2021 № 5808. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27470> (дата звернення: 21.10.2022).
17. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012 № 5073-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text> (дата звернення: 21.10.2022).

18. Про внесення змін до деяких законів України щодо меценатської діяльності у сфері фізичної культури і спорту : Закон України від 02.06.2021 № 152021-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1520-20#Text> (дата звернення: 21.10.2022).
19. Восьме загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (6 квітня 2022) / Соціологічна група «Рейтинг». 2022. 08 квіт. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosmoy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voynu_6_aprelya_2022.html (дата звернення: 21.10.2022).
20. Сьоме загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (30–31 березня 2022) / Соціологічна група «Рейтинг». 2022. 05 квіт. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/sedmoy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voynu_30-31_marta_2022.html (дата звернення: 21.10.2022).
21. Десяте загальнонаціональне опитування: ідеологічні маркери війни. 27 квітня 2022 року / Соціологічна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyaty_obschenacionalnyy_opros_ideologicheskie_markery_voynu_27_aprelya_2022.html (дата звернення: 21.10.2022).
22. Проект Закону про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності від 23.11.2021 № 6341. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73263 (дата звернення: 03.12.2023).
23. EU. Treaty of Lisbon. Amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, 13 December 2007 (2007/C 306/01). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2007:306:-FULL&from=FI> (дата звернення: 21.10.2022).
24. Charter of fundamental rights of the European Union (2000/C 364/01). *Official Journal of the European Communities*. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (дата звернення: 21.10.2022).

References

1. Sinaiko, O. O., at al. (2020). *Humanitarian policy in Ukraine: challenges and prospects (White Book)*. Kyiv: NISS. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-03/gpniss.pdf> [in Ukrainian].
2. Valevskiy, O. L. (2019). *Functions of culture in the formation of social consolidation of Ukraine*. Kyiv: NISS. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/201907/ANALIT%20VALEVSKY%20HUMANE%20DEVELOPMENT%201%202019%201.pdf> [in Ukrainian].
3. Stepyko, M. T. (2019). *Problems of realization of the consolidation potential of the Ukrainian nation*. Kyiv: NISS. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/201909/ANALIT%20STEPYKO%20HUMANE%20DEVELOPMENT%201%202019%201.pdf> [in Ukrainian].
4. Reznikova, O. O. (2022). *National stability in the conditions of a changing security environment*. Kyiv: NISS, 456 p. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-03/reznikovaukraineresilience2022_02.pdf [in Ukrainian].
5. Valevskiy, O., & Lytvynenko, O. (2022). *The situation in the sphere of culture: challenges and events*. Kyiv: NISS. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/kultura_vikliki.pdf [in Ukrainian].
6. Valevskiy, O. (2022). The role of culture in the formation of national consolidation in modern conditions. Proceedings of the All-Ukrainian science and practice conference *Public management and administration in the conditions of war and in the post-war period in Ukraine* (Ukraine, Kyiv, 15–28 Apr., 2022). Vol. 2, pp. 106–109. Kyiv: Universytet menedzhmentu osvity. <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/tezy0422-t2.pdf> [in Ukrainian].
7. Verkhovna Rada of Ukraine. (2005). *Cultural policy in Ukraine: priorities, principles and ways of implementation: parliamentary hearings*, April 20, 2005. [Shorthand report]. http://static.rada.gov.ua/zakon/skl4/par_sl/sl200405.htm [in Ukrainian].
8. Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). *Strategy of humanitarian policy of modern Ukraine: parliamentary hearings*, October 6, 2010. [Shorthand report]. http://static.rada.gov.ua/zakon/skl6/11session/par_sl/sl0610110.htm [in Ukrainian].
9. Verkhovna Rada of Ukraine. (2015). *Committee hearings on the topic “National cultural strategy 2015–2025: vectors of development”*, July 15, 2015. Committee on Humanitarian and Information Policy. <https://kompkd.rada.gov.ua/documents/sluhannja/73577.html> [in Ukrainian].
10. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2016). On the approval of the Long-term strategy for the development of Ukrainian culture – the strategy of reforms: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 02, 2016 No. 119-r. Retrieved October 11, 2022, from <https://www.kmu.gov.ua/npas/248862610> [in Ukrainian].
11. Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. (2022, June 27). *Cultural Consolidation for Victory Manifesto on Cultural Policy Priorities in Wartime or 12 Necessary Steps*. MCIP. Retrieved October 21, 2022, from <https://mkip.gov.ua/news/7311.html> [in Ukrainian].

12. Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. (2022, September 09). Draft Law of Ukraine “On Amendments to the Budget Code of Ukraine on the Introduction of Cultural Subvention to Finance the Provision of a Basic Set of Cultural Services”. MCIP. Retrieved October 21, 2022, from <https://mkip.gov.ua/news/7692.html> [in Ukrainian].
13. Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. (2022, September 05). *Creative industries in the 1st quarter of 2022* (statistical review), MCIP. Retrieved October 21, 2022, from <https://mkip.gov.ua/news/7654.html> [in Ukrainian].
14. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). *Informational and analytical report on budget financing of the subjects of the Committee on Humanitarian and Information Policy of the Verkhovna Rada of Ukraine (2022; 2023)*. Committee on Humanitarian and Information Policy. <https://kompkd.rada.gov.ua/uploads/documents/34461.pdf> [in Ukrainian].
15. Verkhovna Rada of Ukraine. (2021). Draft Law on amendments to certain legislative acts of Ukraine (regarding preservation of cultural heritage sites) dated July 16, 2021 No. 5781. Retrieved October 21, 2022, from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27250> [in Ukrainian].
16. Verkhovna Rada of Ukraine. (2021). Draft Law on Amendments to Certain Laws of Ukraine on Creating Conditions for the Implementation of Projects in the Field of Development of Cultural Objects and Management of Cultural Heritage Monuments in the Framework of Public-Private Partnership dated July 20, 2021 No. 5808. Retrieved October 21, 2022, from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27470> [in Ukrainian].
17. Verkhovna Rada of Ukraine. (2012). On charitable activities and charitable organizations: Law of Ukraine dated July 05, 2012 No. 5073-VI. Retrieved October 21, 2022, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text> [in Ukrainian].
18. Verkhovna Rada of Ukraine. (2021). On amendments to some laws of Ukraine regarding philanthropic activities in the field of physical culture and sports: Law of Ukraine dated June 02, 2021 No. 52021-IX. Retrieved October 21, 2022, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1520-20#Text> [in Ukrainian].
19. Sociological group “Rating”. (2022, April 08). *Eighth nationwide survey: Ukraine at war (April 6, 2022)*. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosmoy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_6_aprelya_2022.html [in Ukrainian].
20. Sociological group “Rating”. (2022, April 04). *Seventh nationwide survey: Ukraine at war (March 30–31, 2022)*. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/sedmoy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_30-31_marta_2022.html [in Ukrainian].
21. Sociological group “Rating”. (2022, April 27). *Tenth National Survey: Ideological Markers of War*. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyaty_obschenacionalnyy_opros_ideologicheskie_markery_voyny_27_aprelya_2022.html [in Ukrainian].
22. Verkhovna Rada of Ukraine. (2021). Draft Law on the Basic Principles of State Policy in the Field of Affirming Ukrainian National and Civic Identity dated November 23, 2021 No. 6341. Retrieved December 03, 2022, from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73263 [in Ukrainian].
23. EU. Treaty of Lisbon. Amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, 13 December 2007 (2007/C 306/01). (2007). European Union. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2007:306:FULL&from=FI> [in English].
24. EU. Charter of fundamental rights of the European Union (2000/C 364/01). (2000). *Official Journal of the European Communities*. https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf [in English].

АЗІЙСЬКИЙ НЕЙТРАЛІЗМ І РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: ЯК ЗМІНИТИ БАЛАНС НА КОРИСТЬ УКРАЇНИ

УДК 327.5(5)(470+477):355.01.009

<https://doi.org/10.53679/2616-9460.2.2022.09>

Лоссовський Ігор Євгенович –
Надзвичайний і Повноважний Посланник України
першого класу,
кандидат фізико-математичних наук
ORCID: 0000-0003-1870-843X

➔ **Проведено** аналіз еволюції сучасного міжнародно-правового концепту нейтралізму, що історично, починаючи із середини ХХ ст., був притаманний країнам Азійського регіону, який є «батьківщиною» зовнішньополітичних уявлень про нейтралітет і позаблоковість. Джерелом останніх, середовищем їх формування та утвердження стало блокове протистояння часів холодної війни. Ці поняття пов'язані з ім'ям першого прем'єр-міністра незалежної Індії Дж. Неру, який запропонував «геополітичний код» Індії, що бере початок від стародавніх традицій індо-буддійської цивілізації. Концепт значно пережив свого ідеолога, проте після смерті Дж. Неру центр подальшого просування ідей нейтралізму перемістився до Південно-Східної Азії (ПСА). Основним ідеологічним стрижнем консолідації цього субрегіону була ідея азійського нейтралізму та антикомунізму. При цьому нейтралізм був спрямований проти активного військово-політичного втручання у справи субрегіону з боку зовнішніх держав, насамперед США, СРСР і Китаю, а також спроб останніх втягнути у свої конфлікти країни ПСА. Еволюціонуючи від ключового концепта блокового протистояння холодної війни до нейтралітету як важливого фактора в протистоянні США й КНР в регіоні Східної Азії після завершення холодної війни, на сьогоденньому етапі нейтралізм є важливим фактором у воєнному протистоянні України проти російського агресора, а в глобальному контексті – протистоянні світової ліберальної демократії та авторитаризму / тоталітаризму.

Детально проаналізовано політичні позиції традиційно нейтральних (у контексті еволюції згаданого концепта) азійських країн, а також тих, що відверто декларують та послідовно дотримуються нейтрального статусу стосовно російсько-української війни. Зроблено висновок про можливості зміни балансу сил і «перетягнення» окремих нейтральних країн на бік проукраїнської коаліції держав.

Ключові слова: міжнародно-правовий концепт нейтралізму, Південно-Східна Азія, Центральна Азія, Індія, Китай, російсько-українська війна.

Ihor Lossovskiy

ASIAN NEUTRALISM AND THE RUSSIA-UKRAINE WAR: HOW TO CHANGE THE BALANCE IN UKRAINE'S FAVOR

The author analyses the evolution of the modern concept of neutralism in international law, as historically practiced by the countries of the Asian region starting from the middle of the 20th century. The Asian region is viewed as the birthplace of foreign policy ideas about neutrality and non-alignment. The bloc confrontation during the Cold War functioned both as the source of and the environment for the formation and consolidation of neutrality and non-alignment. These concepts are associated with Jawaharlal Nehru, the first prime minister of independent India, who proposed the “geopolitical code” of India, which has its roots in the ancient traditions of the Indo-Buddhist civilization. This notion greatly outlived its creator; however, as after his death, the locus of further promoting neutralism shifted to the countries of Southeast Asia. The main ideological core of the consolidation of this subregion was the idea of Asian neutralism and anti-communism. At the same time, neutralism was channeled against active military and political interference in the affairs of the subregion by external states, primarily the USA, the USSR, and China, as well as attempts by them to involve the SEA countries in their conflicts. Evolving from the key concept of the bloc confrontation of the Cold War to neutrality as an important factor in the confrontation between the USA and the PRC in the East Asian region after the end of the Cold War, on today's stage neutralism manifests itself as an important factor in the military confrontation of Ukraine against the Russian aggressor, and in a more global context, the confrontation between global liberal democracy and authoritarianism or totalitarianism.

The political positions of traditionally neutral (in the sense of the mentioned evolving concept) Asian countries, as well as those that openly declare and consistently maintain a neutral status regarding the Russian-Ukrainian war, are analyzed in detail. A conclusion is made regarding the possibilities of changing the balance of power and “pulling” certain neutral countries to the side of the pro-Ukrainian coalition of states.

Keywords: international legal concept of neutralism, Southeast Asia, Central Asia, India, China, Russian-Ukrainian war.

У статті вперше в науковій літературі висвітлено сучасний міжнародно-правовий концепт військово-політичного нейтралізму (нейтралітету), що історично був притаманний країнам Азійського регіону, в парадигмі його еволюції в новітній історії: від ключового концепту блокового протистояння під час холодної війни через нейтралітет як фактор у протистоянні США та КНР в регіоні Східної Азії після завершення холодної війни до важливого військово-політичного чинника у воєнному протистоянні України російському агресору під час гарячої фази російсько-українській війни 2022 р., а в глобальному контексті – у протистоянні світових сил ліберальної демократії та авторитаризму / тоталітаризму. В такому сенсі феномен нейтралізму ще не розглядався в науковій літературі, тому автор цієї статті не наводить інших публікацій, які би стосувалися сформульованої проблеми у її зазначеній постановці. Водночас було проаналізовано значну кількість публікацій, як вітчизняних, так і закордонних авторів, з проблематики формування нейтралізму країн Південно-Східної Азії (ПСА)

по завершенні холодної війни та політики декларованого нейтралітету традиційно нейтральних азійських країн, і тих, що відверто декларують та послідовно дотримуються нейтрального статусу щодо російсько-української війни в розумінні еволюції концепту нейтралітету. Тут варто звернути увагу на публікації низки українських науковців, серед яких О. Борділовська, А. Бобровицький, А. Гриценко, В. Кулик, І. Куса, І. Лоссовський, О. Лукаш, О. Олійник, Є. Прип'юк, В. Ярмоленко та ін.

Разом із тим, у дослідженні не розглядаються ті азійські країни, які підтримують різні сторони протистояння: з одного боку, це Республіка Корея та Японія – вони є учасниками проукраїнської коаліції «Рамштайн», Пакистан, який, як повідомлялося, здійснював постачання боєприпасів Україні; а з другого – Іран і КНДР, які постачають озброєння Росії. Об'єктами вивчення також не стали країни Близького Сходу, які не є та ніколи не були традиційно нейтральними країнами, політично та економічно нестабільні сьогодні талібанівський Афганістан,

Бангладеш і Шрі-Ланка, що досі не мають достатньо розвинутих відносин з Україною, офіційно нейтральна, але традиційно проросійська Монголія та малі країни Південної Азії. Аналіз позицій усіх країн Азійського континенту не є предметом цієї статті, оскільки таке дослідження значно перевищує обсяги журнальної публікації і потребує підготовки окремої монографії з цієї проблематики.

Метою статті є всесторонній аналіз міжнародно-правового концепту військово-політичного нейтралізму в парадигмі його еволюційного розвитку, а також аналіз позицій визначеної категорії нейтральних країн. Завдяки проведеному аналізу сформульовано конкретні пропозиції щодо можливостей зміни балансу сил та «перетягнення» окремих нейтральних країн на бік проукраїнської коаліції держав, а також подальшого поглиблення відносин України з країнами Азійського мегарегіону.

Азійський регіон є «батьківщиною» сучасних зовнішньополітичних концептів нейтралізму та позаблоковості. Джерелами концептів і середовищем їх формування стало блокове протистояння холодної війни. Вони пов'язані з ім'ям першого прем'єр-міністра незалежної Індії Джавахарлала Неру (1889–1964), який запропонував «геополітичний код» Індії, що бере початок від стародавніх традицій індо-буддійської цивілізації. Цей код містив політику «*позитивного нейтралітету*», спрямовану на боротьбу за мир, міжнародне співробітництво, проти загрози війни, а також п'ять основних принципів міжнародних відносин: взаємна повага до суверенітету й територіальної цілісності; взаємний ненапад / неагресія; невтручання у внутрішні справи одне одного; рівність і взаємна вигода; мирне співіснування. На основі цих принципів з ініціативи Індії започатковано широкий міжнародний Рух неприєднання. У Делі (1947 та 1949 рр.) проводилися міжнародні конференції азійських країн з метою створення єдиного фронту держав Азії, колишніх колоній у протидії домінуванню західних країн і СРСР у міжнародній політиці. Проте вже на цьому етапі виникли значні розбіжності з деяких питань, перш за все щодо війни в Кореї (1950–1953) і створення комуністичної КНР (1949). При цьому, крім нейтральної позиції, низка країн зайняла переважно

орієнтовану на комуністичний блок позицію, а інша частина – прозахідну. Таким чином, уже на початку 1950-х років фронт нейтральних азійських держав почав розвалюватися.

У першій половині 1950-х років лідери молодих азійських та африканських держав підтримали ініціативу створення Руху неприєднання та вироблення спільної точки зору з питань міжнародної політики країн Азії та Африки. У 1955 р. в Індонезії відбулася міжнародна конференція, що стала важливим кроком у зародженні Руху неприєднання та Азійсько-африканського руху солідарності. Набув поширення новий термін – «третій світ», він стосувався країн, які заявили, що вони «ні за капіталізм, ні за комунізм». Ідеї позаблоковості й нейтралізму значно пережили свого ідеолога Дж. Неру, хоча після його смерті Індія втратила роль світового лідера в цьому русі [1].

Ідеї нейтралізму та позаблоковості продовжили своє життя, знайшовши повне втілення переважно в країнах «третього світу» Азії та Африки. У Європі ці ідеї не були реалізовані через досить чіткий поділ Старого Світу між двома протиборчими таборами холодної війни. Традиційний нейтралітет Фінляндії, Швеції, Швейцарії та Югославії тут не показовий і може розглядатися як певний виняток із правил. Про це свідчать і трагічна доля Югославії, і сьогоднішній природний і швидкий вступ Фінляндії та Швеції в НАТО, а також багатовікові політичні симпатії та орієнтація Швейцарії.

Центр подальшого просування ідей нейтралітету й позаблоковості перемістився в субрегіон ПСА. Широка політична та військова присутність західних країн, експансіоністська політика Китаю та СРСР, протистояння двох блоків холодної війни в регіоні схилили молоді держави ПСА до проведення політики взаємної інтеграції, позаблоковості й нейтралізму. Організаційною формою консолідації субрегіону стало створення в 1967 р. Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), до неї спочатку входили п'ять країн (Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни). Основним ідеологічним стрижнем консолідації була ідея «азійського нейтралізму» і антикомунізму. При цьому нейтралізм не виключав збереження окремими учасниками АСЕАН оборонних угод із зовнішніми державами, модернізації та нарощування власних збройних сил, а був спрямований проти активного військово-політичного втручання у справи субрегіону з боку зовнішніх держав, насамперед США, СРСР і Китаю, а також спроб останніх втягнути у свої конфлікти країни ПСА. У 1971 р. ця ідеологія була сформульована в

¹ Перегони за боеприпасами: як Пакистан постачає Україні дефіцитні снаряди. Фокус. 2022. 07 жовт. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/532118-gonka-za-boepripasami-kak-pakistan-postavlyayet-ukraine-deficitnye-snaryady>; Таємні постачання пакистанського озброєння в Україну. Афіньські новини. 2022. 02 верес. URL: <https://ua.rua.gr/2022/09/02/taemni-postachannya-pakistan-skyogo-oz/>

Декларації про зону миру, свободи та нейтралітету. До кінця 1990-х років ще п'ять країн приєдналися до АСЕАН (за винятком Східного Тимору, який подав заявку на членство в 2011 р., і Папуа – Нової Гвінеї, які є спостерігачами в АСЕАН), відтак зона нейтралітету розширилася до розмірів усього субрегіону. Хоча досягнення в рамках військово-політичного виміру АСЕАН на сьогоднішній день ще досить незначні, проте основним є створення політичного співтовариства для просування концепції нейтралізму, а також створення «співтовариства безпеки» в ПСА [2; 3].

Ініціатива субрегіональної консолідації та нейтралітету започаткована в Малайзії, яка гостро усвідомлювала проблеми тиску з боку великих держав, насамперед комуністичного Китаю, який активно підтримував комуністичний опір всередині країни, а також США та колишньої метрополії – Великої Британії. Якщо на початку своєї незалежності (з 1957 р.) Малайзія проводила прозахідну антикомуністичну політику і відкидала ідею неприєднання (до 1965 р. до складу Федерації Малайзії входив Сінгапур), то вже з 1970 р. вона орієнтувалася на регіоналізм і «позаблоковість». У 1970 р. країна стала членом Руху неприєднання, вперше закликавши до нейтралітету в ПСА [4–9]. Після закінчення війни у В'єтнамі і виведення американських військ з регіону виникла необхідність переосмислити стратегію безпеки і створити нейтральну ПСА. У листопаді 1971 р. міністри закордонних справ АСЕАН в Куала-Лумпурі проголосили новий невійськовий підхід до регіональної безпеки – концепцію Зони миру, свободи і нейтралітету (ЗМСН), покликану заповнити вакуум безпеки в субрегіоні. Була підписана Декларація про створення ЗМСН. Більшість країн АСЕАН у той час дотримувалася прозахідної політики, і тільки Бірма (М'янма) була абсолютно нейтральною [7]. Така ситуація з «частковим» нейтралітетом обмежувала потенціал реалізації концепції зонального нейтралітету в ПСА. Крім того, для її повної реалізації необхідно було заручитися гарантіями безпеки з боку США, Китаю та СРСР, що в умовах складного переплетення національних інтересів і конфліктів за участі останніх здавалося складним завданням.

Так було змінено ставлення некомуністичних країн субрегіону до війни у В'єтнамі, комуністичного Китаю, соціалістичних країн Східної Європи та СРСР, щодо яких сповідувалася політика мирного співіснування. Були встановлені дипломатичні відносини із СРСР, Китаєм та іншими країнами соціалістичного табору. Це стало реакцією країн ПСА на проголошену в липні 1969 р. *доктрину Ніксона*, згідно з якою США поступово виводили свої війська

з В'єтнаму і перекладали відповідальність за оборону своїх союзників на них самих, допомагаючи, але не воюючи особисто.

Падіння Південного В'єтнаму в 1975 р. і камбоджійська криза 1978–1981 рр. спричинили потоки біженців, що перетинали Південно-Китайське море і висаджувалися на берегах Індонезії, Малайзії, Сінгапуру і Таїланду. Велика кількість біженців і загроза вторгнення за *принципом доміно* з боку В'єтнаму в Таїланд, Малайзію та інші країни становили значну загрозу і змушували держави субрегіону шукати нові шляхи забезпечення безпеки. У своїх пошуках країни АСЕАН дійшли висновку про необхідність розширення співпраці в цій сфері та залучення нерегіональних великих держав, насамперед Китаю та СРСР, що сприяло зміцненню регіональної безпеки [7].

Закінчення холодної війни, блокового протистояння та активної присутності США і СРСР в ПСА істотно вплинули на військово-політичні процеси в субрегіоні й створили вакуум безпеки. У цих умовах з урахуванням тенденції активного зростання та зміцнення Китаю країни ПСА сформулювали відповідні концепції поглиблення регіональної інтеграції та нейтралітету, на повну реалізацію яких спрямована стратегія АСЕАН. У 1995 р. в рамках Асоціації був підписаний Договір про без'ядерну зону в Південно-Східній Азії (Бангкокський договір).

Сьогодні протистояння великих держав за домінування в ПСА триває. З одного боку, це стратегічний тандем США і Японії, що прагне зберегти свої позиції та обмежити експансію Пекіна, а з другого – Китай, що прагне прив'язати до себе країни ПСА, забезпечивши своє домінування і витіснивши конкурентів. При цьому голос третьої сили – безпосередньо країн АСЕАН, які активніше виступають суб'єктом регіональної політики, міцніє. Великі зусилля докладають найрозвиненіші країни АСЕАН – Сінгапур, Малайзія і Таїланд, прагнучи інтегрувати субрегіональний блок, підтримувати багатовекторний баланс інтересів, зберігаючи взаємовигідні відносини як із США та Японією, так і з Китаєм. У рамках такої політики рівновіддаленості політичні еліти провідних країн АСЕАН, відчуваючи загрозу з боку Китаю, все частіше виступають за відновлення балансу сил і розвиток економічних зв'язків з Японією, активізацію американської присутності в ПСА. Останнє сприяє безпеці й стабільності в ПСА з урахуванням викликів, пов'язаних з піднесенням Китаю, посиленням ісламського радикалізму на Філіппінах, в Індонезії та Південному Таїланді, а також проблемами енергетичної безпеки. Така стратегія

контрастує з політикою країн ПСА десяти-двадцятирічної давності, коли прославлялись «азіатська єдність» і витіснення США унаслідок створення єдиного субрегіонального ринку. Таким чином, у міру посилення експансіоністського тиску однієї з великих держав країни субрегіону намагаються зберегти стратегічну рівновагу, створюючи певні переваги для іншої сторони регіонального балансу сил. Такою стороною протягом останнього десятиліття стали США, враховуючи зростання недовіри до Китаю, прямо пропорційне зростанню його присутності в субрегіоні.

Модель стримування протистояння у Європі, яка не допустила спалаху Третьої світової війни, водночас не змогла запобігти збройним конфліктам в Азії. Деякі країни регіону ставали полем «гарячого» протистояння холодної війни (Корейський конфлікт (1950–1953), війна у В'єтнамі (1957–1975), конфлікт у Камбоджі (1967–1975), Комуністичне повстання в Малаї (1948–1960), громадянська війна в Лаосі (1960–1973)) [8; 9]. Саме тому в мисленні політичних та військових еліт країн регіону робиться акцент на силу та індивідуальний захист національних інтересів. Цим, зокрема, пояснюється важке становлення в регіоні структур колективної безпеки і навіть несприйняття європейського досвіду в цій галузі. Спроби СРСР і США сформувати в роки холодної війни структури регіональної безпеки, подібні до європейської архітектури блокового протистояння, в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (АТР) зазнали невдачі. Обидві великі держави будували свої відносини у сфері безпеки з країнами регіону на двосторонній основі [2].

Складнощі у сфері регіональної безпеки стимулюють нарощування озброєнь у країнах ПСА, незважаючи на активізацію процесів субрегіональної інтеграції. Після закінчення холодної війни в багатьох країнах субрегіону було проведено значну роботу з метою забезпечення оборони власними силами, продовжується закупівля нового сучасного озброєння та військової техніки для гарантування високого рівня національної безпеки, адекватного регіональним загрозам. Подібної стратегії дотримуються уряди більшості країн ПСА. За даними Стокгольмського міжнародного інституту досліджень проблем миру (*Stockholm International Peace Research Institute, SIPRI*) [10], упродовж останніх двох десятиліть спостерігається стабільне зростання військових витрат країн ПСА. У 2010 р. на озброєння держав субрегіону було витрачено близько 30 млрд дол. США, що на 60 % більше, ніж у 2001 р. Південно-Східна Азія за останні десятиліття стала світовим лідером зі зростання військових

витрат. Наприклад, Сінгапур став першою країною АСЕАН, що увійшла до списку десяти найбільших імпортерів озброєння з часів В'єтнамської війни. За даними 2021 р., країни ПСА імпортували озброєнь на 45,5 млрд дол. США, що на 5,2 % більше, ніж у попередньому році. Субрегіон за підсумками року досяг високих показників транспарентності військових витрат, що свідчить про зростання «якості демократичних інститутів» [10].

Це відповідає глобальній тенденції гонки озброєнь, серед головних причин якої – дестабілізація міжнародних відносин, що наростає. Локальні конфлікти у світі демонструють примарність надій на міжнародні гарантії безпеки, що змушує шукати захист суверенітету в зміцненні власних збройних сил. Ще одним геополітичним фактором, який змушує переходити до стратегії опори на власні сили, є «згортання ядерних парасольок» великих держав після закінчення холодної війни. Країни ПСА у своїй більшості мають обмежену військову промисловість і, отже, нарощують імпорт озброєнь «про всяк випадок» [11].

Найбільш переконливим прикладом провалу міжнародних гарантій безпеки стала військово-політична ситуація в Україні у 2014-му та особливо в 2022 р. При цьому два найбільш ефективні рішення щодо виходу країн із ситуації вакууму безпеки, а саме: створення / вступ до існуючого військово-політичного блоку колективної безпеки або створення власної ядерної зброї, можуть бути винятково застосовні для країн субрегіону, але це малоймовірно. Основними нормами та принципами АСЕАН є такі: незастосування сили та мирне врегулювання спорів; регіональна автономія (зведення до мінімуму втручання ззовні) та колективна впевненість держав одна в одній; доктрина невтручання у внутрішні справи одне одного; відмова від військового пакту в рамках АСЕАН та перевага двосторонньої співпраці в галузі безпеки та оборони [3].

Нейтралітет країн ПСА щодо російсько-української війни. Початок російської агресії проти України 20 лютого 2014 р. та особливо повномасштабне воєнне вторгнення РФ на суверенну українську територію на тлі спільної політики безпеки країн АСЕАН, що багато в чому збігається, продемонстрували очевидні розбіжності та особливі підходи до війни, найбільшої у Європі після Другої світової.

Загалом країни АСЕАН історично мають тісніші та розвиненіші відносини з Росією, ніж з Україною.

Росія для них є «великою державою» з постійним мандатом у Раді Безпеки ООН, багатою на сировинні ресурси, важливим постачальником зброї, діалоговим партнером АСЕАН. У листопаді 2018 р. на саміті Росія – АСЕАН було підписано заяву про встановлення стратегічного партнерства між сторонами. У жовтні 2021 р. прийнято Комплексний план дій щодо реалізації стратегічного партнерства на 2021–2025 роки. Такий рівень відносин та значний товарообіг, у т. ч. у військово-технічній сфері, стримував країни субрегіону від відвертого засудження РФ у її агресії проти України. Водночас 3 березня 2022 р. міністри закордонних справ АСЕАН висловили глибоке занепокоєння воєнними діями та погіршенням гуманітарної ситуації в Україні, закликали до припинення вогню та продовження політичного діалогу.

Пізніше, 12–13 травня 2022 р., у Вашингтоні відбувся саміт США – АСЕАН, за підсумками якого президент США та лідери країн Асоціації виступили із спільною заявою про «важливість негайного припинення конфлікту в Україні». У заяві наголошується, що країни підтримують зусилля генерального секретаря ООН, спрямовані на пошук «мирного виходу із ситуації та створення умов, що дозволяють врегулювати конфлікт... Закликали до миру та наголосили на важливості практичних кроків щодо його досягнення» [12].

Найбільш жорстку заяву щодо РФ зробив Сінгапур, рішуче засудивши «неспровоковане вторгнення» і заявивши про необхідність пошани суверенітету, незалежності й територіальної цілісності України. Сінгапур та головуєча цього року в Асоціації Камбоджа виступили співавторами резолюції Генеральної Асамблеї ООН, яка засуджує агресію Росії проти України. Також Сінгапур щодо РФ ввів односторонні санкції, які раніше застосовувалися лише одного разу – в 1978 р. після вторгнення В'єтнаму до Кампучії. Крім призупинення авіарейсів та обмежень на фінансові операції з низкою російських банків та організацій, Сінгапур увів експортний контроль за військовою продукцією та товарами подвійного призначення.

Подібну позицію висловили Філіппіни – основний союзник США у субрегіоні. Під час надзвичайної сесії ГА ООН 28 лютого 2022 р. Маніла відкрито засудила вторгнення в Україну. Президент країни Р. Дутерте заявив про повну підтримку США та готовність у рамках союзницьких зобов'язань надати військову інфраструктуру Філіппін для розміщення американських військ у разі «поширення збройного конфлікту на Азійський регіон».

Інші країни АСЕАН виявили велику стриманість, обмежившись лише словами занепокоєння і підкресливши важливість дотримання територіальної цілісності. При цьому лише В'єтнам та Лаос утрималися під час голосування Резолюції ГА ООН від 2 березня 2022 р. «Агресія проти України», що засуджує Росію. Вісім інших країн АСЕАН підтримали цей документ. Ці дві країни проголосували проти припинення членства РФ у Раді ООН з прав людини, тоді як Філіппіни і М'янма проголосували за таке рішення, інші шість країн Асоціації утрималися. При голосуванні 24 березня Резолюції ГА ООН «Гуманітарні наслідки агресії проти України» лише Бруней та Лаос утрималися, тоді як вісім інших учасників АСЕАН та ще дві субрегіональні держави – Папуа – Нова Гвінея і Тимор-Леште підтримали цю Резолюцію. Під час голосування 12 жовтня того ж року Резолюції ГА ООН із засудженням незаконних окупованих територій Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей України, три країни субрегіону – В'єтнам, Лаос і Таїланд – утрималися, проте десять інших віддали голоси за документ.

Такий різнобій загалом нейтральних у військово-політичному відношенні країн субрегіону пояснюється різним рівнем торгово-економічної та військово-технічної співпраці (імпорт російських озброєнь) кожної з них із РФ, а також комуністичним характером режимів у В'єтнамі та Лаосі [13]. Детально реакцію окремих країн ПСА на війну в Україні висвітлено в [14].

Індонезія, що головує 2022 р. в G20, не взяла до уваги прохання західних лідерів скасувати запрошення В. Путіну на саміт «Великої двадцятки» на о. Балі в листопаді того ж року навіть під загрозою бойкоту цього заходу. Запрошення українського президента взяти участь у саміті та візит президента Індонезії Дж. Відодо до Києва та Москви 29–30 червня 2022 р. стали виявом традиційного «нейтралітету» і «збалансованого підходу», яких дотримується ця країна, а також до певної міри й усі країни АСЕАН [15; 16].

Жодна з країн субрегіону не ризикнула поділитися з Україною необхідною їй зброєю, яка є в них у достатній кількості [17]. Крім того, у середині липня 2022 р. Міністерство фінансів США назвало Сінгапур серед 18 країн, через які продовжується експорт підсанкційних товарів до Росії та Білорусі [18].

Російсько-українська війна призвела до подальшого розкручування маховика мілітаризації всього Азійсько-Тихоокеанського регіону, і ПСА включно. Індонезія, що балансує між США та КНР, ще

минулого року оголосила про амбітну програму модернізації збройних сил, у яку планують вкласти 125 млрд дол. [19; 20]. Дані SIPRI підтверджують стійке зростання військових витрат країн ПСА протягом останнього десятиліття [21].

Позиція Індії щодо війни в Україні будується на традиційних для цієї країни принципах нейтралітету. Війна негативно впливає на баланс сил у регіоні. Нейтралітет, повага до суверенітету й територіальної цілісності держав та невтручання у внутрішні справи інших країн, взаємовигідна співпраця з країнами різного рівня політичного та економічного розвитку – основні засади мирного співіснування, яких Індія дотримується від середини 50-х років минулого століття. Індія не може однозначно підтримати Захід, тому що це призвело б до конфронтації з КНР, а до цього вона не готова. Подібність поглядів на майбутнє світу (багатополярний світ зі сферами впливу) зумовлює бажання Делі зберегти відносини з Росією, при цьому Індія не підтримує воєнну агресію РФ в Україні. Індії не вигідно ослаблення Росії до стану сировинного придатка і молодшого партнера Китаю, оскільки це змінить і так асиметричний баланс сил у регіоні на користь КНР. Нейтралітет Індії полягає у підтримці стратегічного балансу, збалансованих, упорядкованих відносинах між великими державами, що сприяє стабільному розвитку держави. У цьому – суть концепту «стратегічної автономності», що є підґрунтям індійської зовнішньої політики. Індія хоче зберегти свою «стратегічну автономність», не допустити монополізації глобального впливу США або КНР. Підтримка однієї зі сторін означала би підризу баланс сил, тому зміна нейтральної позиції Делі до російсько-української війни малоімовірна. Хоча Індія в останнє десятиліття помітно зблизилась із США, проте вона не готова відмовитися від близьких відносин з РФ. Водночас відверто підтримувати Росію Індія не стане, зокрема через зближення РФ із Пакистаном та Китаєм. Нейтральна позиція Індії не означає прихованої підтримки дій Кремля в Україні, оскільки вона постійно наголошує на прихильності дотриманню норм міжнародного права, зокрема територіальної цілісності України. При цьому Індія не приєднується до західних санкцій проти РФ, тому що не бажає руйнувати «стратегічної автономності», а також своєї підпорядкованості США, що може призвести до конфлікту з Китаєм [19; 22].

За інформацією *Reuters*, починаючи з липня 2022 р., Індія, третій у світі найбільший імпортер і споживач сирової нафти, зменшила на 7,3 % її купівлю у свого традиційного експортера – Росії, збільшивши на

25,6 % імпорт із Саудівської Аравії. При цьому Москва все ще залишається другим після Іраку найбільшим постачальником нафти в Індію, тому нафтопереробні заводи останньої продовжують скуповувати дешеву російську нафту після того, як деякі західні країни та компанії відмовилися від таких закупівель у Москви через широкомасштабне вторгнення РФ в Україну [23–25].

У своїх політичних комунікаціях Індія намагається тримати зв'язок із обома сторонами конфлікту, але все ж традиційно більше контактів відбувається з Росією. Індія чотири рази утрималася при голосуванні трьох «українських» резолюцій ГА ООН у березні та жовтні 2022 р., а також 7 квітня того ж року не підтримала рішення про припинення членства РФ у Комітеті ООН з прав людини.

У 2017–2021 рр. Індія була одним із найбільших (з часткою ринку 11 %) імпортерів озброєнь у світі, значна частина яких купувалась у Росії. Оскільки війна в Україні посилює загальносвітову напруженість, це підштовхує країни, включно й Індію, до активнішого переозброєння. Міжнародна санкційна політика стосовно російського воєнно-промислового комплексу (ВПК), а також продемонстрована під час воєнних дій низька якість російських озброєнь неминуче ослаблять виробничі та експортні можливості Росії, що посилює тенденцію Індії щодо переорієнтації на новітні західні озброєння, а також пріоритетного розвитку власного ВПК.

Російське широкомасштабне вторгнення в Україну негативно сприймається Індією з точки зору прецеденту для її внутрішніх проблем. Ситуація в Україні та агресія РФ потенційно збільшують напругу в Південній Азії, де існує багато невирішених суперечок і політичних розбіжностей, які стримуються сьогодні «порядком, заснованим на правилах». Індія обрала обережну і в деяких аспектах вичікувальну позицію в контексті війни в Україні та не поспішає приєднуватися до зусиль США, спрямованих на активну протидію не лише РФ, а й Китаю. Така позиція вносить деякі складнощі у процес поглиблення відносин із країнами Заходу [19; 21]. Разом із тим, індійський прем'єр-міністр Н. Моді під час двосторонньої зустрічі з Путіним на полях саміту Шанхайської організації співробітництва (ШОС) у м. Самарканді (Узбекистан) у вересні 2022 р. досить відверто висловив йому позицію з приводу війни в Україні: «...сьогоднішня епоха не є епохою війн, і я не раз говорив з вами про це телефоном». Від несподіванки шокований Путін промимирив, що нібито робить все можливе для припинення конфлікту.

Індія негативно ставиться до політики ядерного шантажу Путіна, оскільки дотримується зовсім іншої ядерної доктрини, яка базується на засадах незастосування ядерної зброї першою та виключає застосування такої зброї проти неядерної держави. Країна зберігає дуже обережний підхід до референдумів у міжнародних справах і взагалі уникає підтримки процесів, які призводять до перекроювання політичної карти. Це пов'язано з проблемою Кашміру (Індія так і не провела референдум у штаті Джамму і Кашмір, хоча обіцяла це зробити ще наприкінці 1940-х років) [26]. Країна дотримується паритету в дипломатичних відносинах як із РФ, так і зі США. Росія фактично змиралася з тим, що Індія інтенсивно розвиває і політичні, і економічні відносини із США, проте намагається запобігти розвиткові відносин між Індією та Україною. При цьому індійська преса об'єктивно висвітлює події в Україні, називаючи дії Росії в Україні злочинами, і загалом посідає активну проукраїнську позицію. Політика невтручання та створення зони комфорту для забезпечення національних інтересів, що є основою зовнішньої політики Індії, шкодить її відносинам з демократичним світом [27].

Одночасно «сприятливий нейтралітет» щодо Росії все ж поставив Індію в досить вигідну позицію: кожна з великих держав – США, Росія і Китай – намагається привернути Індію на свій бік. Дотримання стратегічної автономії у зовнішній політиці дає змогу маневрувати між різними полюсами. Нейтралітет, якого Індія додержується щодо російсько-української війни, базується на уявленнях про те, що міцні зв'язки з Росією допоможуть урівноважити Китай та одночасно стримати Пакистан. В індійському політикумі ще живі історичні стереотипи традиційної дружби з СРСР, від якого Росія успадкувала не тільки політичні та ментальні асоціації, а й роль (що слабшає) постачальника зброї [28].

Нейтралітет Китаю щодо російсько-української війни [29; 30; 31]. На тлі загострення відносин із Заходом через воєнну агресію РФ проти України російський режим прагне поглиблювати відносини з Китаєм, намагаючись зменшити наслідки західних санкцій, які застосовуються у відповідь на порушення Росією норм міжнародного права в Україні. РФ очікувала отримати союзника, який схвально ставитиметься до її політики та закриватиме очі на воєнну агресію на пострадянському просторі, надаватиме військову та фінансову підтримку. Однак реальність, як виявилось, зовсім відрізняється від сподівань РФ. Ще на початку російської воєнної агресії проти України в 2014 р. Китай заявив, що

підтримує суверенітет і територіальну цілісність України та запропонував план урегулювання воєнного конфлікту, висловивши готовність стати посередником. Проте ця китайська ініціатива не отримала продовження.

Попри це, Пекін тричі утримався під час голосування двох Резолюцій ГА ООН, які засуджують російське вторгнення в Україну (березень 2022 р.), і третьої (12 жовтня того ж року), яка засуджує проведення незаконних «референдумів» на окупованих територіях, і голосував проти виключення РФ з Ради ООН з прав людини. Така поведінка Китаю демонструє його «нейтральність» щодо війни в Україні, хоча й дуже далеку від відвертого засудження агресора.

На початку березня 2022 р., після вже тоді помітних військових поразок, російська сторона безрезультатно звернулася до Китаю з проханням про надання військової допомоги. Невдовзі після цього, а саме 1 квітня 2022 р., відбувся саміт ЄС – Китай, під час якого європейська сторона ініціювала обговорення позиції КНР щодо війни в Україні. За підсумками саміту, МЗС Китаю опублікувало пресреліз, у якому була представлена відповідна позиція Пекіна. Зокрема, висловлювалися співчуття з приводу ситуації в Україні та запевнення, що Китай завжди перебуває на боці миру. Міжнародна спільнота була покликана задовольнити легітимні інтереси безпеки всіх сторін, створювати сприятливі умови для мирних переговорів та не підливати олії у вогонь. Росія не отримала позитивної відповіді Китаю на свій запит про надання зброї. Хоча Китай не заявив про підтримку західних санкцій проти РФ, але ціла низка його кроків свідчить про поділ занепокоєння Заходу щодо загроз, спричинених російською військовою агресією. Так, обсяг китайського критичного імпорту в РФ у березні 2022 р. скоротився на 45 %, Китай відмовився постачати російським авіакомпаніям запчастини для літаків. Значно скоротили свою діяльність у Росії китайські гіганти *Sinopetec*, *Huawei*, *Xiaomi*. Для забезпечення економічного колапсу Росії, що неминуче сприятиме військовій перемозі України, дуже важливим є міжнародне стримування та нейтралізація Китаю в його можливій економічній співпраці з Росією в обхід міжнародних санкцій [32].

Як зазначалося вище, війна в Україні спровокувала гонку озброєнь у світі, що не оминуло і Китай. Оборонний бюджет КНР щорічно зростає, у 2022 р. він становить 229 млрд дол., що на 7 % більше від торішнього, випробування гіперзвукових ракет пройшли успішно, планується спуск на воду вже третього авіаносця китайського виробництва [19].

За підсумками досліджень австралійського Інституту міжнародної політики [33], вторгнення Росії в Україну виявило межі китайсько-російського партнерства. Це далеко не «дуга автократій», а відносини, засновані на окремих інтересах стратегічно автономних держав. Координація зовнішньої політики між Китаєм та Росією обмежена різними поглядами цих країн на світовий лад. Якщо Пекін інвестує в стабільну міжнародну систему, то Москва намагається використовувати на свою користь безладдя і невизначеність. Китайські та російські інтереси різняться щодо ключових аспектів, війна також висвітлила їхні протилежні погляди на глобальний порядок та безлад. Оскільки Китай і Росія рухаються різними траєкторіями розвитку, спільного між ними ставатиме все менше. Сі Цзіньпін прагне зберегти китайсько-російське партнерство, зберігаючи зв'язки із Заходом. Але балансування Пекіна стає дедалі важчим із продовженням війни. Баланс сил у двосторонніх відносинах цих країн різко схилився у бік Пекіна. Росія більше ніж будь-коли раніше залежить сьогодні від Китаю. Довгострокова перспектива цих відносин є малообіцяючою. Пекін і Москва мають спільні інтереси, наприклад, у протистоянні ліберальному інтернаціоналізму та глобальному лідерству США. Але для глобального Китаю та маргіналізованої Росії залишатиметься дедалі менше загальних тем. Їхні взаємовідносини можуть почати нагадувати нинішні відносини Пекіна та Пхеньяна. Це було би партнерство, яке визначається своїми обмеженнями, а не можливостями [33]. Разом із тим, позиції Китаю щодо російсько-української війни не вистачає відкритого публічного засудження агресії, а це залишає простір для занепокоєння щодо можливої зміни балансу в бік Росії.

На думку китайських експертів [34], нейтралітет має вирішальне значення для Китаю не тільки для захисту національних інтересів, а й задля забезпечення стабільності у світі. Свій нейтралітет щодо України китайська сторона визначає як «об'єктивний і неупереджений» через те, що і Росія і Україна є «стратегічними партнерами» КНР. Він не є суто комерційним, а «зумовлений поєднанням гуманізму, прагматизму та політичного реалізму». Цей нейтралітет не просто пасивний, а «принциповий для забезпечення збалансованої та міцної безпеки всіх сторін». Нещодавнє дослідження, проведене Китайським народним університетом, засвідчило, що 30 % респондентів підтримують «спеціальну військову операцію» Росії, 20 % – виступають на боці України, а 40 % – зберігають нейтралітет. І це за повної відсутності в Китаї будь-якої інформаційно-пропагандистської підтримки України. Принциповий нейтралітет Китаю можна вважати цілком

сприятливим для України, оскільки саме Піднебесна розглядається в Росії як головний чинник свого виживання в протистоянні Україні та Заходу. За влучним висловом російського письменника Б. Акуніна, «яйце російського Коцюя знаходиться в Пекіні». Виживання РФ залежить від рівня її підтримки Китаєм, який сьогодні обирає не російську сторону, а нейтралітет.

Нейтралітет Центральної Азії: обережне балансування та дистанціювання від Росії. В Україні загалом із розумінням сприймають нейтральний статус країн Центральної Азії (ЦА) щодо війни, яку РФ розв'язала, урахувавши все ще глибоку традиційну політичну, економічну та військову залежність країн регіону від останньої.

Аналізуючи нейтралітет цих країн щодо війни, доцільно насамперед акцентувати на позиції **Казахстану** – найбільшої авторитетної держави регіону, одного з найближчих партнерів Росії на пострадянському просторі, який досить успішно намагається проводити незалежну від Росії зовнішню та внутрішню політику. Казахстан, який є союзником Росії по ЄАЕС, СНД і ОДКБ, побоюється вторинних санкцій Заходу в разі його відмови підтримати антиросійські міжнародні санкції, введені у відповідь на російську воєнну агресію проти України. Президент країни К.-Ж. Токаєв заявляє, що не приймає ні сторони Росії, ні України, і закликає до миру.

Казахстан змушений обережно ставитися до російського вторгнення в Україну, однак, підтримуючи незалежність і територіальну цілісність України, водночас поважає геополітичні інтереси Росії як союзника та важливого економічного партнера. Така «поміркована» позиція зумовлена, зокрема, політичною та економічною залежністю від РФ та одночасним прагненням до збереження й розвитку прагматичних відносин з державами Заходу. Казахстан чітко артикулює підтримку територіальної цілісності та суверенітету України і виступає за мирне вирішення воєнного конфлікту. Це супроводжується запевненнями, що Казахстан не допомагатиме особам та підприємствам, які перебувають під санкціями, уникнути накладених на них обмежень [35].

Війна в Україні та протистояння Росії із Заходом створюють у ЦА значні виклики безпеки, у т. ч. економічної, і залишають країнам регіону обмежений простір для маневру на міжнародній арені. Голосування Резолюції ГА ООН «Агресія проти України» 2 березня 2022 р., що засуджує Росію, стало показовим: 141 країна цей документ підтримала,

5 – проголосували проти, 35 – утрималися. Країни регіону побоюлися відкрито виступити проти Росії, хоча в кожній із них не приховують побоювань, що після України російська агресія може дійти й до них. Центральноазійські республіки посіли нейтральну позицію, причому Казахстан, Киргизстан і Таджикистан утрималися під час голосування, а Туркменістан і Узбекистан не брали в ньому участі. При голосуванні Резолюції ГА ООН «Гуманітарні наслідки агресії проти України» (24 березня 2022 р.) 140 країн її підтримали, 5 – виступили проти, при цьому 4 країни ЦА утрималися, а Туркменістан не голосував. Щодо призупинення членства РФ в Комітеті ООН з прав людини 4 країни ЦА проголосували проти, а Туркменістан не голосував.

Також в основному нейтральними були оцінки дипломатичними відомствами країн регіону подій, що відбуваються в Україні. У тій же тональності звучали оцінки за підсумками телефонних переговорів їх лідерів із В. Путіним. Така «рівновіддаленість» сприймається в Росії як певна дипломатична перемога, враховуючи повне її відторгнення і засудження переважною більшістю решти країн світу. Самі ж країни ЦА за «багатовекторністю» і «рівновіддаленістю» намагаються зберегти максимальну нейтральність і продовжити використовувати їх як основні принципи своєї зовнішньої політики.

Влада Казахстану опинилася в складній ситуації: як зберегти нейтралітет на політичному рівні, але при цьому відповідати вимогам значної частини населення, котре симпатизує Україні та вважає, що Казахстан повинен жорсткіше реагувати на агресію Росії. В Алмати 6 березня 2022 р. відбувся мітинг на підтримку України – один із наймасовіших в історії міста за останні роки, проте публічно керівництво Казахстану заявило про повний нейтралітет. У країні активно збиралася та надсилалася в Україну гуманітарна допомога. Поліція та активісти активно борються з пропагандою та зображеннями російської військової свастики «Z». Російські медійні пропагандисти зазначають: «Для казахстанських медіа типові трансляція прозахідної позиції і навіть відверто проукраїнської. Влада Казахстану оголосила, що не має наміру порушувати західні санкції проти Росії, тобто фактично приєдналася до них. В Алмати без перешкод проходили проукраїнські мітинги, а святкування 9 травня було скасовано. Президент К.-Ж. Токаєв 8 червня зустрівся з директорами транснаціональних нафтовидобувних компаній та обговорив альтернативні маршрути експорту нафти. Подібні кроки важко назвати дружніми до Росії» [36]. Незважаючи на часткову залежність від Росії, що триває, Казахстан усе впев-

неніше дотримується незалежної внутрішньої та зовнішньої політики. Увесь світ облетів відеосюжет із Санкт-Петербурзького економічного форуму, де казахстанський лідер у присутності російського диктатора відверто заявив, що його країна не збирається визнавати квазідержавні утворення на сході України [37; 38].

Розв'язання РФ війни проти України підірвало довіру керівництва Казахстану до першої як до союзника та гаранта безпеки згідно з Будапештським меморандумом 1994 р. У Казахстані викликає занепокоєння наростання серед представників політичних кіл та ЗМІ Росії закидів щодо «переслідувань» російської мови та російськомовних громадян у РК, скасування параду 9 травня 2022 р., прав на «історичні території» на півночі Казахстану. Крім того, Росія експлуатує залежність (до 80 %) Казахстану від російської транзитної інфраструктури для постачання нафти та нафтопродуктів на світові ринки, а також використовує домінуюче положення Москви в ЄАЕС для тиску на сусідню державу [39].

Хоча Росія все ще домінує в регіоні, але з кожним роком зростає вплив таких регіональних, з претензією на глобальність, лідерів, як-от Китай і Туреччина. Послаблення Росії призведе також до подальшої активізації Індії, Пакистану, Ірану та інших країн Перської затоки в регіоні ЦА. Підтримка балансу з усіма регіональними державами стає сьогодні актуальним питанням зовнішньої політики країн регіону. Переоцінці ролі Росії значно сприяло її воєнне вторгнення, поразки та злочини в Україні. Наприкінці квітня 2022 р. під час візиту в Казахстан міністра оборони КНР було досягнуто угоди про зміцнення військової співпраці між двома країнами. На початку травня президент К.-Ж. Токаєв відвідав Анкару, де було підписано двосторонню угоду про спільне виробництво військових дронів. Військовий бюджет Казахстану було збільшено на 918 млн дол. США.

На початку жовтня 2022 р. у МЗС Казахстану заявили, що проросійський військовий блок ОДКБ не буде брати участі у війні Росії проти України. За словами речника зовнішньополітичного відомства країни, участь ОДКБ у війні «не входить до зони відповідальності організації». Натомість Казахстан виходить з принципів територіальної цілісності держав, їхньої суверенної рівності та мирного існування відповідно до міжнародного права та Статуту ООН. Тими ж днями МЗС Росії у неприпустимій для дипломатичної практики формі вимагав від Казахстану вислати Посла України в цій країні за його висловлювання щодо російсько-української війни, на

що дипломатичне відомство РФ отримало відповідь на рівні МЗС та парламенту Казахстану, в якій претензії російської сторони були названі недоречними та некоректними, а Росію було закликано поважати казахстанську державність.

Привертає увагу той факт, що в рамках самітів Ради з взаємодії та заходів довіри в Азії (РВЗДА), СНД і «ЦА – Росія» 14–15 жовтня 2022 р. не відбулося окремої зустрічі президентів Росії та Казахстану. При цьому К.-Ж. Токаєв окремо зустрівся з президентом Азербайджану, самопроголошеним президентом Білорусі, віцепрезидентами Китаю і В'єтнаму, прем'єр-міністром Пакистану. За інсайдерською інформацією, російська сторона подала запит щодо проведення особистої зустрічі лідерів країн, але казахстанська сторона послалася на зайнятість президента Токаєва. Прикметним є те, що Токаєв як господар заходів не зустрівся і не проводжав Путіна в аеропорту. У перекладі з мови дипломатії це означає похолодання відносин між країнами.

Серйозні проблеми російської армії в ході бойових дій в Україні істотно знижують довіру Казахстану та інших країн ЦА до Росії як актора, спроможного гарантувати безпеку від зовнішніх воєнно-політичних загроз та викликів, зокрема пов'язаних із ситуацією в Афганістані. Разом із тим, наратив режиму Путіна щодо «історичної справедливості», який став одним із «обґрунтувань» війни проти України, може бути також використаний проти Казахстану в разі виникнення суттєвих суперечок між державами [40].

Киргизстан на найвищому рівні також намагається дотримуватися нейтралітету, хоча і значною мірою залежить від Росії. На території країни розташовується військово-повітряна база останньої. Президент країни С. Жапаров іще 9 березня 2022 р. на засіданні парламенту заявив, що Киргизстан повинен зберігати нейтралітет у війні між Росією та Україною. Але при цьому в Киргизстані є український і західний вплив, проводилися акції протесту проти російської «спецоперації». РІА «Новини» 26 лютого з властивою російським пропагандистським ЗМІ «правдивістю» заявило, що в розмові з президентом РФ «С. Жапаров, зазначивши відповідальність Києва за зрив мінських домовленостей, висловив підтримку рішучих дій російської сторони із захисту мирного населення Донбасу». При цьому адміністрація киргизького президента про щось подібне не повідомляє [41; 42]. У Киргизстані демонстрації на підтримку України дозволені, як і в Казахстані, проте водіям, які бажають розташувати на автомобілі символіку російських військ, загрожують штрафи навіть більші, ніж у сусідній республіці. Влада країни

карає місцеві ЗМІ за неправдиву інформацію про нібито те, що «Киргизстан і Таджикистан постачають військову техніку Росії для війни». У країні заборонили прокат трьох російських пропагандистських фільмів про події на Донбасі. Заборонено також символи рашизму – свастику «Z» та «георгіївські стрічки». Проте в Киргизстані мають місце й акції на підтримку війни, особливо поширені вони серед киргизької діаспори в РФ. Відчувається й тиск Росії, зокрема її посольства в Бішкеку.

В **Узбекистані** спостерігалось таке саме різночитання змісту розмови з Путіним, як і в Киргизстані. Наприкінці лютого 2022 р. Кремль заявив, що узбецький президент Ш. Мірзієєв нібито «висловив розуміння» дій Росії в Україні. Але не минуло й доби, як пресекретар Мірзієєва офіційно скоригував цю позицію, повідомивши, що Узбекистан – суворо нейтральний, а сама «конфліктна ситуація» має вирішуватися за нормами міжнародного права. Разом із тим, на рівні двох провідних електронних ЗМІ Узбекистану звучить відкрита критика російських військових дій, влада країни цьому жодною мірою не перешкоджає.

Таджикистан намагається витримувати реальний нейтралітет, і на офіційному рівні тема України там не звучить. Більшість місцевих ЗМІ намагаються уникати теми російського воєнного вторгнення в Україну. Рішення про це вони приймають самостійно або «на прохання компетентних органів». Однак у соціальних мережах точаться віртуальні бої між прихильниками та противниками вторгнення. Існує ціла низка чинників, які дуже ускладнюють дотримання нейтралітету Таджикистаном. Це, зокрема, економічна залежність від Росії, російська медійна пропаганда, понад мільйон таджикських мігрантів у РФ. Крім того, на території Таджикистану розташована 201-ша військова база (близько 7 тис. військових) – найбільша за межами Росії. Разом із тим, на згаданому вище саміті в Астані президент Таджикистану Е. Рахмон несподівано для всіх дозволив собі відверті закиди до Росії, зажадавши від Путіна поваги до малих держав і народів [43–44].

Туркменістан, офіційний постійний нейтральний статус якого зареєстрований в ООН ще 1995 р., намагається повністю абстрагуватися від головної теми сьогоденного міжнародного порядку денного – війни в Україні. Ашгабад повністю відсторонився від оцінок війни, цю тему в країні фактично табуєвано. Туркменістан не брав участі в тих голосуваннях 2022 р. в ООН, про які йшлося вище, а його державні ЗМІ уникають висвітлення подій в Україні [45].

Аналізуючи середньостатистичний побутовий рівень підтримки російської чи української сторін у війні, потрібно враховувати найпотужніший фактор російської пропагандистської медійної присутності в країнах ЦА в умовах практично повної відсутності альтернативної української точки зору.

Варто також зазначити, що ескалація прикордонного конфлікту між Киргизстаном і Таджикистаном, яка розпочалася 14 вересня 2022 р., засвідчила **зниження ролі Росії** як впливового актора в ЦА і на всьому просторі СНД, який протягом попередніх років впливав на управління конфліктними ситуаціями в регіоні та їх урегулювання. Путінські заклики під час телефонних розмов з президентами С. Жапаровим та Е. Рахмоном до мирного врегулювання ситуації мінімально вплинули на подальший процес переговорів між сторонами конфлікту. Символічно, що зазначене загострення не припинялось і під час саміту ШОС, який проходив у середині вересня 2022 р. в м. Самарканді (Узбекистан). Це продемонструвало низьку ефективність чинних багатосторонніх механізмів регіональної безпеки в ЦА (ОДКБ та ШОС), а також значне зниження впливу Росії та її небажання брати активнішу участь у забезпеченні безпеки союзників у регіоні.

Повномасштабна війна РФ проти України значно впливає на події в регіоні [46–49]. Через нестачу військ в Україні Росія перекинула близька 1500 російських військових із 201-ї військової бази, що в м. Душанбе, до України та планує передислокувати ще 600 військових із баз, розташованих у Таджикистані; також переміщено до 300 військових із бази в Киргизстані. Негативне ставлення народів країн ЦА також викликають спроби російської влади притягнути до війни в Україні громадян цих країн, що є «гастарбайтерами» в РФ, експлуатуючи при цьому пагано врегульований юридичний статус цих осіб, безправність та правову «неписьменність» деяких із них.

Перспективи для центральноазійських країн унаслідок російсько-української війни. Через значне військове, політичне та економічне ослаблення Росії внаслідок серйозних втрат у повномасштабній війні, яку вона розпочала проти України, цілком актуальним є подальше звільнення країн регіону Центральної Азії від традиційної історичної залежності від схильної до зовнішньої агресії імперської Росії, а також зростаючої нової залежності від Китаю та Туреччини. Сьогодні можна говорити про все більше усвідомлення країнами регіону своєї політичної, географічної, історичної

та економічної спільності, а також зміцнення колективного регіонального усвідомлення загальної вигоди від спільної регіональної інтеграції аж до здійснення ідеї формування повноправного самодостатнього колективного суб'єкта міжнародних відносин, подібно до об'єднання АСЕАН або Вишеградської групи, під егідою тандему найбільших та впливових країн регіону – Казахстану та Узбекистану. Прообразом такого об'єднання може стати Договір між Республікою Казахстан, Киргизькою Республікою, Республікою Таджикистан, Туркменістаном і Республікою Узбекистан про дружбу, добросусідство і співробітництво з метою розвитку Центральної Азії в 21 столітті, підписаний 21 липня поки що лише трьома країнами регіону – Казахстаном, Киргизстаном та Узбекистаном. Такий розвиток сприятиме подальшому зменшенню впливу Росії, яка стає все токсичнішою для пов'язаних із нею країн регіону [46]. Разом із тим, гіпотетична поразка України у війні з Росією не відповідає інтересам держав ЦА, оскільки може призвести до ще більшої залежності регіону від РФ, остаточно перетворивши їх на обмежено суверенних сателітів, подібно до сьогоденної Білорусі. Більшість представників еліт та населення регіону уважно стежать за драматичними подіями в Україні, мовчки її підтримують, усвідомлюючи, що Україна «взяла вогонь на себе» і воює за всіх, і сподіваються на її перемогу над російським агресором [47].

Висновки для України: як змінити баланс на її користь

Ураховуючи обережно нейтральну позицію більшості провідних азійських країн до проблеми російсько-української війни, при тому, що позиція та політика України в цій війні, як її жертви, в очах незаангажованого зовнішнього спостерігача мала би вважатися справедливою, а політика цих країн мала би бути не нейтральною, а більш проукраїнською, Україні та її зовнішньополітичному відомству треба уважно проаналізувати ситуацію, що склалася, та зробити чесні й, можливо, дещо невтішні висновки щодо помилок та промахів у своїй зовнішній політиці стосовно країн Азійського регіону, який уже чи не два десятиліття виступає в ролі найбільш динамічного регіону світу з точки зору економічного, політичного, демографічного і соціального розвитку.

Попередня переважна «проросійськість» країн цього регіону може пояснюватися й деякими об'єктивними причинами, насамперед історичними, та

нав'язаними стереотипами. Серед таких причин варто вказати традиційно щільні багаторічні зв'язки азійських країн, яких відносили спочатку до «молодих незалежних країн», пізніше – до «країн третього світу», «країн, що розвиваються», до Російської імперії, а пізніше – до Радянського Союзу, котрі вважають політичними «попередниками» сьогоденної Російської Федерації, а останню, відповідно, послідовницею та спадкоємицею перших. Відсутність протягом кількох попередніх століть української державності та підпорядкованість України Росії створювали уявлення й стереотипи другорядності, меншовартості й меншої важливості України як країни-партнера.

Понад 31 рік Української Незалежності, дев'ятилітня війна з російським агресором та особливо дні й ночі самовідданої успішної боротьби України, що розпочалася 24 лютого 2022 р. після неспровокованого повномасштабного вторгнення РФ, а також очевидні перемоги над переважаючими силами противника, безпрецедентна підтримка демократичним світом цієї праведної, визвольної, жертвовної боротьби Українського народу – все це утвердило Україну на світовій «шаховій дошці» як велику, важливу, суверенну самостійну державу з розвинутою, добре сформованою, зрілою нацією та громадянським суспільством.

Водночас в умовах цієї несправедливої війни підтримка України з боку азійських країн є дуже обережною та поміркованою. Багато азійських країн продовжують традиційно орієнтуватися на Росію, хоча й утримуються від підтримки її агресивних дій в Україні, насамперед через побоювання потрапити під вторинні санкції, накладені на агресора країнами Заходу.

Така обережна політика Сходу може пояснюватись, у т. ч. традиційним сповіданням принципів *Realpolitik*, такої політики та дипломатії, які спираються на реальну військову та економічну силу та можливість тієї чи тієї держави. *Realpolitik* орієнтується на владну силу та здатність впливати на міжнародні рішення й поведінку інших держав, а не на ідеали, моральні цінності чи принципи. Перемоги України у військових діях проти Росії, її потужна політична, дипломатична, фінансова та матеріально-технічна підтримка, що постійно зростає, з боку коаліції «Рамштайн» мають поступово змінити й «реалполітичні» акценти поки-що нейтральних країн Сходу в бік відвертої підтримки України.

У таких умовах стає очевидною необхідність акти-

тичному напрямі, насамперед відповідних зусиль МЗС України. Сьогодні необхідно перейти від голосливих декларацій про важливість розвитку та поглиблення відносин України з її азійськими партнерами до справжнього активного й прагматичного розвитку таких відносин. Декларації мають бути імплементовані в конкретні дії.

Зовнішньополітичному відомству України слід відмовитися від залишкового принципу працевлаштування дипломатів на роботу в посольства України в азійських країнах, а також відповідних департаментах МЗС України. Надумані аргументи щодо браку кваліфікованих фахівців для такої роботи в Україні не витримують сьогодні жодної критики. За роки державної незалежності в Україні підготовлено не одну сотню кваліфікованих фахівців на посади послів та старших дипломатів для роботи в Азійському регіоні. Задля їх ефективного й продуктивного фахового використання необхідно переосмислити неефективну кадрову політику, відмовитися від практики розбазарювання кваліфікованих кадрів, а також непотизму, який останні 13 років роз'їдає відомство.

Це ж стосується й політики аналізу та планування в МЗС, організації та проведення міжнародних дипломатичних заходів (візитів, переговорів, участі в конференціях тощо) на азійському мегарегіональному напрямі. Потрібно відверто констатувати брак та недоліки такої роботи. Необхідно відпрацювати механізми заохочення дипломатів для роботи в Азії. Досі не визначені механізми забезпечення координації роботи посольств України та українського бізнесу. Незважаючи на значні перспективи, необхідно констатувати порівняно невеликі обсяги торгово-економічної та іншої практичної співпраці України з країнами Азійського мегарегіону, що не дозволяє переведення політичних відносин з цими країнами на вищий рівень. Для досягнення активнішої присутності українського бізнесу в регіоні, забезпечення збільшення обсягів торгівлі та кредитної підтримки українських підприємств уявляється доцільним створення консорціуму українських експортерів та імпортерів для оптимізації їх діяльності на ринках Азії.

Серед країн Азії та Африки, колишніх т. зв. країн «третього світу», які за інерцією продовжують підтримувати Росію, досі панує стереотип, що РФ як продовжувач СРСР нібито є «борцем із світовим імперіалізмом», «оплотом національно-визвольної боротьби» народів цих регіонів за їх державну незалежність. Для спростування подібних стереотипів Україні необхідно посилити інформа-

ційно-роз'яснювальну роботу щодо імперської сутності Росії, її імперської історії та сьогодення. Для цього насамперед треба підвищити рівень наукових досліджень зазначеної проблематики, у т. ч. в системі МЗС України. Необхідно визнати помилковими рішення попереднього керівництва МЗС про ліквідацію освітньої, наукової та науково-видавничої компоненти в системі Дипломатичної академії України, від якої сьогодні залишилися лише назва та курси підвищення кваліфікації, а також припинено функціонування єдиного наукового журналу при МЗС України.

Позарегіональний статус України в Азії і достатня віддаленість регіону створюють певні пов'язані з цим труднощі для активного розвитку практичної співпраці, оскільки згідно з положеннями статуту багатосторонніх азійських економічних інститутів позарегіональні країни зазвичай не можуть набувати статусу повного чи асоційованого членів. Разом із тим, досвід пострадянських країн Центральної Азії, які в різних формах активно розвивають відносини з країнами широкого Азійського регіону, зокрема у форматі ШОС та інших, варто взяти до уваги. В 2012 р. Україна вже заявляла про зацікавленість у вступі на ринки Азії з високотехнологічною продукцією і з цією метою отриманні статусу спостерігача в ШОС. У майбутньому, можливо й віддаленому, не варто скидати з рахунку таку можливість.

Країни Азійського регіону є великими споживачами пшениці, кукурудзи та іншої сільськогосподарської продукції, посідають значну частку світового імпорту. Україна як великий експортер цієї продукції могла б активізувати співпрацю з регіоном у цьому напрямі, використовуючи свою розвинуту портово-транспортну та логістичну інфраструктуру.

Важливою стратегічною метою має стати поглиблення відносин з країнами АСЕАН, зокрема укладення договору між Україною та Асоціацією про вільну торгівлю, подібних домовленостей з окремими членами Асоціації та низкою інших азійських країн. Для багатьох країн цього регіону розширена співпраця з Україною сприяла би доступу до високих технологій у сільськогосподарській, хімічній, металургійній та інших галузях промисловості, а також до великих потужностей внутрішнього ринку нашої держави. Перспективним і взаємовигідним є оновлення та розвиток відносин України з тими азійськими країнами, з якими існували тісні зв'язки ще за часів Радянського Союзу. Україна свого часу зробила значний внесок у розвиток відносин СРСР з цими країнами. Досвід та історична

пам'ять взаємовигідної співпраці з Україною в минулому мають слугувати позитивними чинниками, що сприяють розвиткові взаємодії на сучасному етапі.

У багатьох азійських країнах проживає значна кількість випускників закладів вищої освіти (ЗВО) України, які навчаються в нас або навчалися ще за часів колишнього СРСР. Багато випускників українських ЗВО обіймають сьогодні ключові посади в економіці, державному управлінні, приватному бізнесі та науці багатьох країн Азії. Ці люди можуть і мають відігравати конструктивну роль лобістів у широкому комплексі відносин цих країн з Україною. Після переможного завершення російсько-української війни Україна має активізувати процес запрошення студентів з азійських країн на навчання в українських ЗВО.

Останні саміти ШОС (Самарканд, 15–16 вересня 2022 р.), НВЗДА, СНД та формату «Центральна Азія – Росія» (Астана, 14–15 жовтня 2022 р.) можна розцінювати як знакову подію для України. Підсумки цих міжнародних заходів доводять, що азійський напрям української зовнішньої політики є сьогодні не лише важливим, а й критично необхідним. Перші два саміти продемонстрували зростання ролі Азії в міжнародному порядку денному. Зміцнення взаєморозуміння та співпраці з державами, які поки що займають нейтральну позицію в російсько-українській війні, може докорінно змінити баланс сил на користь України та забезпечити остаточну ізоляцію путінської Росії. Україні потрібно скористатися ситуацією та докласти зусилля для активізації діалогу з азійськими державами на тлі вже досягнутої масштабної західної підтримки та військової допомоги. «Перетягування» на свій бік партнерів на Сході може забезпечити остаточну ізоляцію РФ та наблизити перемогу України в протистоянні з агресором [50].

Україна має чималі перспективи розвитку відносин та взаємовигідної співпраці з країнами Азійського континенту в усіх сферах міжнародної діяльності [51], до значної активізації яких необхідно буде повернутися після перемоги над російським агресором. До завершення цієї війни необхідно докласти максимум зусиль з метою збільшення кількості азійських країн, які однозначно підтримують у ній українську сторону. На сьогодні варто констатувати, що серед понад 50 країн Міжнародної контактної групи із забезпечення оборони України (коаліція «Рамштайн» – *Ukraine Defense Contact Group*), чергова (восьма) зустріч якої має відбутись у січні 2023 р., є лише окремі азійські країни.

Список використаних джерел

1. Лоссовский И. Е. Восточно-Азиатский нейтралитет и региональная безопасность в АТР. *Глобалізаційні виклики і багатостороння дипломатія*. Київ : Дипломатична академія МЗС України, 2015. С. 48–51.
2. Шевчук О. В. Система безпеки Азійсько-Тихоокеанського регіону: Фактори формування та тенденції розвитку. Миколаїв : Вид-во Чорноморського держ. ун-ту ім. П. Могили, 2010. 197 с.
3. Acharya A. Constructing a Security Community in Southeast Asia: ASEAN and the problem of regional order. New York : Routledge, 2009. 322 с.
4. Лоссовский И. Е. Международная политика стран АСЕАН второй половины 20-го – 1-го десятилетия 21-го столетий. *Історична панорама : зб. наук. статей Дипломатичної академії України*. Вип. 13. 2011. С. 93–122.
5. Лоссовський І. Еволюція безпекових концептів у субрегіоні Південно-Східної Азії: малайзійський акцент. *Зовнішні справи*. 2011. № 10. С. 50–55.
6. Лоссовський І. Еволюція безпекових концептів у субрегіоні Південно-Східної Азії: малайзійський акцент. *Зовнішні справи*. 2011. № 11–12. С. 52–57.
7. Baginda A. R. Malaysia's Defence & Security since 1957 / Malaysian Strategic Research Centre. Kuala Lumpur, 2009. 226 с.
8. Лоссовський І. Гарячі сполохи холодної війни: до 60-ї річниці завершення Корейського конфлікту 1950–1953 років. *Зовнішні справи*. 2013. № 9. С. 32–35.
9. Лоссовський І. Історія, сучасний стан та перспективи Корейського врегулювання. *Україна дипломатична*. 2014. Вип. № 14. С. 634–653.
10. Stockholm International Peace Research Institute. SIPRI-2011. Oxford University Press, 2021. URL: www.sipri.org/yearbook (дата звернення: 15.11.2022).
11. Кортунів С. В. Диалектика національної і міжнародної безпеки: деякі методологічні проблеми. *Поліс*. 2009. № 1. С. 7–28.
12. Murphy A. M. The 2022 U.S. – ASEAN Summit. A New Era in Relations? / The National Bureau of Asian Research. 2022. May 23. URL: <https://www.nbr.org/publication/the-2022-u-s-asean-summit-a-new-era-in-relations/> (дата звернення: 15.11.2022).
13. Прип'юк Є. О. Позиція держав-членів АСЕАН щодо російської агресії в Україні та її економічні наслідки для країн регіону / Ін-т всесвітньої історії НАНУ. Київ, 2022. URL: <https://ivinas.gov.ua/viina-rf-proty-ukrainy/pozytsiia-derzhavchleniv-asean-shchodo-rosiiskoi-ahresii-v-ukraini-ta-ii-ekonomichni-naslidky-dlia-krain-rehionu.html> (дата звернення: 15.11.2022).
14. Кудрін Ф. Як українсько-російська війна випробовує єдність Південно-Східної Азії. *Український тиждень*. 2022. 11 трав. URL: <https://tyzhden.ua/World/254927> (дата звернення: 15.11.2022).
15. Бутирська Н. Як Південно-Східна Азія відчула луну війни Росії проти України. *Дзеркало тижня. Україна*. 2022. 12 лип. URL: <https://zn.ua/ukr/international/jak-pivdenno-skhidna-azija-vidchula-lunu-vijni-rosiji-proti-ukrajini.html> (дата звернення: 15.11.2022).
16. Матяш Т. Президент Індонезії запросив Зеленського особисто взяти участь у саміті G20. *LB.UA*. 2022. 29 черв. URL: https://lb.ua/news/2022/06/29/521624_prezident_indonezii_zaprosiv.html (дата звернення: 15.11.2022).
17. Indonesia president to visit Ukraine, Russia on peace-building mission. *Reuters*. 2022. 26 June. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/indonesia-president-visit-ukraine-russia-peace-building-mission-2022-06-26/> (дата звернення: 15.11.2022).
18. US Department of the Treasury. 2022. 28 June. URL: <https://www.fincen.gov/sites/default/files/2022-06/FinCEN%20and%20Bis%20Joint%20Alert%20FINAL.pdf> (дата звернення: 15.11.2022).
19. Гриценко А., Куса І. Внешний контур войны в Украине: анализ позиции Индии. *Хвиля*. 2022. 08 черв. URL: <https://hvylya.net/analytics/253871-vneshniy-kontur-voynu-v-ukraine-analiz-pozicii-indii> (дата звернення: 15.11.2022).
20. Chairil T. What is Indonesia's US\$ 125 billion arms procurement budget plan about and what does it need to do? *The Conversation*. URL: <https://theconversation.com/what-is-indonesias-us-125-billion-arms-procurement-budget-plan-about-and-what-does-it-need-to-do-163080> (дата звернення: 15.11.2022).
21. СІПРІ 2021: Щорічник: озброєння, роззброєння та міжнародна безпека : пер. з англ. / Стокгольм. міжнар. ін-т дослідження миру ; Укр. центр екон. і політ. досліджень ім. О. Разумкова ; редкол. укр. вид. : О. Мельник (кер. проекту) та ін. Київ : Заповіт, 2022. 724 с. URL: https://sipri.org/sites/default/files/SIPRI_2021_ukr.pdf (дата звернення: 15.11.2022).

22. Лукаш О. І. Про позицію Індії щодо російсько-української війни / Інститут всесвітньої історії НАНУ. Київ, 2022. URL: <https://ivinas.gov.ua/viina-rf-protuy-ukrainy/pro-pozytsiui-indii-shchodo-rosiiskoukrainskoi-viiny.html> (дата звернення: 15.11.2022).
23. Tayeb Z. India cut its purchases of Russian crude for the first time in 5 months and switched to Saudi Arabia's cheaper oil. Yahoo Sports. 2022. 19 August. URL: <https://sports.yahoo.com/india-cut-purchases-russian-crude-100049735.html> (дата звернення: 15.11.2022).
24. India boosts oil imports from Saudi Arabia, eases Russian oil buying in July. AlarabiyaNews. 2022. 17 August. URL: <https://english.alarabiya.net/business/energy/2022/08/17/India-boosts-oil-imports-from-Saudi-Arabia-easing-Russian-oil-buying-in-July> (дата звернення: 15.11.2022).
25. India cut its purchases of Russian crude for the first time in 5 months and switched to Saudi Arabia's cheaper oil. Beamstart. URL: <https://beamstart.com/news/india-cut-its-purchases-of-16609036854895> (дата звернення: 15.11.2022).
26. Борділовська О. Офіційна позиція Республіки Індія щодо російсько-української війни : аналіт зап. Київ : НІСД, 2022. 27 верес. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/ofitsiyna-pozytsiya-respubliki-indiya-shchodo-rosiysko> (дата звернення: 15.11.2022).
27. Бобровицький А. Політика Індії щодо широкомасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну : аналіт зап. Київ : НІСД, 2022. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/indiya.pdf> (дата звернення: 15.11.2022).
28. Бутирська Н. Дешева нафта кров'ю не пахне. *Дзеркало тижня. Україна*. 2022. 24 черв. URL: <https://zn.ua/ukr/international/desheva-nafta-krovju-ne-pakhne.html> (дата звернення: 15.11.2022).
29. Олійник О. Позиція Китаю щодо російської воєнної агресії проти України / Ін-т всесвітньої історії НАНУ. Київ, 2022. URL: <https://ivinas.gov.ua/viina-rf-protuy-ukrainy/pozytsiia-kytaiu-shchodo-rosiiskoi-voiennoi-ahresii-protuy-ukrainy.html> (дата звернення: 15.11.2022).
30. EU-China summit via video conference, 01 April 2022 / European Council. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2022/04/01/> (дата звернення: 15.11.2022).
31. Xuetong Y. China's Ukraine Conundrum. *Foreign Affairs*. 2022. 02 May. URL: https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2022-05-02/chinas-ukraine-conundrum?check_logged_in=1&utm_medium=promo_email&utm_source=lo_flows&utm_campaign=registered_user_welcome&utm_term=email_1&utm_content=20221025 (дата звернення: 15.11.2022).
32. Coates V., Bellingslea M. To Contain Xi, Defeat Putin in Ukraine. *National Review*. 2022. 20 August. URL: <https://www.nationalreview.com/2022/08/to-contain-xi-defeat-putin-in-ukraine/> (дата звернення: 15.11.2022).
33. Bobo Lo. Turning point? Putin, Xi, and the Russian invasion of Ukraine / Lowy Institute. 2022. 25 May. URL: <https://www.lowyinstitute.org/publications/turning-point-putin-xi-and-russian-invasion-ukraine> (дата звернення: 15.11.2022).
34. Юй Б. Нейтралитет Китая в новом мрачном мире. *Россия в глобальной политике*. 2022. Т. 20. № 3. С. 118–124. URL: <https://globalaffairs.ru/articles/nejtralitet-kitaya/> (дата звернення: 15.11.2022).
35. Ярмоленко В. В. Позиція Казахстану щодо повномасштабної воєнної агресії Росії проти України : аналіт зап. Київ : НІСД, 2022. 15 квіт. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/kazakhstan_150422.pdf (дата звернення: 15.11.2022).
36. Винник Д. Требуется дезападнизация Центральной Азии. *Kginfo.ru*. 2022. 27 июля. URL: <https://kginfo.ru/trebuetsya-dezapadnizaciya-srednej-azii/> (дата звернення: 15.11.2022).
37. Панфилова В. Государства Центральной Азии поставлены перед выбором. *Независимая газета*. 2022. 9 марта. URL: https://www.ng.ru/cis/2022-03-09/5_8386_asia.html (дата звернення: 15.11.2022).
38. Алимova Э. Токаев между молотом и наковальней. Война России в Украине как испытание для Казахстана. Радио Азаттык. 2022. 12 марта. URL: <https://rus.azattyq.org/a/press-review-ukraine-kazakhstans-relationship-with-russia/31749419.html> (дата звернення: 15.11.2022).
39. Підсумки державного візиту президента Казахстану Касима-Жомарта Токаєва до Туреччини 10–11 травня 2022 року : аналіт зап. Київ : НІСД, 2022. 19 трав. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/pidsumky-derzhavnoho-vizytu-prezydenta-kazakhstanu-kasyuma> (дата звернення: 15.11.2022).
40. Gershkovich E. Putin's unexpected challenge: snubs from his Central Asian allies. *The Wall Street Journal*. 2022. 24 July. URL: <https://www.wsj.com/articles/russia-ukraine-kazakhstan-central-asia-11658439761> (дата звернення: 15.11.2022).
41. Розиев И. Садыр Жапаров: мы должны занимать нейтральную позицию в войне России с Украиной. *Клоор*. 2022. 09 марта. URL: <https://kloop.kg/blog/2022/03/09/sadyr-zhaparov-my-dolzheny-zanimat-nejtralnuyu-pozitsiyu-v-vojne-rossii-s-ukrainoj/> (дата звернення: 15.11.2022).
42. Администрация Путина сообщила, что Садыр Жапаров поддержал вторжение в Украину. *Клоор*. 2022. 26 февр.

- [Блог]. URL: <https://kloop.kg/blog/2022/02/26/administratsiya-putina-soobshhila-cto-sadyr-zhaparov-podderzhal-vtorzhenie-v-ukrainu/> (дата звернення: 15.11.2022).
43. «Новая газета»: Страны Центральной Азии стараются почти не афишировать свое отношение к российскому вторжению в Украину. Клоор. 2022. 09 марта. [Блог]. URL: <https://kloop.kg/blog/2022/03/09/novaya-gazeta-strany-tsentralnoj-azii-starayutsya-pochti-ne-afishirovat-svoe-otnoshenie-k-rossijskomu-vtorzheniyu-v-ukrainu/> (дата звернення: 15.11.2022).
 44. Ризоен Ш. Кризис Украины и красные линии для Таджикистана. ASIA-Plus. 2022. 03 марта. URL: <https://asiaplustj.info/ru/news/opinion/20220303/krizis-ukraini-i-krasnie-linii-dlya-tadzhikistana> (дата звернення: 15.11.2022).
 45. Кулик В. Центральная Азия и война в Украине-2. Кыргызстан и Туркменистан. Хвиля. 2022. 03 мая. URL: <https://hvylya.net/analytics/251825-centralnaya-aziya-i-voyna-v-ukraine-2-kyrgyzstan-i-turkmenistan> (дата звернення: 15.11.2022).
 46. Подольская Д. Попытка № 4. Страны Центральной Азии опять хотят объединиться. 24КГ. 2022. 20 июля. URL: https://24.kg/vlast/240015_popyitka_8470nbsp4_stranyi_tsentralnoy_azii_opyat_hotyat_obyedinitnya/ (дата звернення: 15.11.2022).
 47. Інтерв'ю А. Кажегельдіна про війну Путіна та перемогу України. DW. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ZZilmHKVV28> (дата звернення: 15.11.2022).
 48. Ярмоленко В. Загострення прикордонного конфлікту між Киргизстаном та Таджикистаном: внутрішньополітичний та міжнародний контекст : аналіт. зап. Київ : НІСД, 2022. 21 верес. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-09/zagostrennya-konfliktu_pdf.pdf (дата звернення: 15.11.2022).
 49. Banyan. Central Asian countries are subtly distancing themselves from Russia. *The Economist*. 2022. October 20. URL: <https://www.economist.com/asia/2022/10/20/central-asian-countries-are-subtly-distancing-themselves-from-russia> (дата звернення: 15.11.2022).
 50. Борділовська О. Основні результати саміту ШОС у Самарканді : аналіт. зап. Київ : НІСД, 2022. 19 верес. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-09/samit-shos_pdf.pdf (дата звернення: 15.11.2022).
 51. Lossovskiy I. Some elements of strategy and prospects of Ukraine's relations with the countries of the East Asian region. *Ukraine Analytica*. 2019. April 05. URL: <https://ukraine-analytica.org/some-elements-of-strategy-and-prospects-of-ukraines-relations-with-the-countries-of-the-east-asian-region/> (дата звернення: 15.11.2022).

References

1. Lossovskiy, I. Ye. (2015, March 18). East Asian neutrality and regional security in the APR. In *Globalization challenges and multilateral diplomacy*. Kyiv: Diplomatic Academy of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, pp. 48–51 [in Ukrainian].
2. Shevchuk, O. V. (2010). *Security system of the Asia-Pacific region: Formation factors and development trends*. Mykolaiv, 197 p. [in Ukrainian].
3. Acharya, A. (2009). *Constructing a Security Community in Southeast Asia: ASEAN and the problem of regional order*. New York: Routledge, 322 p. [in English].
4. Lossovskiy, I. Ye. (2011). International policy of the ASEAN countries of the second half of the 20th – 1st decade of the 21st century. *Historical Panorama*, 13, 93–122 [in Ukrainian].
5. Lossovskiy, I. (2011). Evolution of security concepts in the Southeast Asian subregion: Malaysian accent. *Foreign Affairs*, 10, 50–55 [in Ukrainian].
6. Lossovskiy, I. (2011). Evolution of security concepts in the Southeast Asian subregion: Malaysian accent. *Foreign Affairs*, 11–12, 52–57 [in Ukrainian].
7. Baginda, A. R. (2009). *Malaysia's Defence & Security since 1957*. Malaysian Strategic Research Centre. Kuala Lumpur, 226 p. [in English].
8. Lossovskiy, I. (2013). The hot flashes of the Cold War: to the 60th anniversary of the end of the Korean conflict of 1950–1953. *Zovnishni spravy*, 9, 32–35 [in Ukrainian].
9. Lossovskiy, I. (2014). History, current state and prospects of the Korean settlement. *Ukraina dyplomatychna*. Issue 14, pp. 634–653 [in Ukrainian].
10. Stockholm International Peace Research Institute. *SIPRI-2011*. (2021). Oxford University Press. www.sipri.org/yearbook [in English].
11. Kortunov, S. V. (2009). Dialectics of national and international security: some methodological problems. *Policy*, 1, 7–28 [in Russian].

12. Murphy, A. M. (2022, May 23). *The 2022 U.S. – ASEAN Summit. A New Era in Relations?* The National Bureau of Asian Research. <https://www.nbr.org/publication/the-2022-u-s-asean-summit-a-new-era-in-relations/> [in English].
13. Prypik, Ye. O. (2022). *The position of the ASEAN member states regarding Russian aggression in Ukraine and its economic consequences for the countries of the region*. Kyiv: Institute of World History of the National Academy of Sciences. <https://ivinas.gov.ua/viina-rf-proty-ukrainy/pozytsiia-derzhavchleniv-asean-shchodo-rosiiskoi-ahresii-v-ukraini-ta-ii-ekonomichni-naslidky-dlia-krain-rehionu.html> [in Ukrainian].
14. Kudrin, F. (2022, May 11). How the Ukrainian-Russian war tests the unity of Southeast Asia. *Ukrainian Week*. <https://tyzhden.ua/World/254927> [in Ukrainian].
15. Butyrska, N. (2022, July 12). How Southeast Asia felt the echo of Russia's war against Ukraine. *Dzherkalo tyzhnia. Ukraina*. Retrieved November 15, 2022, from <https://zn.ua/ukr/international/jak-pivdenno-skhidna-azija-vidchulalunu-vijni-rosiji-proti-ukrajini.html> [in Ukrainian].
16. Matiash, T. (2022, June 29). *The President of Indonesia invited Zelensky to personally participate in the G20 summit*. LB.UA. Retrieved November 15, 2022, from https://lb.ua/news/2022/06/29/521624_prezident_indonezii_zaprosiv.html [in Ukrainian].
17. Indonesia president to visit Ukraine, Russia on peace-building mission. (2022, June 26). *Reuters*. Retrieved November 15, 2022, from <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/indonesia-president-visit-ukraine-russia-peace-building-mission-2022-06-26/> [in English].
18. US Department of the Treasury. (2022, June 28). Retrieved November 15, 2022, from <https://www.fincen.gov/sites/default/files/2022-06/FinCEN%20and%20Bis%20Joint%20Alert%20FINAL.pdf> [in English].
19. Hrytsenko, A., & Kusa, I. (2022, June 08). *The external contour of the war in Ukraine: an analysis of India's position*. Wave. <https://hvylyia.net/analytics/253871-vneshniy-kontur-voyny-v-ukraine-analiz-pozicii-indii> [in Russian].
20. Chairil, T. (2021, June 23). What is Indonesia's US\$ 125 billion arms procurement budget plan about and what does it need to do? *The Conversation*. <https://theconversation.com/what-is-indonesias-us-125-billion-arms-procurement-budget-plan-about-and-what-does-it-need-to-do-163080> [in English].
21. *SIPRI Yearbook 2021. Armament, disarmament and international security*. (2022). Kyiv: Zapovit, 724 p. https://sipri.org/sites/default/files/SIPRI_2021_ukr.pdf [in Ukrainian].
22. Lukash, O. I. (2022). *About India's position regarding the Russian-Ukrainian war*. Kyiv: Institute of World History of the National Academy of Sciences. <https://ivinas.gov.ua/viina-rf-proty-ukrainy/pro-pozytsiui-indii-shchod-rosiiskoukrainskoi-viiny.html> [in Ukrainian].
23. Tayeb, Z. (2022, August 19). *India cut its purchases of Russian crude for the first time in 5 months and switched to Saudi Arabia's cheaper oil*. Yahoo Sports. <https://sports.yahoo.com/india-cut-purchases-russian-crude-100049735.html> [in English].
24. *India boosts oil imports from Saudi Arabia, eases Russian oil buying in July*. (2022, August 17). AlarabiyaNews. Retrieved November 15, 2022, from <https://english.alarabiya.net/business/energy/2022/08/17/India-boosts-oil-imports-from-Saudi-Arabia-easing-Russian-oil-buying-in-July> [in English].
25. *India cut its purchases of Russian crude for the first time in 5 months and switched to Saudi Arabia's cheaper oil*. (n.d.). Beamstart. <https://beamstart.com/news/india-cut-its-purchases-of-16609036854895> [in English].
26. Bordilovska, O. (2022, September 27). *The official position of the Republic of India regarding the Russian-Ukrainian war*. Kyiv: NISS. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/ofitsiyna-pozytsiia-respubliki-indiya-shchod-rosiysko> [in Ukrainian].
27. Bobrovytskyi, A. (2022). *India's policy regarding the large-scale invasion of the Russian Federation in Ukraine: analyst*. Kyiv: NISS. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/indiya.pdf> [in Ukrainian].
28. Butyrska, N. (2022, June 24). Cheap oil does not smell like blood. *Dzherkalo tyzhnia. Ukraina*. Retrieved November 15, 2022, from <https://zn.ua/ukr/international/desheva-nafta-krovju-ne-pakhne.html> [in Ukrainian].
29. Oliinyk, O. (2022). *China's position regarding Russian military aggression against Ukraine*. Kyiv: Institute of World History of the National Academy of Sciences. <https://ivinas.gov.ua/viina-rf-proty-ukrainy/pozytsiia-kytaiu-shchodo-rosiiskoi-voiennoi-ahresii-proty-ukrainy.html> [in Ukrainian].
30. European Council. (2022, April 01). *EU – China summit via video conference*, 01 April 2022. <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2022/04/01/> [in English].
31. Xuetong, Yan. (2022, May 02). China's Ukraine Conundrum. Why the War Necessitates a Balancing Act. *Foreign Affairs*. https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2022-05-02/chinas-ukraine-conundrum?check_logged_in=1&utm_medium=promo_email&utm_source=lo_flows&utm_campaign=registered_user_welcome&utm_term=email_1&utm_content=20221025 [in English].

32. Coates, V., & Bellingslea, M. (2022, August 20). *To Contain Xi, Defeat Putin in Ukraine*. National Review. Retrieved November 15, 2022, from <https://www.nationalreview.com/2022/08/to-contain-xi-defeat-putin-in-ukraine/> [in English].
33. Bobo, Lo. (2022, May 25). *Turning point? Putin, Xi, and the Russian invasion of Ukraine*. Lowy Institute. <https://www.lowyinstitute.org/publications/turning-point-putin-xi-and-russian-invasion-ukraine> [in English].
34. Yui, B. (2022). China's Neutrality in the Dark New World. *Russia in global politics*. Vol. 20. No. 3. Pp. 118–124. <https://globalaffairs.ru/articles/nejtralitet-kitaya/> [in Russian].
35. Yarmolenko, V. V. (2022, April 15). *Kazakhstan's position regarding Russia's full-scale military aggression against Ukraine*. Kyiv: NISS. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/kazakhstan_150422.pdf [in Ukrainian].
36. Vynnyk, D. (2022, 27 July). *Central Asia's de-Westernization is required*. Kginfo.ru. <https://kginfo.ru/trebuetsya-dezapadnizacziya-srednej-azii/> [in Russian].
37. Panfilova, V. (2022, March 9). The states of Central Asia are faced with a choice. *Nezavisimaya Gazeta*. Retrieved November 15, 2022, from https://www.ng.ru/cis/2022-03-09/5_8386_asia.html [in Russian].
38. Alimova, E. (2022, March 12). *Tokaev between a rock and a hard place. Russia's war in Ukraine as a test for Kazakhstan*. Radio Azattyk. <https://rus.azattyq.org/a/press-review-ukraine-kazakhstans-relationship-with-russia/31749419.html> [in Russian].
39. NISS. (2022, May 19). *Results of the state visit of the President of Kazakhstan Kasym-Jomart Tokayev to Turkey on May 10–11, 2022*. Kyiv: NISS. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/pidsumky-derzhavnoho-vizytu-prezydenta-kazakhstanu-kasyma> [in Ukrainian].
40. Gershkovich, E. (2022, July 24). Putin's unexpected challenge: snubs from his Central Asian allies. *The Wall Street Journal*. Retrieved November 15, 2022, from <https://www.wsj.com/articles/russia-ukraine-kazakhstan-central-asia-11658439761> [in English].
41. Roziyev, I. [Islam Roziyev]. (2022, March 09). *Sadyr Zhaparov: we must take a neutral position in Russia's war with Ukraine*. [Blog]. Kloop. <https://kloop.kg/blog/2022/03/09/sadyr-zhaparov-my-dolzhen-zanimat-nejtralnyu-pozitsiyu-v-vojne-rossii-s-ukrainoj/> [in Russian].
42. *Putin's administration reported that Sadyr Zhaparov supported the invasion of Ukraine*. (2022, February 26). [Blog]. Kloop. <https://kloop.kg/blog/2022/02/26/administratsiya-putina-soobshhila-chto-sadyr-zhaparov-podderzhal-vtorzhenie-v-ukrainu/> [in Russian].
43. *Novaya Gazeta: The countries of Central Asia try not to advertise their attitude towards the Russian invasion of Ukraine*. (2022, March 09). [Blog]. Kloop. <https://kloop.kg/blog/2022/03/09/novaya-gazeta-strany-tsentralnoj-azii-starayutsya-pochti-ne-afishirovat-svoe-otnoshenie-k-rossijskomu-vtorzheniyu-v-ukrainu/> [in Russian].
44. Ryzoen, Sh. (2022, March 03). *Crisis of Ukraine and red lines for Tajikistan*. ASIA-Plus. Retrieved November 15, 2022, from <https://asiaplustj.info/ru/news/opinion/20220303/krizis-ukraini-i-krasnie-linii-dlya-tadzhikistana> [in Russian].
45. Kulyk, V. (2022, May 3). *Central Asia and the war in Ukraine-2. Kyrgyzstan and Turkmenistan*. Wave. <https://hvylya.net/analytics/251825-centralnaya-aziya-i-voyna-v-ukraine-2-kyrgyzstan-i-turkmenistan> [in Russian].
46. Podolskaia, D. (2022, July 20). *Attempt No. 4. The countries of Central Asia want to unite again*. 24KT. URL: https://24.kg/vlast/240015_popyitka_8470nbsp4_stranyi_tsentralnoy_azii_opyat_hotyat_obyediniysya/ [in Russian].
47. DW. *Interview of A. Kazhegeldin about Putin's war and Ukraine's victory*. (2022). [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=ZZilmHKVV28> [in Russian].
48. Yarmolenko, V. (2022, September 21). *Exacerbation of the border conflict between Kyrgyzstan and Tajikistan: domestic political and international context*. Kyiv: NISS. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-09/zagostrennya-konfliktu_pdf.pdf [in Ukrainian].
49. Banyan. (2022, October 20). Central Asian countries are subtly distancing themselves from Russia. *The Economist*. <https://www.economist.com/asia/2022/10/20/central-asian-countries-are-subtly-distancing-themselves-from-russia> [in English].
50. Bordilovska, O. (2022, September 19). *The main results of the SCO summit in Samarkand*. Kyiv: NISS. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-09/samit-shos_pdf.pdf [in Ukrainian].
51. Lossovskiy, I. (2019, April 05). Some elements of strategy and prospects of Ukraine's relations with the countries of the East Asian region. *Ukraine Analytica*. <https://ukraine-analytica.org/some-elements-of-strategy-and-prospects-of-ukraines-relations-with-the-countries-of-the-east-asian-region/> [in Ukrainian].

НАЦІОНАЛЬНА СТІЙКІСТЬ: ІДЕЯ ТА ПРАКТИЧНІ РІШЕННЯ

Рецензія

<https://doi.org/10.53679/2616-9460.2.2022.10>

О. В. Литвиненко –
доктор політичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Резнікова О.

Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища :
монографія / Ольга Олександрівна Резнікова. – Київ : НІСД, 2022. –
456 с. – Бібліогр. : с. 401–440. DOI:
<https://doi.org/10.53679/NISS-book.2022.01>

Oleksandr Lytvynenko

**NATIONAL RESILIENCE: THE CONCEPT
AND ITS PRACTICAL IMPLEMENTATIONS**

(Book Review: Reznikova, O. (2022)).

National resilience in a changing security environment. Kyiv: NISS)

Монографія Резнікової Ольги Олександрівни «Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища» вийшла друком у складний для Української держави та суспільства час, коли своє право на незалежність і сталий розвиток як вільної демократичної європейської держави

доводиться виборювати у кривавих боях з російськими окупантами. Нині Україна демонструє світові свою стійкість і незламність не на словах, а на ділі. Національна стійкість виявилася у готовності держави і суспільства до швидкого та ефективного реагування на будь-які загрози – традиційні й

гібридні, військові й асиметричні; у їх здатності адаптуватися до раптових змін безпекового середовища та гнучкості у прийнятті важливих політичних рішень, зберігаючи при цьому непорушність національних цінностей та гарантуючи національні інтереси, у безперервності критично важливих функцій, попри щоденні спроби ворога завдати якомога більшої шкоди критичній інфраструктурі та порушити єдність Українського суспільства.

У таких складних умовах нова якісна наукова література, що виходить друком, є ще одним свідченням стійкості наших учених, котрі виявилися здатними забезпечити безперервність важливої державної та суспільної функції – розвиток вітчизняної науки.

Монографія Ольги Резнікової «Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища» стала першою в Україні науковою працею, у якій запропоновано глибокий науковий аналіз сутності концепту національної стійкості та можливостей його практичної реалізації у сфері національної безпеки. У свою чергу, рекомендації авторки щодо формування національної системи стійкості базуються не на механічному копіюванні передових практик, а на скрупульозному вивченні реалій і потреб Української держави та суспільства у цій сфері. І хоча книгу, в якій проаналізовано досвід протидії гібридній війні та поширенню COVID-19, було написано до повномасштабного вторгнення РФ в Україну, уміщені в цій науковій розвідці ґрунтовні висновки та вдумливі рекомендації не втратили своєї актуальності й важливості.

Основними «стовпами», на які спирається рецензоване дослідження, є теорія складних систем, безпекові дослідження та дослідження у сфері сталого розвитку. Такий добір теоретичної бази свідчить про міждисциплінарний підхід до дослідження й універсальність його результатів, які можуть знайти практичне застосування в різних галузях і створюють основу для проведення в подальшому порівняльного аналізу. Широка та багатоманітна база використаних джерел, у т. ч. наукова література, нормативно-правові акти України та іноземних держав, міжнародні стандарти, дослідження й рекомендації міжнародних організацій підтверджують глибину наукового пошуку авторки, а фахове залучення О. Резнікової до процесів формування й реалізації державної політики у сферах національної безпеки та стійкості дозволило авторці перевірити наукові гіпотези на практиці.

Структура монографічного дослідження вибудована логічно й послідовно – це вступ, п'ять розділів та загальні висновки.

Перший розділ монографії присвячено систематизації та характеристиці різних теоретико-методологічних підходів до визначення змісту, структурних елементів і практичного застосування концепту національної стійкості, а також встановленню зв'язків між різними поняттями та процесами у цій сфері. Особливий інтерес викликає проведений авторкою порівняльний аналіз системи забезпечення національної безпеки і системи забезпечення національної стійкості, а також висновок щодо вияву синергетичного ефекту від поєднання цих двох систем. У цьому ж розділі на основі опрацювання численних джерел виокремлено основні відмінності у визначенні дослідниками сутності концепту національної стійкості, на основі системного підходу запропоновано авторське розуміння змісту дефініції «національна стійкість» із висвітленням її ключових характеристик. Також визначено базові критерії та типи стійкості за їх походженням, охарактеризовано загрози гібридного типу, сформульовано засади управління національною стійкістю.

У *другому розділі* монографії досліджено методологічний інструментарій забезпечення національної стійкості. Особливу увагу приділено впливу невизначеності на формування й реалізацію державної політики у сфері національної безпеки, що є особливо актуальним за сучасних умов. Авторка дослідила й інші важливі зміни у системі суспільних відносин, які сприяли появі концепту національної стійкості. Передусім ідеться про визначення ролі держави як суб'єкта забезпечення національної безпеки та стійкості, пошук оптимального балансу між процесами централізації та децентралізації функцій державного управління, між державним управлінням і самоврядуванням у сфері національної безпеки, створення нових форматів взаємодії між усіма суб'єктами забезпечення системи національної безпеки та національної стійкості тощо.

Науковиця слушно розглядає процес забезпечення національної стійкості як різновид управлінської діяльності й пропонує науково обґрунтовані підходи до вибору національної моделі забезпечення національної стійкості та її ключових параметрів. Особливу наукову цінність і практичне значення мають розробки О. Резнікової щодо методологічних засад формування механізмів адаптивного управління національною стійкістю, оцінювання

ризиків і спроможностей, ідентифікації загроз та уразливостей у сфері національної безпеки. Визначені дослідницею закономірності дозволяють задавати бажаний рівень стійкості в різних сферах та відповідні цільові орієнтири, уникаючи при цьому пасток, що існують. Відповідні рекомендації мають особливу практичну цінність у контексті формування державної політики у сферах національної безпеки та стійкості.

Третій розділ монографії присвячено аналізу досвіду іноземних держав та провідних міжнародних організацій (насамперед ООН, НАТО, ЄС, ОЕСР) щодо забезпечення національної стійкості. О. Резнікова не обмежилася оглядом наявних міжнародних документів і практик, а запропонувала порівняльний аналіз концептуальних підходів різних держав і організацій до забезпечення національної стійкості та відповідних організаційних моделей. Запропонований у монографії аналіз досвіду ЄС і НАТО та їх держав-членів є особливо корисним для України в контексті її європейських та євроатлантичних інтеграційних прагнень.

У *четвертому розділі* монографії авторка характеризує сучасний стан і тенденції розвитку безпекового середовища України, розкриває системні проблеми забезпечення національної стійкості в нашій державі.

Відповідно, у *п'ятому розділі* дослідниця формулює пропозиції щодо принципів створення та контурів багаторівневої комплексної системи забезпечення національної стійкості, спорідненої із системою забезпечення національної безпеки України, упровадження відповідних універсальних механізмів, способів удосконалення державної політики і стратегічного планування у сфері національної безпеки, визначення пріоритетних напрямів забезпечення національної стійкості тощо. Позитивне враження від змісту всіх розділів

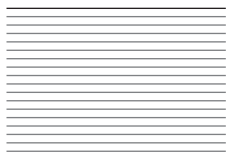
монографії підсилює те, що О. Резнікова не залишає поза увагою питання забезпечення суспільної стійкості та стійкості регіонів і територіальних громад в умовах децентралізації влади, що має стратегічне значення для нашої держави.

Висновок авторки щодо кризи глобальної системи безпеки, наявність якої підтвердила російська гібридна агресія проти України, набуває особливої гостроти в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну та унаочнення неефективності відповідних інституцій.

Загалом розроблені науковицею пропозиції щодо формування національної системи стійкості є важливим внеском у виконання відповідного завдання, визначеного Стратегією національної безпеки України (2020). Вони, крім того, містять значний потенціал для подальшого вдосконалення та розвитку системи забезпечення національної безпеки України.

Підготовлена на високому науковому рівні монографія Ольги Резнікової «Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища» має обов'язково увійти до переліку літератури, яка вивчається в межах навчальних програм і курсів з питань національної безпеки у закладах вищої освіти, передусім у секторі безпеки та оборони України. Це дослідження буде корисним також суб'єктам владних повноважень, представникам громадських організацій та окремим громадянам, які цікавляться проблемами забезпечення національної стійкості.

Авторці дослідження хотів би побажати творчого натхнення для здійснення подальших пошуків і розробок у сферах національної безпеки та стійкості, які дозволять нашій державі та суспільству стати ще сильнішими.

ВИМОГИ ДО СТАТЕЙ

При підготовці матеріалів для публікації в науково-практичному журналі Національного інституту стратегічних досліджень «**Стратегічна панорама**» редакційна колегія журналу просить авторів урахувувати такі вимоги.

Загальні положення

Редакція розглядає не опубліковані раніше матеріали, які одноосібно належать автору (чи у співавторстві – кільком авторам), відповідають тематиці журналу та цим Вимогам. Рукописи, які не відповідають Вимогам, редакція не розглядає.

Подані до редакції рукописи статей перевіряються на плагіат.

Розгляд статті триває до шести місяців. Усі подані до редакції рукописи статей проходять процедуру незалежного подвійного таємного рецензування. Результати рецензування, зауваження, пропозиції та рекомендації надсилаються автору (авторам) електронною поштою. Інше листування з автором (авторами) не передбачене.

Рішення щодо друку поданих автором матеріалів ухвалює редакційна колегія. Вчена рада Національного інституту стратегічних досліджень рекомендує рукопис журналу до друку.

Схвалена до друку стаття проходить додрукарську підготовку в редакції. Відредагований варіант статті погоджується з автором.

- Надіславши матеріали на електронну адресу редакції (**publish@niss.gov.ua**), автор (автори) цим підтверджує, що він:

a) є власником немайнових та майнових прав інтелектуальної власності на ці матеріали згідно із законодавством України про авторське та суміжні права;

b) погоджується з тим, що в разі затвердження рукопису до публікації його текст буде оприлюднено у відкритому доступі в онлайн-версії журналу, а матеріали, представлені в опублікованому рукописі, поширюватимуться на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License International CC-BY, яка дозволяє користувачам вільно читати, завантажувати, копіювати, цитувати та поширювати ці матеріали з визнанням зазначеного авторства та першої публікації в цьому журналі;

c) усі запозичені елементи рукопису, зокрема цитати та ілюстрації, використовує відповідно до правил дотримання академічної доброчесності та законодавства України про авторські та суміжні права;

d) дає згоду на обробку персональних даних згідно із чинним законодавством України. У листі до редакції має бути зазначено: «Так, я погоджуюсь із тим, що мої персональні дані будуть зібрані та збережені відповідно до Положення про конфіденційність».

Відповідальність за порушення законодавства України про авторське та суміжні права несе автор (автори).

Надані матеріали автору (авторам) не повертаються. Рецензії зберігаються протягом трьох років.

Вимоги до структури та оформлення статті

1. Стаття має бути написана українською/англійською мовою та містити такі обов'язкові елементи (подано в порядку розміщення в рукописі):

індекс УДК;

ORCID (Open Researcher and Contributor ID – реєстр унікальних ідентифікаторів учених. Реєстрація в системі **ORCID** безкоштовна. Докладніше про ORCID, а також про те, як зареєструватися в цій системі, можна прочитати <https://info.orcid.org/what-is-orcid/>);

назву статті українською та англійською мовами (ПРОПИСНИМИ ЛІТЕРАМИ);

дані про автора (аворів) українською та англійською мовами: прізвище, ім'я, по батькові; науковий ступінь, учене звання; повна назва посади, місце роботи (повна назва установи чи підприємства); населений пункт; країна; контактний телефон (разом із кодом населеного пункту за потреби); адреса електронної пошти;

ідентичні анотації українською та англійською мовами обсягом не менше ніж 1800 знаків (з пробілами). Анотація має містити мету й отримані результати. Тексти анотацій розміщуються після заголовка відповідною мовою (для українськомовних статей – спочатку українською мовою, потім – англійською; для англійськомовних статей – навпаки);

ключові слова (від трьох до восьми), що подаються після відповідного підзаголовка українською/англійською мовою наприкінці відповідної анотації (**Ключові слова:** / **Keywords:**);

список використаних джерел вигляді переліку, оформлений відповідно до ДСТУ 8302-2015; в електронних джерелах потрібно вказувати у дужках число, місяць та рік звернення до ресурсу, наприклад: (дата звернення: 21.10.2020);

References (розгорнутий опис списку літератури латиницею), оформлений за міжнародним бібліографічним стандартом APA7.

- A. Публікації, описані латиницею, подаються як є. Наприклад:

Ahmed, S. (2012). *On being included: Racism and diversity in institutional life*. Duke University Press.

Nguyen, T., Carnevale, J. J., Scholer, A. A., Miele, D. B., & Fujita, K. (2019). Metamotivational knowledge of the role of high-level and low-level construal in goal-relevant task performance. *Journal of Personality and Social Psychology, 117*(5), 879–899. <http://dx.doi.org/10.1037/pspa0000166>.

Merriam-Webster's collegiate dictionary (11th ed.). (2003). Merriam-Webster.

Schultz, S. (2005, December). Calls made to strengthen state energy policies. *The Country Today, 1A, 2A*.

Huang S., Pierce, R., & Stamey, J. (Eds.). (2006) *Proceedings of the 24th annual ACM international conference on the design of communication*. ACM Digital Library. <https://dl.acm.org/citation.cfm?id=1166324&piciked=prox>

Quantum mechanics. (2019, November 19). In *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Quantum_mechanics&oldid=948476810

Bureau of International Organization Affairs. (2018). *U.S. contributions to international organizations, 2017* [Annual report]. U.S. Department of State. <https://www.state.gov/u-s-contributions-to-international-organizations/>

National Alliance on Mental Illness. (n.d.). *Mental health conditions*. <https://www.nami.org/Learn-More/Mental-Health-Conditions>

Б. Назви праць, що описані кирилицею, подаються в перекладі англійською мовою. Прізвище та ім'я/ініціали автора (авторів), назви збірників конференцій, видавництв, місце видання транслітеруються латиницею; у квадратних дужках зазначається мова оригіналу, напр.: [in Ukrainian], [in Bulgarian]; додається цифровий ідентифікатор DOI (за наявності). Транслітерація назв періодичних видань (журналів, збірників та ін.) наводиться курсивом відповідно до офіційного написання латиницею за номером реєстрації на **порталі ISSN** (наприклад: *Strategična panorama*). Якщо періодичне видання має визнану назву англійською мовою, можна зазначити її. Назви періодичних видань, відсутні в базі даних ISSN, транслітеруються за загальним принципом. У новинних електронних джерелах потрібно вказувати дату звернення до ресурсу. Назви організацій, установ подаються англійською мовою в тому варіанті, який вони самі використовують.

Увага! Транслітерація джерел українською мовою здійснюється згідно із Постановою Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації

українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 р. № 55 (наприклад, за допомогою ресурсу <http://ukrlit.org/transliteration>). Для транслітерації кирилических джерел іншими мовами можна використувати вебсайт <http://www.transliteration.com> (за стандартом BGN/PCGN).

Наприклад:

Zhalilo, Ya. A. (2003). *Economic strategy of the state: theory, methodology, practice*. Kyiv: NISS, 368 p. [in Ukrainian].

Liutyi, I. O., Zrazhevska, N. V., & Rozhko, O. D. (2008). *State credit and debt policy of Ukraine*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 352 p. [in Ukrainian].

Kotler, F., & Keller, K. L. (2007). *Marketing management* (12nd ed., rev.). Saint Petersburg: Piter, pp. 15–25 [in Russian].

Posokhov, S. (2020). Issues of theory and practice of historical imagology: the Ukrainian dimension. *The Ideology and Politics Journal*, 2(16), 7–29. <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2020.01.00010> [in Ukrainian].

Kryvoshein, V. V. (2016). The impact of the «revolution of dignity» on the political and legal culture of the Ukrainian society. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna academia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*, 2, 37–58 [in Ukrainian].

Kondratov, S. I., & Sukhodolia, O. M. (2020). *The State critical infrastructure protection system in the national security system*. Kyiv: NISS, 36 p. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-08/dopovid-systema-zahystu-krytychnoyi-infrastruktury_0.pdf [in Ukrainian].

In the NISS a presentation took place of the analytical report «Transformation of the external economic relations between Ukraine and the Russian Federation: the years 2010–2020». (2021, February 03). National Institute for Strategic Studies. Retrieved February 18, 2020, from <https://niss.gov.ua/news/novini-nisd/v-nisd-vidbulas-prezentaciya-analitichnoi-dopovid-transformaciya> [in Ukrainian].

National Institute for Strategic Studies. (2020). *Position paper on Ukraine's policy towards the Russian Federation*. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-12/tezi_ukr.pdf [in Ukrainian].

Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). Budget Code of Ukraine from 08.07.2010 No. 2456-VI. Retrieved May 12, 2020, from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> [in Ukrainian].

Verkhovna Rada of Ukraine. (2003). On the Fundamentals of National Security. Law of Ukraine of 2003, June 19, No. 964-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 39. Art. 351 [in Ukrainian].

Martiienko, A. I. (2011). The theoretical basis of property relations on natural resources. In I. P. Kysiuk (Ed.). *Estimates and forecasts qualities of land*, pp. 132–144. Kyiv: Universytetska knyha [in Ukrainian].

Naumov, O. G. (2013). *Determinants of investment climate* [Extended abstract of candidate's thesis, ONTU]. Odesa: ONTU [in Ukrainian].

Volchkov, O. Ye. (2011). *Strategic planning of enterprises* [Doctoral dissertation, ONTU]. Odesa: ONTU [in Ukrainian].

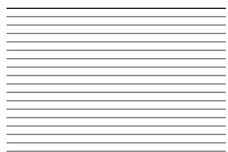
Kyrychuk, O. V. (1994). Mentality: essence, functions, genesis. Proceedings of the International scientific and practical conference *Mentality. Spirituality. Self-development of personality (Ukraine, Lutsk, June 18–23, 1994)*, pp. 7–11. Kyiv; Lutsk [in Ukrainian].

Pylypiv, O. Z. (2015). Organization of the educational process in the primary level of private Catholic schools. Proceedings of the internet scientific and practical conference *Trendy ta perspektyvy rozvytku nauky ta osvity u konteksti hlobalizatsii (Ukraine, Pereiaslav-Khmelnyskyi, February 21–22, 2015)*. Issue 1, pp. 252–255. Pereiaslav-Khmelnyskyi [in Ukrainian].

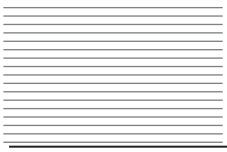
2. Рекомендований обсяг основного тексту статті (без анотацій, списку використаних джерел і додатків) не має перевищувати 60 тис. знаків з пробілами (1,5 авт. арк.).
3. Текст має бути набраний у текстовому редакторі Microsoft Word без колонтитулів шрифтом Times New Roman, 14 кеглем з міжрядковим інтервалом 1,5; поля звичайні: верхнє, нижнє – 2 см, лівє – 3 см, правє – 1,5 см; абзацний відступ – 1,25 см. Нумерація сторінок – знизу праворуч.
4. Посилання на джерела подаються послідовно (від першого до останнього) у квадратних дужках, де вказується номер джерела зі списку літератури, складеного в такій само послідовності, та за потреби сторінка (наприклад: [7, с. 11], [7, с. 11; 8, с. 22; 9, с. 109–112]). Нумерація посилань у тексті статті обов'язково відповідає послідовності в списку використаних джерел. Виноски та примітки оформлюються посторінково, автоматично у Microsoft Word. Бібліографічні описи в них відповідають ДСТУ 8302-2015.

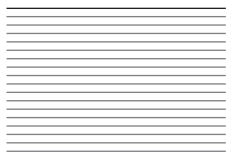
5. Ілюстративний матеріал повинен відповідати таким вимогам:
 - кожна ілюстрація має подаватися **окремим файлом**, збереженим у тій програмі, у якій її було створено, наприклад: у Microsoft Word – псевдографіка, зокрема схеми; Microsoft Graph – графіки; Microsoft Excel – графіки або діаграми; Photoshop – фото, інша растрова графіка; Illustrator – будь-яка векторна графіка, у т. ч. логотипи, та **обов'язково** забезпечувати можливість її редагування в цих програмах;
 - елементи ілюстрацій, що виконані в Microsoft Word, мають бути згруповані;
 - написи на рисунках, легенди до них, підтекстовіки подаються мовою статті;
 - усі таблиці мають бути створені в програмі Microsoft Word;
 - усі без винятку ілюстрації мають бути чорно-білими;
 - рисунки й таблиці обов'язково мають бути прив'язані до тексту посиланнями, наприклад: (рис. 2), (табл. 3);
 - формули виконуються в редакторі Microsoft Equation або створені в Illustrator;
 - допускається подання сканованих ілюстрацій за домовленістю з редакцією;
 - ілюстрації, запозичені з інтернету, обов'язково мають містити вказівку на джерело та бути перекладені (за потреби). Запозичені з інтернету й перекладені, перебудовані, доповнені ілюстрації також мають обов'язково містити посилання на джерело. Запозичення мають відповідати законодавству України про авторське та суміжні права.
6. Відповідальність за достовірність наведених фактів та даних, обґрунтованість зроблених висновків і рекомендацій покладається на автора (авторів) статті. У випадках виявлення академічної недобросовісності (плагіату) відповідальність несе автор (автори) наданих матеріалів.
7. Текст статті, завізований автором (авторами) (в електронній версії – підпис сканований або електронний цифровий), надсилається електронною поштою на адресу: **publish@niss.gov.ua**. Назва файлу, що надсилається, подається англійською мовою.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК
